

Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar¹

Christoph HERZOG*

çev. Faruk Yaslçimen

Akademik Türkoloji ve Türkiyat çalışmaları² tarihsel olarak, burada “Şarkiyat çalışmaları”³ şeklinde adlandırılan bir disiplinin içinde geliştiler. Şarkiyat çalışmalarının geniş kapsamı dolayısıyla bunları aynı çatı altında değerlendirme eğilimi ortaya çıktı. Bu yüzden, genel itibarıyla Şarkiyat çalışmalarının oluşturduğu arka planı görmeksizin Türkiyat çalışmaları alanını betimlemek oldukça güçtür.⁴ Son senelerdeyse Alman Şarkiyat çalışmaları tarihine ilginin arttığı görülmektedir.⁵

* Prof. Dr., Bamberg Üniversitesi Türkoloji Kürsüsü Başkanı.

1 Christoph Herzog, “Notes on the Development of Turkish and Oriental Studies in the German Speaking Lands”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2010, c.8, sy.15, s. 7-76.

Bu makalenin hazırlanışı sırasında yardımlarını gördüğüm Wayne Brittenden, Werner Ende, Barbara Henning ve Klaus Kreiser’e teşekkürlerimi sunarım. Geriye kalan hatalar elbette bana aittir.

2 Aslında bu iki terim birbirinin yerine kullanılabilir. Ancak Türkiyat çalışmalarını, Osmanlı tarihini de içine alacak şekilde Türkiye tarihiyle sınırlandırmak gibi bir eğilim vardır. Türkî diller çalışmaları (İngilizce-deki *Turkic studies*) ise salt dilbilimsel Türkî diller çalışmaları alanına karşılık gelmektedir. Almancada bu terimin karşılığı yoktur.

3 Almanca *Orientalische Studien* (Şarkiyat çalışmaları) terimi 1830’lu yıllarda kullanılmaktaydı. *Orientalistik* kelimesi ise ancak XIX. yüzyılın sonunda kullanıma girmiştir. Bkz. Sabine Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft” Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart: Franz Steiner, 2004, s. 12, dipnolar 5 ve 6.

4 *Şarkiyat çalışmaları* terimi daha geniş bir anlamda bütün Asya ve Afrika dillerini içerecek şekilde ya da daha dar bir anlamda sadece Yakın ve Ortadoğu dil ve kültürleri anlamına gelecek şekilde de kullanılabilir.

5 Bkz. Ludmila Hanisch, *Die Nachfolger der Exegeten: Deutschsprachige Erforschung des Vorderen Orients in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2003; Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”*; Andrea Polaschegg, *Der andere Orientalismus: Regeln deutsch-morgenländischer Imagination im 19. Jahrhundert*, Berlin, New York: De Gruyter, 2005; Ekkehard Ellinger, *Deutsche Orientalistik zur Zeit des Nationalsozialismus 1933-1945*, Edingen, Neckarhausen: deux mondes, 2006; Ludmila Hanisch, “Arabistik, Semistik und Islamwissenschaft,” *Kulturwissenschaften und Nationalsozialismus*, (eds.) Jürgen Elvert ve Jürgen Nielsen-Sikora, Stuttgart: Steiner, 2008, s. 503-525; Ursula Wokoec, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, New York etc.: Routledge, 2009; Suzanne L. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race and Scholarship*, Washington, DC etc.: German Historical Institute, 2009. Fück’ün “klasikleşen” çalışması önemini hâlâ korumaktadır. Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Leipzig: Harrassowitz, 1955.

Şarkiyatçı Filoloji'den Doğan Türkiyat Çalışmaları

XIX. yüzyılın başlarında Alman kültürel üretiminde, Doğu'ya ilişkin konulara gösterilen ilgi bariz şekilde artmıştı. Çeviri, seyahatname, şiir, roman ve hatta operalar vasıtasıyla, Doğu'ya ait olanın tahayyülü hem yeni gelişen orta sınıfa mensup çok sayıda insanın tüketimine sunulmuş hem de bizzat onlar için üretilmişti.⁶ Bu gelişmeler, Alman üniversitelerinde Şarkiyat çalışmalarının akademik bir disiplin olarak gelişmeye başladığı bir döneme rast gelmekteydi.

Bu yeni disiplinin Almanya'daki gelişimi ve akademik kurumsallaşması, her şeyden öte "filolojileşme" sürecinin beraberinde getirdiği bir profesyonelleşme ile nitelenmiş, ayrıca yüzyılın ilerleyen senelerinde tarihselciliğin etkisinde kalmıştı. Bu durum, tek bir siyasi ve kültürel merkezin olmadığı ve giderek artan Prusya hegemonyasının hissedildiği Almanya'daki siyasi ortamı da yansıtmaktaydı. Bu dönemde, Alman ve Almanya'dan bahsedilirken dikkat edilmesi gereken bir husus var: Bu ülke, Prusya'nın öncülüğünde "küçük Alman çözümü" (*kleindeutsche Lösung*) denen seçeneği takip ederek Habsburgları saf dışı bıraktıktan ve ancak 1870-71'deki Fransa-Prusya Savaşı'ndan galip ayrıldıktan sonra bir devlet olarak ortaya çıkabilmişti. (Habsburg İmparatorluğu ise 1866 Avusturya-Prusya Savaşı'ndaki yenilginin ardından, 1867 Uzlaşması (*Ausgleich*) ile Avusturya-Macaristan şeklini almıştı.) Bu tarihten önce Viyana, kelimenin her anlamıyla en az Berlin kadar Alman'dı.

Eğer Almanca konuşulan ülkelerde modern Türkiyat çalışmaları tarihinin başlangıcını tesbit etmek üzere temsilî bir 'sıfır noktası' aranırsa, ki böyle noktalar elbette farazidir, Fransız şarkiyatçı Silvestre de Sacy'nin (1758-1838) kişiliği ve bilimsel programının genel itibarıyla Almanya'daki modern Şarkiyat çalışmalarının doğumuna eşlik ettiği düşünülebilir. Paris'te yeni kurulan *Ecole spéciale des langues orientales vivantes*'de 1795 yılından beri Arapça kürsüsü başkanı olan ve 1806'da *Collège de France*'da ders vermeye başlayan de Sacy, herşeyden önce bir Arabiyat uzmanıydı ve elbette İran çalışmalarına da yoğun bir ilgi duyuyordu. Bu ekolün getirdiği yaklaşım iki yönden devrimci olmuştu. Zira sadece Fransız Devrimi'nin bir yan ürünü olmakla kalmamış, aynı zamanda Şarkiyat çalışmalarının ilahiyat (İncil tefsiri) bağlamından çıkarılıp bağımsızca incelendiği bir kurumsal modeli de üretmişti. Bu süreç, XIX. yüzyılda Avrupa'da Şarkiyat çalışmalarının gelişiminde temel bir değişimi temsil etmesi açısından önemlidir. Diğer taraftan, *Ecole spéciale* ise Fransız hükümetinin dış ve kolonyal siyasetine layihâ, çeviri ve çevirmen sağlayacak bürokratik bir hizmet aracı olarak düşünülmüştü.⁷

De Sacy'nin ilgileri yalnızca uygulamaya yönelik değildi. Çalışmalarının odağında yazılı diller, dilbilgisi ve metinler bulunmaktaydı. Bilgisi, yöntemi ve öğretim bilgisine dair meşguliyet ve kabiliyeti, onu zamanının Şarkiyat çalışmalarının öncüsü haline getirdi. Bazıları hükümetleri tarafından gönderilmiş pekçok öğrenci, Avrupa'nın dörtbir yanından ders almak için onun yanına geliyordu. De Sacy böylece çok sayıda önemli

6 Ludwig Ammann, *Östliche Spiegel: Ansichten vom Orient im Zeitalter seiner Entdeckung durch den deutschen Leser, 1800-1850*, Hildesheim etc.: Olms, 1989; Raymond Schwab, *The Oriental Renaissance: Europe's Discovery of India and the East, 1680-1880*, çev. Gene Patterson-Black ve Victor Reinking, önsöz Edward Said, New York: Columbia University Press, 1984; Jürgen Osterhammel, *Die Entzauberung Asiens: Europa und die asiatischen Reiche im 18. Jahrhundert*, 2. Ed. München: C. H. Beck, 2010.

7 Fück, *Studien*, s. 141-142; Mangold, *Wissenschaft*, s. 38-39.

Alman şarkiyatçının da hocası oldu.⁸ Bunlar arasında Heinrich Leberecht Fleischer'i (1801-1888) özellikle zikretmek gerekir. Alman Arabiyat ve İslamiyat uzmanı Rudi Paret (1901-1983) Fleischer'den, "Paris Arabiyat ekolünün bir şubesi Leipzig'de açan",⁹ orada idolü de Sacy'nin Paris'te oynadığına benzer bir rol oynayan, çok sayıda etkili telebe yetiştiren ve filolojik Şarkiyat çalışmaları paradigmasının muhkemleşmesinde büyük katkısı bulunan biri olarak bahsetmektedir. Fleischer ayrıca 1845 yılında *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*'in kuruluşunda etkin olarak çalışmıştı. Bu kurum açıkça, 1821 yılında de Sacy'nin idareci olarak görev yaptığı *Société asiatique*'i model almıştı.¹⁰

De Sacy örneğinin,¹¹ Alman Şarkiyat çalışmalarının yöntemsel esin kaynaklarından biri olmasında ve Alman şarkiyatçıların kendi alanlarının tarihi hakkında yazarken onu saygın bir otorite olarak kabul etmelerinde Fleischer'in de Sacy yüceltisinin katkısı büyük olmuştur.¹² Ancak, Fleischer'in aksine, söz konusu disiplinin biricik ilham kaynağının de Sacy olduğu iddiası gerçeği yansıtmamaktadır. Disiplin, klasik filolojiden de oldukça etkilenmiştir. Örneğin Friedrich Rückert (1788-1866), dilbilimsel ve edebi dehası sayesinde Şarkiyat çalışmalarının muteber bir siması olarak hatırlanır. Rückert, doçentliğini 1811 yılında Jena Üniversitesi'nde klasik filoloji alanında yapmıştı. Fleischer de Leipzig'deki öğrenimi esnasında klasik filoloji uzmanı Gottfried Hermann'ın (1784-1848) derslerine katılıyordu. Hermann, nesnelerin tarihî-antik filolojisini veya gerçeklik merkezli filolojiyi (*Real- veya Sachphilologie*) temsil eden meslektaşısı August Boeckh

8 Gönderilenler arasında meşhur dilbilimci Franz Bopp (1811-1867), Protestan ilahiyatçı Friedrich Steudel (1779-1837), öğreniminden sonra Paris'te kalmayı tercih eden ve sonradan 1847 yılında Collège de France'da Farsça profesörü olan şarkiyatçı Julius Mohl (1800-1876) ve 1833 yılında Gießen'de profesör olan İran uzmanı Johann August Vullers (1803-1880) de bulunmaktadır. Diğerlerinin isimleri ise şöyledir: *Lexicon Arabico-Latinum*'un yazarı Wilhelm Freytag (1788-1961), *Keşfü'z-zünân*'u Latinceye çeviren ve Kur'an üzerine çalışmalarda bulunan Gustav Flügel (1802-1870), önce Jena sonra Greifswald'da profesörlük yapan Johann Gottfried Ludwig Kosegarten (1792-1860), daha sonra Kiel ve Königsberg'de profesörlük yapacak olan şarkiyatçı Justus Olshausen (1800-1882), 1834'ten itibaren Strasbourg'da İlahiyat profesörlüğü yapan Protestan ilahiyatçı Eduard Reuß (1804-1882), 1832'den 1852 yılında siyasi nedenlerle uzaklaştırılana dek Münih'te profesörlük görevi yapan Karl Friedrich Neumann (1793-1870), önce Göttingen sonrasında Jena'da profesörlük yapmış olan ilahiyatçı, şarkiyatçı ve nümizmatik uzmanı Johann Gustav Stöckel (1805-1896), Münih'te profesör olan şarkiyatçı Marcus Joseph Müller (1809-1874) ve Landshut ile Münih'te profesörlük yapan Katolik ilahiyatçı Joseph Franz von Allioli (1793-1873). Bkz. Fück, *Studien*, s. 156-157.

9 Rudi Paret, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalistik seit Theodor Nöldeke*, Wiesbaden: Franz Steiner, 1966, s. 8.

10 Mangold, *Wissenschaft*, s. 176-179.

11 Mangold, *Wissenschaft*, s. 42 ve 66-68. Fleischer'in talebelerinden olan Hartwig Derenbourg (1844-1908), (Derenbourg hakkında bkz. Fück, *Studien*, s. 250), de Sacy hakkında methiye dolu bir çalışma kaleme almıştır. Bkz. Hartwig Derenbourg, "Silvestre de Sacy: Une esquisse biographique," *Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft*, 1887, sy. 3, s. i-xxviii. Ayrıca bkz. Fück, *Studien*, s. 140 ve 151. Kişiliği ve eserlerinin eleştirel bir incelemesi Schwab tarafından yapılmıştır. Schwab, *Oriental Renaissance*, s. 295-298.

12 Bununla birlikte, de Sacy'nin etkisi küçümsenmemelidir. Rückert, müstakbel şarkiyatçı talebeler için hazırladığı rehberde, "Arapça öğrenmek için de Sacy'nin kitabından başkası kullanılmamalıdır" diye ihtarında bulunmuştur. Alıntı için bkz. Hartmut Bobzin, "Über Friedrich Rückerts arabistischen Nachlaß," *Orientalische Philologie und arabische Linguistik*, (ed.) Wolfgang Reuschel, Berlin: Akademie-Verlag, 1990, s. 29.

(1785-1867) ile meşhur bir münazarasında, gramatik-eleştirel metin filolojisini (*Wortphilologie*) yöntemsal olarak daha kısıtlı ve denetli bir yaklaşımla savunuların öncüsü haline gelmişti.¹³ Fleischer'in de Sacy'ye olan sıkı bağılılığı onu, *Realphilologie* karşısında *Wortphilologie*'yi savunmaya itmiştir.¹⁴ Bunun bir adım ötesinde, *Realphilologie* ve *Sachphilologie* ekolleri arasında koşutluklar bulunduğu ve bu iki ekolün 1830'lardan beri Almanya'daki Şarkiyat çalışmalarına hakim olduğu da söylenebilir.¹⁵ Bunlardan biri, öncülüğünü titiz filolog Fleischer'in yaptığı Leipzig ekolü, diğeri ise öncülüğünü Fleischer'in tarih ve ilahiyata daha fazla meyilli meslektaşları Heinrich Ewald'ın (1803-1875) yaptığı Göttingen ekolüdür.¹⁶ Ewald'ın filoloji taraftarı olduğu şüphesizdi ancak nazari düşünceye daha açıktı. 1837 yılında meşhur "Göttingen Yedilisi"ne mensuptu. Ewald -1867 yılında Hanover Krallığı'nın Prusya tarafından ilhakını tanımaması dolayısıyla- siyaseten uzlaşmaz ve genelde dik kafalı olarak betimlenmesine rağmen etkileyici ve ilham verici bir kişiliktir. Öğrencilerinden ikisi, geç XIX ve erken XX. yüzyılın en önemli şarkiyatçılarından sayılan Julius Wellhausen (1844-1918) ve Theodor Nöldeke'dir (1836-1930). Bu iki ismin, yetkin birer alim olduktan sonra bile, hocalarına duydukları minneti hatırlamaları dikkat çekicidir.¹⁷ Her ikisi de birer filologdan fazlasını temsil etmişlerdi ve meşhur eserleri tarihselciliğin Alman entelektüel hayatında artan etkisini yansıtmaktaydı.

Genel kanı, Almanya'daki Şarkiyat çalışmalarının profesyonelleşme sürecinin tıpkı Paris'teki Şarkiyat çalışmaları örneğinde görüldüğü gibi ilahiyattan koparak gerçekleştiği yönündedir. Alman şarkiyatçıların da Paris'teki bu duruma imrendiği varsayılır. Şayet geçimlerini sağlamak için tamamen ilahiyatçı olmaya zorlanmamışlarsa dahi, bu alimlerden ilahiyat fakültelerinde öğretim ve araştırma hizmetinde bulunmalarının talep edildiği düşünülür. Bu kurgunun içinde elbette gerçeklik payı vardır. Ancak işin aslı biraz daha karmaşıktır. Şarkiyatçılar ikircikli bir durumda kalmış olsalar bile, Şarkiyat çalışmaları ve ilahiyat arasındaki bağlar XIX. yüzyıl boyunca yakın kalmış, ancak yüzyılın ikinci yarısından itibaren azalmaya başlamıştır. Mesela Kiel Üniversitesi'nde bu durum daha da sonra yaşanmıştır. Şarkiyatçılar, müntesiplerinin hepsini olmasa da bir kısmını yine ilahiyat öğrencileri arasından devşirdiler. Örneğin, Leipzig'de 1836 senesinin yaz döneminde iki ilahiyat profesörünün, seminerlerini vaktinden önce tamamlamalarının ardından öğrencileri ayrılmış, böylece Fleischer'in sınıfları da boş kalmıştı. Bunun neticesinde, Fleischer ilahiyatçı meslektaşlarının örneğini takip etmeye başladı.¹⁸ Öğrencilerinin yaklaşık üçte ikisi İlahiyat Fakültesi'ne kayıtlıydı. 1840 yılına kadar, Fleischer hala bazı ilahiyat seminerleri vermek zorundaydı. 1936 yılında verdiği iki ila-

13 Bkz. "Böckh-Hermann dispute (CT)," *Brill's New Pauly*, Leiden etc.: Brill, 2006 (Claudia Ungeferh-Kortus).

14 Bkz. Mangold, *Wissenschaft*, s. 92.

15 Ancak Carl Brockelmann bu görüşte değildir. Bkz. Carl Brockelmann, "Die morgenländischen Studien in Deutschland," *ZDMG*, 1922, sy. 76, s. 10.

16 Holger Preißler, "Deutsche Orientalisten und die Öffentlichkeit um die Mitte des 19. Jahrhunderts," *Akten des 27. Deutschen Orientalistentages (Bonn-28. September bis 2. Oktober 1998): Norm und Abweichung*, (eds.) Stefan Wild ve Hartmut Schild, Würzburg: Ergon, 2001, s. 778.

17 Bkz. Littmann, *Beitrag*, s. 2-3; Fück, *Studien*, s. 167; Holger Preißler, "Die Anfänge der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft," *ZDMG*, 1995, sy. 145, s. 258.

18 Mangold, *Wissenschaft*, s. 153-154, ayrıca bkz. a.g.e., s. 64-64.

hiyat seminerine, 30 ila 100 arasında öğrenci katılmıştı. Arapça derslerine katılan öğrenci sayısı ise ancak 2 ila 8 arasında değişiyordu.¹⁹ Şarkiyat çalışmaları bir tür akademik lüks olarak telakki ediliyordu. Neticesinde, Alman üniversitelerinde ders veren şarkiyatçı sayısı mütevazı kaldı. 1845 yılında sayıları 20 civarındaydı.²⁰ Buna ilaveten, İncil-dışı (*non-Biblical*) Şarkiyat çalışmalarından mezun olanlar için istihdam imkanları oldukça kısıtlıydı. Almanya’da sömürgecinin yarattığı istihdam yoktu ve Doğu dilleri uzmanları ancak akademik ilahiyat tefsiri söz konusu olduğunda talep ediliyorlardı. Sadece şarkiyatçılara ayrılan akademik kadrolar, bir akademik kariyer tasarlarken çok az sayıda uygulanabilir alternatif sunuyordu. Bununla birlikte yalnız öğrencilerin değil, şarkiyatçıların da ilahiyat ile bağlantısı devam etmekteydi. Filolojik yöntemlerin uygulanması keskin bir ayrıma sebebiyet vermedi. Zira, ilahiyatçılar da kendilerini erken tarihlerden itibaren de Sacy’nin sağladığı yönetsel inceliklerle donatmaya başlamışlardı. De Sacy’nin Alman müntesiplerinden çoğunun ilahiyatçı olduğu akılda tutulmalıdır. Diğer taraftan, şarkiyatçılar zaman içinde Hıristiyan ortodokslukla aralarına mesafe koysalar bile, bu ikisinin ilgi alanları elbette büyük ölçüde örtüşmeye devam etti. Bu konuda meşhur ilahiyatçı ve sonradan şarkiyatçı olan Julius Wellhausen örneği akla getirilebilir. Daha erken bir örneği ise Bonn’daki şarkiyatçı profesör Johann Gildemeister’dır (1812-1890). Gildemeister 1844 yılında meslektaş Heinrich von Sybel (1817-1895) ile birlikte, Hz. İsa’nın dikişsiz cübbesinin parçalarını ihtiva ettiği düşünülen ve şehrin katedralinde muhafaza edilen kutsal bir emanet olan Trier Mukaddes Kaftanı’nın sahteliğini ispat eden bir çalışma yayınlamıştır. Bu küçük risale ortodoks Katolikler arasında büyük bir kızgınlığa sebep olmuş, hatta bu zındık şarkiyatçıyla aynı adı taşıma bahtsızlığına sahip bir akrabası, Köln’de yanlışlıkla fena halde pataklanmıştır.²¹ Lakin, Hıristiyan ortodoksluğuyla iyi geçinen şarkiyatçılara rastlamak da mümkündür. Örneğin, Roma Katolikliğine geçen ve 1867 yılında rahip olan Münster Üniversitesi’nden Gustav Bickell (1838-1906) ve Trier’de “Ahd-i Atik Tefsiri” alanında profesör olmadan önce Münster’de Arapça öğreten Jakob Ecker (1851-1912) bunlar arasındadır.²²

Bir akademik disiplinin kurumsallaşma ve profesyonelleşme süreci, bu işe sadece hevesli, amatör veya meraklı olanların dışlanmasıyla birlikte gelişir. Araştırmacı Sabine Mangold, Fleischer (ve diğer pekçok şarkiyatçı) ile meşhur tarihçi Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) arasında yaşanan ihtilafları işte bu bağlam içine yerleştirmektedir.²³ Mangold’un Şarkiyat çalışmalarının “filolojileşme” ve kurumsallaşması hakkındaki kanaatleri esas itibariyle ikna edicidir. Ancak argümanları, 1830’larda Hammer’e karşı getirilen eleştiriler hususunda biraz fazla gerilmiş görünmektedir. Hammer-Purgstall, bilindiği üzere, 1754 yılında Maria Teresa tarafından Viyana’da kurulan Şarkiyat Akademisi’nden mezundur. Bir kurum olarak bu akademi, Osmanlı İmpara-

19 Preißler, “Deutsche Orientalisten,” s. 778-779.

20 Preißler, “Deutsche Orientalisten,” s. 778.

21 Enno Littmann, *Der deutsche Beitrag zur Wissenschaft vom Orient*, Stuttgart, Berlin: Kohlhammer, 1942, s. 6.

22 Peter Heine, *Geschichte der Arabistik und Islamkunde in Münster*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1974, s. 14-15. Heine, Münster’de Şarkiyat çalışmalarının İlahiyat’la yakından bağlantılı olduğu sonucuna varmaktadır. Bkz. *a.g.e.*, s 17.

23 Bkz. Mangold, *Wissenschaft*, s. 78-91.

torluğu'yla girilen diplomatik ve iktisadi ilişkiler için gerekli uzmanlık bilgisini sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ne var ki, Hammer'in Habsburg İmparatorluğu içindeki kariyeri, onun öncelikli hedefi değildi. Ondan geriye kalan çok sayıda yapıt arasından, sadece çığır-açıcı *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*²⁴ adlı başyapıtı, hakkında yapılan tüm haklı itirazlara rağmen, akademik bir şöhrete kavuşmuştur.²⁵ Bu çalışma, Hammer hayattayken de kıyasıya eleştiriliyordu. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde filolog Heinrich Friedrich von Diez (1794-1876) ile giriştiği büyük çekişmeden sonra ve özellikle 1835 yılında şiddetli bir saldırıya maruz kaldı. Bu yıl içinde, Zemahşeri'nin (1075-1144) *Etvakii'z-zehab* adlı eserinin tercümesini yayınlamış ve bu çalışmayı "yeni yıl hediyesi" olarak "mütercim tarafından tüm şarkiyatçı meslektaşlarına" ithaf etmişti.²⁶ Bu çalışma, Arabiyat uzmanlarının genç nesli tarafından ciddi manada kusurlu bulundu ve örneğin Heinrich Ewald, Gotthold Weil (1882-1960) ve bilhassa o zaman Leipzig Üniversitesi'ne yeni atanmış olan Fleischer gibi isimlerden çok sayıda eleştirisi topladı. Hem Weil hem de Fleischer tepkilerini, Zemahşeri'nin metnini yeniden çevirerek gösterdiler. Gerçekten de Fleischer'in tepkisi sert ve iğneleyici olmuştu. Buna rağmen, Hammer-Purgstall şarkiyatçılar camiasında makbul bir kişilik olmaya devam etti. Bu durum, Fleischer ve çalışma arkadaşları tarafından yürütülen *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*'in kuruluş çalışmaları esnasında daha da belirgin hale geldi. Zira Fleischer, Hammer'e bizzat gönderdiği bir mektupta onu sadece açılış törenine davet etmekle kalmamış aynı zamanda cemiyetin başkanlığı için isminin önerilebileceğini de açıkça ima etmişti. Hammer-Purgstall bu daveti kişisel sebepler beyan ederek kibarca geri çevirdi. Mammafi, cevabi mektubundaki gönül alıcı üslup eski düşmanı tarafından şükranla karşılanmıştı.²⁷ Dahası Hammer, Napolyon'un Viyana'yı işgalinden sonra Paris'e taşınan yazmaların onarımı için teşvik edici yardımlarını fazlasıyla gördüğü ve Paris'te bizzat tanıştığı de Sacy ile de dostane ilişkiler içindeydi.²⁸ Diğer taraftan de Sacy, nezaketle ama şüphe götürmez bir şekilde Weil ve Fleischer'in tarafını tutuyordu. 1836 yılında *Journal des Savants*'da yayınladığı ve Zemahşeri'nin mezkur kitabının üç Almanca çevirisini karşılaştırdığı makalesinde Hammer'i eleştirmişti.²⁹

Hammer'in, çağdaşı profesyonel şarkiyatçıların genç neslinden bazılarıyla -görül- düğü gibi hepsiyle değil- paylaştığı ortak fikir, Şarkiyat çalışmalarının müstakil bir alan teşkil etmesi ve İlahiyat'ın vesayetinden bağımsız olmasıydı. Hammer'i diğerlerinden

24 Bu çalışma hakkında bibliyografik ayrıntılar, çeşitli edisyon ve çeviriler için bkz. Klaus Kreiser, "Osmanisches Reich," *Historische Bücherkunde Südosteuropa*, c. 2, kısım 1, *Osmanisches Reich, Makedonien, Albanien*, (eds.) Mathias Bernrath ve Karl Nehring, München: Oldenbourg, 1988, s. 131-133.

25 Stanford Shaw'un Osmanlı tarihinin eleştirisi bağlamında Klaus Kreiser'in eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. "Clio's Poor Relation: Betrachtungen zur osmanischen Historiographie von Hammer-Purgstall bis Stanford Shaw," *Das Osmanische Reich und Europa 1683-1789: Entspannung und Austausch*, (eds.) Gernot Heiss ve Grete Klingenstein, Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1983, s. 24-43.

26 Joseph von Hammer, *Samachshari's Goldene Halsbänder: Als Neujahrsbeschen arabisch und deutsch*, Vienna: A. Strauß's Witwe, 1835. Zemahşeri hakkında bkz. *Encyclopaedia of Islam*, Yeni Edisyon, c. 11, "al-Zamakhshari," s. 432-434 (C.H.M. Versteegh) ve *a.g.e.* ilave cilt. 12, s. 840-841 (W. Madelung).

27 Bkz. Preißler, *Anfänge*, s. 273, dipnot 102; Hildegard Solbrig, *Hammer-Purgstall und Goethe: "Dem Zubermeister das Werkzeug"*, Bern: Herbert Lang, 1973, s. 81.

28 Solbrig, *Hammer-Purgstall*, s. 282.

29 Alıntı için bkz. Konstantin Schlottmann, *Joseph von Hammer-Purgstall: Ein kritischer Beitrag zur Geschichte neuerer deutscher Wissenschaft*, Zürich: Meyer & Zeller, 1857, s. 43-44.

ayırır husus ise akademik kadrodan mahrum bir amatör olması değil, filolojik özensizlikti. Kaldı ki, Gustav Flügel veya Theodor Zenker (1811-1884) gibi amatörlerin çalışmaları Fück'ün terkinde³⁰ hâlâ övgüye mazhar olabiliyordu. Nihayetinde Hammer-Purgstall'ın akademik ve profesyonel şarkiyatçılar zümresinden inisi ancak vefatından sonra gerçekleşti. İlahiyatçı ve şarkiyatçı Constantin Schlottmann (1819-1887)³¹ 1857 yılında -ki o zaman Zürih'te İlahiyat profesörüydü- Hammer hakkında uzunca bir vefeyat kaleme aldı.³² Bu yazıdaki eleştirel ton, Johann Fück'ün 1955 yılında Avrupa'daki Arabiyat çalışmaları üzerine yayınladığı etkili kitapta hâlâ görülebilir. Lakin her ne kadar Hammer-Purgstall'ın filolojik ve yöntemsel kusurları kıyasıya eleştirilmişse de, Şarkiyatçılık disiplini tarihindeki önemi herkesçe kabul edilir. Hammer'e getirilen eleştiriler filoloji adına yapılmakla birlikte, çevirideki yadsınamaz hataların daha özelinde filolojik kaygılara bakılmaksızın da yapılması gerektiğini söylemenin bu noktada pek bir değeri yoktur.³³

Deutsche Morgenländische Gesellschaft

Alman Şarkiyat Çalışmaları Cemiyeti, 2 Ekim 1845 tarihinde *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (bundan sonra DMG) adıyla kuruldu.³⁴ Yukarıda bahsedildiği üzere, bu cemiyet kendisine bilhassa Paris'teki *Société Asiatique*'i (1821)'i örnek almıştı. Bununla birlikte, Alman şarkiyatçılar Londra'daki *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1823) ve Boston'daki *American Oriental Society* (1842)'den de haberdardı. Bu şarkiyatçı kurumlar bireysel iletişim ağlarının yanı sıra birbirleriyle de bağlantılıydılar. DMG'nin tüzüğü bu Cemiyet'e sadece Almanların değil aynı zamanda yabancıların da üye olabileceğini açıkça taahhüt ediyordu.³⁵ Millî vurguya rağmen, Şarkiyat çalışmaları büyük ölçüde uluslararası bir teşebbüstü. Cemiyet Fransa, Büyük Britanya ve Amerika'daki örneklerini takip ederek tüzüğünün 11. maddesi uyarınca 1847 yılında bir süreli yayını hayata geçirdi. Bu yayının ilk sayısı *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* (bundan sonra ZDMG) başlığını taşıyordu. Cemiyet, görece küçük sayılırdı. 1845 yılında 54 üyesi vardı. Bu sayı 1914 yılında 442'ye yükseldi. 1845-1914 yılları arasında, 1,556 kişi Cemiyet'e üye oldu. Bunlardan yaklaşık %40'ı üniversitelerde öğretim görevlisi ve kabaca yarısı ise Şarkiyat çalışmalarının en azından bir dalıyla ilgiliydi.³⁶ Profesyonel akademisyen şarkiyatçıların cemiyet üzerindeki hakimiyetlerinin giderek artmasına rağmen, amatörlerin katkısı yadsınamayacak derecedeydi. Bazıları, yaptıkları araştırmalarla filolojik paradigmaya katkı sağlayabilecek seviyede, en azından "yarı-uzman" sayılabilecek kişilerdi. Diğer bazılarıysa ya bizzat Ortadoğu'da uzun süre yaşayarak kişisel tecrübe edinmiş ya da bir akademik kariyer yapma arzusu taşımadıkları halde üniversitelerde Doğu dilleri çalışmakta

30 Bkz. Fück, *Studien*, s. 147 ve 245.

31 Schlottmann hakkında bkz. C. Siegfried, "Schlottmann, Constantin," *Allgemeine Deutsche Biographie* 31, (1890), s. 561-567.

32 Schlottmann, *Joseph von Hammer-Purgstall*.

33 Kreiser'in bu konudaki yorumları için bkz. "Clio's Poor Relation," s. 25-28.

34 DMG hakkında bkz. Preißler, *Anfänge*, s. 241-327; Mangold, *Wissenschaft*, s. 176-225.

35 Mangold, *Wissenschaft*, s. 179.

36 Mangold, *Wissenschaft*, s. 194.

olan heveslilerdi. Cemiyetin, Osmanlı İmparatorluğu'nda fiilen bulunup konsolosluk görevi yapmış -ikisi muhabir üye olmak üzere- şu beş üyesi, bu amatörler arasında gösterilebilir: Johann Gottfried Wetzstein, Georg Rosen, Ernst Otto Blau, Andreas David Mordtmann ve oğlu Johann Heinrich Mordtmann. Bu kişiler diğer dergilerin yanı sıra *ZDMG*'ye de katkıda bulunmuşlardı ve Şarkiyat çalışmaları alanında doktora yapmış olsalar bile profesyonel akademisyen sayılmazlardı.

Andreas David Mordtmann (1811-1879)³⁷ Hamburg'da doğdu ve maddi olarak zor şartlar altında yetişti. Yine maddi sebeplerle lise öğrenimini bile tamamlayamadı. Büyük ölçüde kendi kendini yetiştirmiş, otodidakt bir kişilikti. Tüm imkansızlıklara rağmen, 1845 yılında el-İstahri'nin *Coğrafya'sının*³⁸ çevirisini yayımlayabildi ve bunun ardından Kiel Üniversitesi'nden fahri doktora ünvanı kazandı. Hamisi Karl Sieveking'in (1787-1847) yardımıyla, Hansa ve İspanyol elçilikleri memuru sıfatıyla İstanbul'a gönderildi ve kısa zamanda Hansa maslahatgüzarı (*chargé d'affaires*) mertebesine ulaştı. Bu durum, 1859 yılında elçiliğin kapatılması ve vazifelerinin Prusya'ya devredilmesine kadar devam etti. Bundan sonra Mordtmann, Münif Paşa'nın himayesine girerek yeni kurulan ticaret mahkemesine resmî Osmanlı memuru sıfatıyla atandı ve 1871 yılında Mahmut Nedim Paşa tarafından azledilene kadar bu görevi sürdürdü. Daha sonra, 1872-73 yılları arasında kısa süreliğine Alman yanlısı *Phare du Bosphore* dergisinin yöneticiliğini yaptı. 1877 yılında kendisine önerilen *Mekteb-i Mülkiye*'deki kadroyu kabul edene değin tüm vaktini çalışmalarına adanmıştı. Mordtmann 1880 yılında İstanbul'da vefat etti. Pehlevi nüvizmatığı, coğrafya, epigrafi, Bizans ve Osmanlı tarihleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun güncel siyaseti hakkında yazdıkları, onun yaptığı katkılar arasında gösterilebilir. İstanbul'un fethi hakkındaki tarihi çalışması yayımlandıktan bir sene sonra Yunancaya çevirilmiş ve 1879 yılında yeniden basılmıştır. İlave mülahazalar içeren başka bir edisyonun baskısı ise 1909 yılında yapılmıştır.³⁹ Kitabın Yunanistan'da gördüğü yüksek rağbetin ardında, yazarın özellikle olumsuz "Türk" imgesine oynamasından ziyade kahraman Bizanslıların şehirlerini müdafaa etmek için gösterdikleri çabaya duyduğu sempati yatmaktadır. Mamafih, üslubunun ılımlı olmasına rağmen Mordtmann, Türkleri Asya'dan gelen ve Avrupa kültürünü tehdit eden barbarlar olarak algılayan Avrupalı paradigmanın içinde kalmıştır.⁴⁰ Diğer taraftan Mordtmann, Bizans İmparatorluğu'nu dünya tarihi bağlamına yerleştirmiş, onu sadece Batı Roma İmparatorluğu'yla değil, aynı zamanda Abbasi Halifeliği'yle de karşılaştırmıştır. Bu iki imparatorluğun yıkılışlarına sebep olarak, emperyal yapılarının birliğini sağlama hususunda karşılırlarına çıkan jeo-politik engelleri aşamamış ve yönetimlerini etkin bir şekilde

37 Bkz. Franz Babinger, "Andreas David Mordtmann's Leben und Schriften," *Mordtmann, A.D. d.Ä.: Anatolien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1959)*, (ed.) Franz Babinger, Osnabrück: Biblio, 1972, s. vii-xxxı.

38 *Das Buch der Länder von Schech Ebu Ishak el Farsi el Isztachri: Aus dem Arabischen übersetzt von A.D. Mordtmann. Nebst einem Vorworte von Prof. C. Ritter*, Hamburg: Rauhes Haus, 1845. İstahri ve *Kitabü'l-Mesalik ve'l-memalik* hakkında bkz. A. Miquel, *Encyclopaedia of Islam*, ikinci Edisyon, c. 4, s. 222-223.

39 *Belagerung und Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453: Nach den Originalquellen bearbeitet*, Stuttgart, Augsburg: Cotta, 1858. Yunanca edisyonu için bkz. Babinger, "Mordtmann," s. xviii-xix; *a.g.e.*, dipnot 1. Ayrıca Semavi Eyice'nin mülahazaları için "Mordtmann, Andreas David (Baba)," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, s. 489.

40 Bkz. Mordtmann, *Belagerung*, s. 1, 96.

merkezleştirme kabiliyetini gösterememiş oldukları tesbitinde bulunmuştur.⁴¹ Aynı zamanda, Bizanslı alimlerin göçleri ve antik Grek yazmalarının Avrupa'ya aktarımıyla birlikte yaşanmaya başladığı düşünülen ve esasında tarihyazımsal bir kurgu olan kültürel uyanış retoriğine de karşı çıkmıştır.⁴² Kırım Savaşı (1853-1856) ve 93 Harbi (1877-1878)⁴³ arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu üzerine anonim olarak yayınladığı makalelerin derlemesi, "bir Avrupalı gözüyle zamanının en önemli kaynaklarından biri" addedilmektedir.⁴⁴ Mordtmann'ın 1855-59 yılları arasında Anadolu seyahatleri esnasında tuttuğu notlar, Osmanlı uzmanı Franz Babinger (1891-1967) tarafından toplanmış, dipnotlandırılmış ve 1925 yılında bir Alman süreli yayını olan *Das Ausland* dergisinde yayınlanmıştır. Bu tarihten sonra başka basımları da olmuştur.⁴⁵

Prusya, Yakındoğu'ya konsolos olarak bazı şarkiyatçılar göndermişti. Bunlar, Johann Gottfried Wetzstein (1815-1905) örneğinde olduğu gibi çoğunlukla ücret karşılığı çalışmıyordu.⁴⁶ Wetzstein, Fleischer'in öğrencisiydi. 1846 yılında doçentliğini tamamladıktan sonra Berlin Üniversitesi'nde kadrosuz doçent (*Privatdozent*) olarak görev aldı. Daha sonra, tamamen kişisel nedenlerle, Prusya Şam Konsolosluğu'nda bir memuriyete başvurdu ve burada 12 seneden fazla ikamet etti. Konsoloslukta görevinin bitmesinin ardından Berlin'e döndü ve kendini kişisel çalışmalarına adamadan evvel yine kadrosuz doçent olarak öğretimde bulundu. Bir konsolos olarak Şam'da, çeşitli tarımsal ve spekülâtif işlerle uğraşmış ama ticaret açısından Doğu yazmaları tüccarlığı konusunda daha başarılı olmuştu.⁴⁷ Hem popüler hem de ilmi makaleler yayınlamış ve özellikle -geniş anlamda- Suriye'nin coğrafya ve etnoloji uzmanı olarak şöhret kazanmıştır.⁴⁸

Georg Rosen (1821-1891),⁴⁹ şarkiyatçı ve daha sonra Almanya dışişleri bakanı olan Friedrich Rosen'in (1856-1936) babasıdır. Georg Rosen Berlin'de Bopp, Rückert ve Heinrich Petermann'dan (1801-1876) ve Leipzig'de Fleischer'den Doğu dilleri (Sanskritçe, Farsça, Ermenice ve Arapça) dersleri aldı. Alexander von Humboldt'un tavsiyesi

41 A.g.e., s. 107-108.

42 A.g.e., s. 106-107. Bu retorik Ahmed Midhat tarafından kullanılmış ve muhtemelen son dönem Osmanlı düşününe de onun tarafından tanıtılmıştır. Bkz. Michael Ursinus, "Klassisches Altertum und Europäisches Mittelalter im Urteil spätosmanischer Geschichtsschreiber," *Zeitschrift für Türkeistudien*, 1989, sy. 2, s. 76.

43 *Stambul und das moderne Türkentum: Politische, sociale und biographische Bilder. Von einem Osmanen*, 2 c., Leipzig: Duncker, 1877-1878. Bu metnin bir Türkçe çevirisi için bkz. *İstanbul ve Yeni Osmanlılar*, çev. Gertraude Songu-Habermann, önsöz Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Yayıncılık, 1999.

44 Kreiser, "Osmanisches Reich," s. 121, no. 542.

45 Mordtmann, *A.D. d.Ä.: Anatolien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1959)*, (ed.) Franz Babinger, Osnabrück: Biblio, 1972, s. vii-xxxi.

46 Ingeborg Huhn, *Der Orientalist Johann Gottfried Wetzstein als preußischer Konsul in Damaskus (1849-1861) dargestellt nach seinen hinterlassenen Papieren*, Berlin: Klaus Schwarz, 1989, s. 36, 48-49 ve 328. Kısa biyografik bir not için bkz. Enno Littmann, *Ein Jahrhundert Orientalistik: Lebensbilder aus der Feder von Enno Littmann und Verzeichniss seiner Schriften*, (eds.) Rudi Paret ve Anton Schall, Wiesbaden: Harrassowitz, 1957, s. 11-13.

47 Huhn, *Orientalist*, s. 1-7 ve 54-57.

48 Yayınlarının bir listesi için bkz. Hans-Jürgen Zobel, "Johann Gottfried Wetzsteins Schrifttum," *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 1966, sy. 82, s. 233-238.

49 Gregor Pelger, "Rosen, Georg Friedrich Wilhelm (eigentlich Ballhorn)," *Neue Deutsche Biographie*, 18 (1997), s. 51-52. Georg Rosen, aynı zamanda Sanskritçe uzmanı Friedrich Rosen (1805-1837)'in de üvey kardeşi idi.

üzerine, etnografik-linguistik keşif amacıyla Kafkaslara giden bir heyete katıldı ve Tiflis'te Friedrich von Bodenstedt (1819-1892) ile arkadaş oldu. 1844 yılında İstanbul'daki Prusya Elçiliği'nde tercümanlık (dragoman); 1852-67 yılları arasında Kudüs'te Prusya konsolosluğu; ve bunun ardından Belgrat'ta Kuzey Almanya Konfederasyonu (sonrasında Alman İmparatorluğu) Başkonsolosluğu görevlerinde bulundu. 1875 yılında memleketi Almanya'ya geri döndü ve bağımsız araştırmacı olarak hayatına devam etti. Geride bıraktığı çok sayıda çalışma arasından en fazla tanınanı, 1858 yılında çevirisini yaptığı *Tutiname*'nin Türkçe versiyonudur. Bu çalışma, sonrasında birçok defa basılmıştır. Bunun yanı sıra Rosen, 1826'dan 1856'ya kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini⁵⁰ anlatan iki ciltlik kayda değer bir çalışma ile Laz ve Oset dilleri üzerine dilbilimsel çalışmalar da yapmış; Bulgar halk hikayeleri ile Kahire'den Sudan'a bir erken XIX. yüzyıl seyahatnamesinin Türkçe versiyonunun çevirilerini de yayınlamıştır.⁵¹

Ernst Otto Blau (1828-1879) Halle ve Leipzig'de ilahiyat, felsefe ve şarkiyat eğitimi gördü. 1852 yılında Prusya Dışişleri'nin hizmetine girdi ve önce İstanbul'a gönderildi. Daha sonra İran ve Anadolu'da çeşitli görevlerde bulundu ve 1858 yılında Trabzon'a konsolos tayin edildi. 1861 yılında, bir iktisadi keşif vazifesiyle Hersek ve Karadağ'a yollandı. Akabinde, Bosna-Hersek'te yeni kurulan Prusya Konsolosluğu'nda konsolos olarak görev yapmaya başladı. 1878 yılında Odesa'ya başkonsolos olarak tayin edildikten sonra, 1879 yılında intihar ederek yaşamına son verdi.⁵² Zengin Doğu sikkeleri koleksiyonunu 1873 yılında Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi'ne satmıştı.⁵³ Nüvizmatik ve botanik dışında,⁵⁴ Bornu sultanları hakkındaki Arapça bir vakayinamenin⁵⁵ çevirisi, VI. yüzyılda Arabistan'daki kabileler⁵⁶ ve İran ekonomik coğrafyasının güncel durumu⁵⁷ gibi çok çeşitli konular hakkında eserler kaleme aldı. Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin olarak, iki

50 *Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat vom Jahre 1856*, 2 Cilt, Leipzig: S. Hirzel, 1866-1867 (*Staatengeschichte der neuesten Zeit*, c. 11 ve 12). Rosen tarafından kullanılan ve konusu erken Osmanlı reform dönemi olan kitabın yazarı kesinlikle bir şarkiyatçı değildi. Prusyalı hukukçu ve diplomat Friedrich Christoph von Eichmann (1826-1875), 1855 yılında İstanbul'da elçilik asası olmuştu. Kitabı için bkz. F. Eichmann, *Die Reformen des Osmanischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*, Berlin: Nicolaische Buchhandlung, 1858; hakkında bkz. Kreiser, "Osmanisches Reich," s. 120-121, no. 540.

51 *Das Buch des Sudan oder Reisen des Scheich Zain el Abidin in Nigritien*, Leipzig: Friedr. Christ. Wilhelm Vogel, 1847. Arapça orijinalinden Osmanlıcaya çevirisi için bkz. Muhammad Ali bin Zeynülabidin, *Tercüme risale-i Sudan*, İstanbul: Matbaa-i Ceridet ül-havadis, 1262 [Özege no. 20660].

52 Onun hakkında bkz. Viktor Hantzsch, "Blau, Ernst Otto," *Allgemeine Deutsche Biographie* 47 (1903), s. 12-14; Paul Blau, *Leben und Wirken eines Auslandsdeutschen im vorigen Jahrhundert: Erinnerungen an Dr. Otto Blau*, Sächsische Verl.-Ges., 1928 [İlmi çalışmalarının kısa bir değerlendirmesi ve yayınlarının bibliyografyasını da içermektedir]; Stefan Heidemann ve Christoph Mackert, "Staatsbulletins auf Münzen: Numismatische Dokumente aus dem Orient stehen nach 60 Jahren wieder der Forschung zur Verfügung," *Universität Leipzig*, Aralık 2003, sy. 7, s. 40-41.

53 Heidemann ve Mackert, "Staatsbulletins," s. 39-41.

54 Bkz. R. Vasner ve A. Zograph, "Dr. Otto Blau als Münzforscher," *Leben und Wirken*, Paul Blau, s. 139-145; K. Maly, "Die Bedeutung Dr. Otto Blas für die floristische Erforschung Bosniens und der Herzegovina," *Leben und Wirken*, s. 146-158.

55 "Chronik der Sulâne von Bornu," *ZDMG*, 1852, sy. 6, s. 305-330.

56 "Arabien im sechsten Jahrhundert: Eine ethnographische Skizze," *ZDMG*, 1869, sy. 23, s. 559-952.

57 *Commercielle Zustände Persiens: Aus den Erfahrungen einer Reise im Sommer 1857*, Berlin: Decker, 1858.

monografi yayınlamıştır: Vámbéry'e ithaf ettiği ve linguistik bağlantıları üzerine bugün hâlâ bir alan olabilecek nitelikteki *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler* (Leipzig: Brockhaus, 1868) başlıklı çalışması ile 2006 yılında yeniden basımı yapılan seyahatnamesi *Reisen in Bosnien und der Hertzegowina* (Leipzig: Dietrich Reimer, 1877).

Andreas Mordtmann'ın en küçük oğlu Johann Heinrich Mordtmann (1852-1932)⁵⁸ yukarıda bahsettiğimiz isimlerden çok daha genç bir nesle mensuptu. İstanbul Pera'da doğdu. Eğitim maksadıyla Almanya'ya gönderilmesine rağmen hayatının büyük kısmını Osmanlı İmparatorluğu topraklarında geçirmişti. Bonn, Leipzig (Fleischer ile birlikte) ve Berlin'de öğrenim gördü. 1874 yılında epigrafi üzerine yazdığı bir tezle doktor ünvanını kazandı. Daha sonra Selanik, İstanbul ve İzmir'de tercüman, konsolos ve başkonsolosluk görevlerinde bulundu. 1910'dan itibaren İstanbul'da Darülfünun'da dersler vermeye başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı ve nihayet Berlin'e dönüp burada üniversitenin Şarkiyat Enstitüsü'nde hocalık yaptı. Bizans Yunanistanı ve Güney Arabistan kadim epigrafisi üzerine yoğunlaşmıştı. Osmanlı çalışmalarına da istidadı hayli yüksekti. Hans Georg Majer kendisini, Georg Jacob (1862-1937) ve Friedrich von Kraelitz Greifenhorst (1876-1932) ile birlikte Osmanlı diplomatikasının kurucu babaları arasında göstermektedir. Mordtmann, hem *ZDMG* hem de diğer ilmi dergilere katkılarda bulundu ve *Encyclopaedia of Islam*'ın birinci edisyonu için altmışın üzerinde madde yazdı.⁵⁹

Doğu Dilleri Çalışmalarının Ayrışması

Şarkiyatçı akademisyenlerin bildiği dillerin sayısı insanı hayrete düşürecek seviyede kalmaya devam etmesine rağmen, Şarkiyat çalışmalarının muhkemleşme süreci dilbilimsel uzmanlaşmayı da beraberinde getirmekteydi. Bazen de üniversitelerin talepleri, farklı dil ve kültür çalışmalarını bir araya getiriyordu: örneğin 1833 yılında Münih'te profesör olan Karl Friedrich Neumann hem Çince hem de Ermenice öğretiyordu.⁶⁰ Ursula Wokoek'in ifade ettiği üzere, "çalışmaların gayesi Doğu değil, Doğu dilleriydi."⁶¹ Gelgelelim 1850'den sonra, Şarkiyat çalışmalarındaki uzmanlaşma genel eğilim olarak ağırlık kazanmaya başladı. Bonn'da Wilhelm Freytag'ın talebesi olan Johannes Gildemeister (1812-1890), hem Sanskritçe hem de Sami dilleri öğretebilen neslin son temsilcilerindendi.⁶² Asuroloji çalışmaları Almanya'da ancak 1875'ten sonra akademik olarak kurulabildi.⁶³ 1900'lerde ise Almanya'daki Şarkiyat kürsüleri, Sami ve Hint-Av-

58 Bkz. Hans Georg Majer, "Mordtmann, Johann Heinrich," *Neue Deutsche Biographie* 18 (1997), s. 93-94.

Ayrıca bkz. Franz Babinger, "J.H. Mordtmann zum Gedächtnis," Berlin: Reichsdruckerei, 1933.

59 Yayınlarının bir listesi için bkz. Babinger, "J.H. Mordtmann," s. 7-16.

60 Harald Dickerhof, "Neumann (bis 1818 Bamberger), Karl Friedrich," *Neue Deutsche Biographie* 14 (1985), s. 147-148.

61 Wokoek, *German Orientalism*, s. 116.

62 Fück, *Studien*, s. 173. Bu ayrışma sürecinin daha ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Wokoek, *German Orientalism*, s. 117-145.

63 Bkz. Johannes Renger, "Die Altorientalistik als philologische und historische Disziplin an den deutschen Universitäten des 19. Jahrhunderts," *Der Orient in akademischer Optik: Beiträge zur Genese einer Wissenschaftsdisziplin*, (ed.) Ludmila Hanisch, Halle: OWZ Halle, 2006, s. 43-62; Suzanne L. Marchand, "Philhellenismus und 'Furor orientalis,'" *Der Orient in akademischer Optik*, s. 31-41.

rupa dilleri olarak ayırmışlardı.⁶⁴ 1895 yılında Berlin Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'nde kadim Mısır çalışmaları kürsüsü başkanlığı yapmakta olan Jean Pierre Adolphe Erman (1854-1937), Alman Şarkiyat Çalışmaları Cemiyeti'nin (*Deutsche Morgenländische Gesellschaft*) 50. kuruluş yıldönümü vesilesiyle yazdığı makalede şöyle diyordu: "1845'ten bu yana çok şey değişti. *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* kurulduğu zamanlarda, böylesi bir münferit Şarkiyat çalışmaları (*eine 'morgenländische Wissenschaft' als solche*) alanından bahsetmek hâlâ mümkündü. O zamanın ilim adamları, bugün bize birbirinden apayrı görünen alanlarda araştırma yapabiliyorlardı. İşte bu değişti; Şarkiyat çalışmalarının kolları müstakil disiplinler haline geldi ve onları bir arada tutan bağ da gittikçe gevşedi."⁶⁵

Türkiyat çalışmaları, farklılaşan bu disiplinler manzara içinde hak ettiği konumu bulamamıştı. Eskiden nasılsa, öyle kaldı: şarkiyatçı filologlar için ilaveten bir uzmanlık ve çoğulukla üstünkörü çalışılan, araştırılan bir alan. Neredeyse her saygın şarkiyatçı, çalışmalarının bir noktasında Türkçe öğrenmiş ve kariyerinin ilerleyen safhalarında Türkiyat çalışmalarına da ilgi duymuştu, ancak bunlardan çok azı Türkiyatı esas çalışma alanı olarak benimsedi. Bugün bile Almanya'daki Türkoloji ve Türkiyat çalışmaları, kurumsal olarak Doğu (ya da İslam) araştırma alanlarının geniş kapsamı içine eklenmiş durumdadır. Bu tarihî gelişmelere ilaveten, "gaye odaklı" sebeplerin bulunduğu da doğrudur. Türkiyat çalışmalarını, Ortadoğu tarihi çerçevesine mensup olan Osmanlı İmparatorluğu tarihinden ayırmak oldukça güçtür. Osmanlı'nın, tarihselci-sonrası bir zaviyeden, Avrupa tarihinin de bir parçası olduğu fikri artık nadiren inkar edilir hale gelmiş olsa bile, bu durum Alman üniversitelerinde kurumsal bir karşılık bulmamıştır. Bu ihmalde, Şarkiyat çalışmalarının "filolojileşmesi" sürecinin bir payı bulunmuş olabilir, en azından temel paradigmasına uymaktadır. Ancak filolojileşme sadece, filolojinin tarih, coğrafya veya daha genel anlamda "İslami maddi gerçeklikler" (*islamische Realien*)'den önce geldiğini ima etmiyor, aynı zamanda Doğu'nun *elsine-i selâsesi* ve yazınları arasında da bir hiyerarşinin kurulmasına neden oluyordu. Buna göre, Arapça bu tasnifin en üstünde, Farsça onun altında ve Türkçe de en altta yer alıyordu. Bu kıyaslama, kadim ve "bozulmamış" metinlerin görece daha yakın ve safiyeti kaybolmuş olanlara nazaran daha üstün tutulmasından kaynaklanmaktaydı. Örneğin Friedrich Rückert, Türk dilinin yapısına olumlu bakmakla birlikte Türk yazınının yeterince özgün olmadığını belirtmiş, Türkçe kelime haznesinin dörtte üçünün Arapça ve Farsçadan ödünç alındığını beyan edip onun, Arap ve Fars yazınına ilaveten çalışılmasını tavsiye etmişti.⁶⁶ Rückert aslında böylece, Hammer-Purgstall'ın 1818'de Fars şiiri üzerinde yazdığı ve de Sacy'ye ithaf ettiği kitabındaki kanaati tekrarlıyordu.⁶⁷ Diğer yandan,

64 Ludmila Hanisch, "Einführung," *Islamkunde und Islamwissenschaft im Deutschen Kaiserreich: Der Briefwechsel zwischen Carl Heinrich Becker und Martin Hartmann (1900-1918)*, (ed.) Ludmila Hanisch, Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1992, s. 11.

65 Alıntı için bkz. Mangold, *Wissenschaft*, s. 217.

66 "Das Türkische reihet sich an Arabisch und Persisch an, von welchen beiden es 3/4 seines Wörrervorraths geborgt hat. Seine Litteratur, obgleich unselbständig, ist doch als Ergänzung der Arabischen und Persischen wichtig und dem Sprachforscher unentbehrlich, zugleich ist sein eigner tatarischer Sprachbau, der das fremde Material wunderbar beherrscht, äußerst anziehend und lehrreich." Alıntı için bkz. Bobzin, "Über Friedrich Rückerts arabistischen Nachlaß," s. 29; ayrıca bkz. Mangold, *Wissenschaft*, s. 102.

67 Joseph von Hammer, *Geschichte der schönen Redekünste Persiens mit einer Blütenlese aus zweyhundert persischen Dichtern*, Wien: Heubner und Volke, 1818, s. v. Bkz. Polaschegg, *Orientalismus*, s. 221-222.

Türkçe ve Türki Diller üzerine araştırmalar “Ural-Altay Dilleri” tasnifi çerçevesinde yapılyordu. Bunu yapanlar ise, örneğin Sanskritçe veya Çince gibi genel anlamda dil-bilimle uğraşan şarkiyatçılardı. Bunlar arasında, 1838 yılında Berlin’e kadrosuz profesör olarak atanan Wilhelm Schott (1802-1889)⁶⁸ gösterilebilir. Kendisi, bugün Altay dilleri olarak bilinen Tatar dilleri üzerine erken bir çalışma yapmıştır.⁶⁹ Aynı zamanda, ilk sistematik Çince gramerini yazan kişi olarak da bilinir.⁷⁰ Bu bağlamda, bugün bir Hint uzmanı olarak hatırlanan⁷¹ ve 1851 yılında Yakutça üzerine muazzam bir eser⁷² kaleme alan Otto Nikolaus von Böhlingk (1815-1904) de zikredilmelidir. Von Böhlingk’in Yakutça üzerine çalışması 1964 yılında tekrar basılmıştır. Türkolojinin kurucu babaları arasında sayılan meşhur Wilhelm Radloff (1837-1918) Rusya’da çalışmıştı. Rus Çarlığı’nın Orta-Asya’daki sömürgeci siyaseti nedeniyle şarkiyatçıların araştırma öncelikleri Almanya’dakilerden farklıydı.⁷³

Georg Jacob ve Ekolü

Şarkiyatçı Georg Jacob’un (1862-1937) Almanya’da Türkoloji çalışmalarını kuran kişi olduğu düşünülür.⁷⁴ Bir şarkiyatçı olarak Jacob, şayanı hayret derecede farklı alanlara ilgi duymuştur. İlahiyat ve Şarkiyat çalışmalarının ikisine birden başlamıştı ancak bu sonucusu gittikçe ağırlık kazandı. Öğrencilik döneminde Fleischer ile birlikte çalıştığı Leipzig’den Strazburg, Berlin ve Erlangen’e gitti. Strazburg’daki ikameti esnasında öğrencisi olduğu Protestan ilahiyatçı Edouard Reuss (1804-1891) ve Theodor Nöldeke’nin daimi surette etkisi altında kalmıştır. Reuss’un 1827 yılında Paris’te de Sacy gözetiminde çalıştığını ve Nöldeke’nin 1860’lı yıllarda Türkolog olmak gayesiyle kendini bir süreliğine ama münhasıran Türkiyat çalışmalarına adanmış olduğunu belirtmekte fayda

68 Onun hakkında bkz. Hartmut Walravens, “Einleitung,” *Freilich lag in zu überwindenden Schwierigkeiten ein besonderer Reiz*... *Briefwechsel der Sprachwissenschaftler Hans Conon von der Gabelentz, Wilhelm Schott und Anton Schiefner, 1834-1874*, (ed.) Hartmut Walravens, Wiesbaden: Harrassowitz, 2008, s. 14-16; ag.y., *Wilhelm Schott (1802-1889): Leben und Wirken des Orientalisten*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2001.

69 Wilhelm Schott, *Versuch über die tatarischen Sprachen*, Berlin: Veit & Comp., 1836.

70 Christina Leibfried, “Die Etablierung der Sinologie an der Universität Leipzig,” *Der Orient in akademischer Optik*, s. 90, dipnot 5.

71 Willibald Kirfel, “Böhlingk, Otto Nikolaus von,” *Neue Deutsche Biographie* 2 (1955), s. 396-397.

72 Otto von Böhlingk, *Über die Sprache der Jakuten*, The Hague: Mouton, 1964. “Ural-Altay çalışmaları”nın 1867’ye kadar dilbilim alanındaki durumu hakkında bir tanıtım için bkz. Theodor Benfey, *Geschichte der Sprachwissenschaft und der orientalischen Philologie in Deutschland seit dem Anfange des 19. Jahrhunderts mit einem Rückblick auf die früheren Zeiten*, München: Cotta, 1869 (*Geschichte der Wissenschaften in Deutschland, Neuere Zeit* 8), s. 741-751.

73 XIX. yüzyıl Çarlık Rusya’sında Şarkiyat çalışmaları ile sömürgeci siyasetin işbirliği hakkında bkz. Wilhelm Barthold, *Die geographische und historische Erforschung des Orients mit besonderer Berücksichtigung der russischen Arbeiten*, Übersetzung E. Ramberg-Figulla, Mit einem Geleitwort von Martin Hartmann, Leipzig: Otto Wigand, 1913, s. 154-203.

74 Fück, *Studien*, s. 320; Littman, *Ein Jahrhundert*, s. 100. Ayrıca bkz. C. H. Becker, “Georg Jacob als Orientalist,” *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932 gewidmet von Freunden und Schülern*, (ed.) Theodor Menzel, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1932, s. 1-8; Ernst Dammann, “Erinnerungen an Georg Jacob,” *Germano-Turcica-Zur Geschichte des Türkischlernens in den deutschsprachigen Ländern*, (ed.) Klaus Kreiser, Universitätsbibliothek Bamberg, s. 113-118.

var.⁷⁵ Jacob doktorasını, Baltık denizinde Arap ticareti üzerine yaptığı bir çalışmayla Leipzig’de tamamladı. Doçentliğini ise 1892 yılında Greifswald Üniversitesi’nde Wilhelm Ahlwardt (1828-1909) nezaretinde hazırladı. Ahlwardt, Arap şiiri üzerine yaptığı çalışmalar ve Berlin Kraliyet Kütüphanesi’ndeki Arapça yazmalara dair hazırladığı kapsamlı katalog vesilesiyle hatırlanmaktadır. Jacob doçentlikten sonra erken dönem Arap şiiri üzerine incelemelerde bulundu, fakat aynı zamanda “*realia*” ile de ilgileniyordu. Zamanla bu ilgisi giderek artmaya başladı. Botanik ve zoolojiye ilişkin sorunlar hakkında düşünmek, onun için özel bir tutku haline gelmişti. 1895 yılında “Türk popüler kültürünü öğrenmek amacıyla”⁷⁶ İstanbul’a seyahat etti ve geleneksel Türk gölge oyunundan etkilendi. Bunun üzerine, Ortadoğu’dan Çin’e kadar bütün kültürlerde gölge oyunu sanatları, Jacob’un çokça vakit ve enerji harcadığı gözde konularından biri oldu. Görüldüğü kadarıyla bu seyahat onun Türkiyat çalışmalarına olan ilgisini de harekete geçirmiştir. 1896 yılında Halle’de kadrosuz doçent ve aynı zamanda bir süreliğine DMG’de kütüphaneci olarak görev aldı. 1901 yılında Erlangen’e kadrosuz profesör olarak atandı. Daha sonra bu pozisyon kadrolu profesörlüğe dönüştü. 1911 yılındaysa Kiel Üniversitesi’nde Georg Hoffmann’ın (1845-1933) halefi oldu ve hayatının sonuna kadar burada kaldı. Jacob hiç evlenmedi. Kiel’e annesi ve ev işlerini gören iki kız kardeşiyle birlikte gitmişti. Zaman zaman sergilediği agresif tavırlarıyla, oldukça nevi şahsına münhasır ve duygusal manada sıra dışı görünüm sergileyebilen tuhaf bir kişilik olsa gerektir. Klasik filoloji ile Yunan ve Roma klasisizmine düşmanlığı çok defalar kaydedilmiştir. Hatta bu konuda iki küçük risale de kaleme almıştır. Bunlardan birinin başlığı, onun bu konudaki kanaatlerini aksettirmeye yeter: “Alman Kültürünün Mezarı Olarak Latin Kültü.”⁷⁷ Ayrıca, kendi içinde bir amaç olduğu için dilbilimini de hakir görüyordu. Arap şiirine karşı olan tutkusuna rağmen, genel anlamda Arapların kültürel başarıları hakkında fazla bir bilgi sahibi olmadığı görülmektedir.⁷⁸ Jacob’un Türkiyat çalışmaları bağlamında ilgilendiği pek çok alandan diğer bazılarıysa şunlardır: sufilik, Bektaşilik, halk edebiyatı, gölge oyunu, Osmanlı diplomatikası, Macaristan’ın Osmanlı geçmişi ile Kanuni Sultan Süleyman ve Fatih Sultan Mehmet’in divanları. 1904 yılında meşhur “Türkçe Kütüphane” (*Türkische Bibliothek*) serisini başlatmıştır.⁷⁹ “Maddi gerçeklikler” üzerine çalışmayı filoloji çalışmalarına tercih etmesi ve Türkiyat üzerine belirgin bir araştırma eğilimi göstermesi dolayısıyla, her ne kadar özellikleri ancak güçlükle tanımlanabilse de, genel itibarıyla bir “ekol” kurduğu kabul edilir.

Türkische Bibliothek’e başlıca katkı yapanlardan biri, Jacob’un hem öğrencisi hem de Kiel’deki halefi olan Theodor Menzel (1878-1939) idi. Münih’te doğmuş ve bürokraside kariyer yapma gayesiyle Şarkiyat ve Hukuk öğrenimi görmüştü. İbranice ve Arapça ile başladı ve giderek Türkçe üzerine yoğunlaştı. 1905 yılında Mehmed Tevfik’in *İstanbul’da Bir Sene* adlı eseri hakkında Jacob’un danışmanlığında bir doktora tezi hazırladı. Jacob bu esnada Erlangen’deydi. 1904’ten itibaren Odesa’da yaşamaya

75 Littmann, *Ein Jahrhundert*, s. 101.

76 A.g.e., s. 97.

77 “Der Lateinkult als Totengräber deutscher Kultur;”, ayrıca bkz. Dammann, “Erinnerungen,” s. 114-115.

78 Bkz. Littmann, *Ein Jahrhundert*, s. 104-105.

79 15. ciltten itibaren yayınlanan dizi Jacob ve Rudolf Tschudi tarafından yönetilmiş, 25. ciltten sonra ise Jacob’un halefi Theodor Menzel yayın kuruluna katılmıştır.

başlamış, burada savaş esnasında gözaltına alınmış ve Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Alman ordusuna katılmıştı. Savaştan sonra Odesa'da kaldı ve 1921 yılında orada kurulan Arkeoloji Enstitüsü'ne Türkiyat profesörü olarak atandı. Ertesi sene Almanya'ya döndü ve Kiel Üniversitesi'nde Georg Jacob ile birlikte çalıştı. 1926 yılında Bakü'de Türk Edebiyatı Bölümü'nde kendisine bir profesörlük teklif edildi, 1929 yılında ise Jacob'un halefi oldu.⁸⁰ Esas ilgi alanı Türk edebiyatı ve folklorüydü ancak Osmanlı tarihi, sufizm ve epigrafi üzerine de çalışmıştı. Türkiye ve Sovyetler Birliği'nde Türkiyat çalışmaları alanında çıkan yayınları yakından takip etmişti. Zamanında bu pek alışlagelmiş bir şey değildi. 1937 yılında Kiel'deki Şarkiyat çalışmaları kürsüsünün ikinci başkanlığına atanmayı reddettikten sonra, emekliye ayrıldı ve üniversitedeki Şarkiyat Enstitüsü kapatıldı.⁸¹

Rudolf Tschudi (1884-1960) İsviçre Basel'de klasik filoloji çalışmıştı. Erlangen'de Georg Jacob'un öğrencisi olmadan önce şarkiyatçı Adam Mez'in (1869-1917) derslerine de katılıyordu. 1910 yılında Lütfi Paşa'nın *Asafname*'si üzerine yazdığı doktora tezini tamamladı.⁸² Bunu takiben, Hamburg'daki Kolonyal Enstitü'de Carl Heinrich Becker'in (1876-1933) asistanlığını yaptı. Sonrasında doçentlik yapmak amacıyla Tübingen'e gitti. Daha doçentliğini tamamlamadan 1914 yılında Kolonyal Enstitü'de Becker'in halefi oldu. Tschudi, 1918 yılında Zürih'e döndü. Önce Zürih'te sonra da Basel'de kadrosuz profesör olarak öğretimde bulundu. 1929 yılında kendisine önerilen Göttingen Üniversitesi Şarkiyat Çalışmaları Kürsüsü başkanlığı teklifini geri çevirdi. Muazzam bilgisine rağmen ondan geriye az sayıda eser kalmıştır. Taeschner onun hakkında kaleme aldığı vefeyatta bu durumun, çalışmalarına engel olacak derecede bir 'kesinlik hassasiyeti'ne sahip olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. 1952 yılında DMG'nin onur üyesi seçildi ve adına 1959 yılında editörlüğünü öğrencisi ve Basel'deki halefi olan Fritz Meier'in yaptığı bir özel sayı (*Festschrift*) çıkarıldı.⁸³

Franz Taeschner (1888-1867) doktorasını Georg Jacob gözetiminde tamamladı. Taeschner yaşlılığında, beyaz sakalları ve vakur tavırları hasebiyle genç meslektaşları tarafından "sakallı dede" lakabıyla anılıyordu. Jacob vesilesiyle, esas olarak Osmanlı ve Türk tarihine ilgi duydu ancak Arabiyat çalışmalarına da uzak değildi.⁸⁴ Münster'de doçentliğini tamamladıktan sonra, aynı üniversitede bir pozisyon için tam 13 sene beklemek zorunda kaldı.⁸⁵ 1933 yılında Hitler'in Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne (NSDAP) üye oldu.⁸⁶ Ertesi sene, Roma Katolikliği ve Nazizmin uyuşabilirliğini tartıştığı bir kitapçık yayınladı.⁸⁷ Taeschner Münster'de Anton Baumstark'ın (1872-1948)

80 Jan Rypka, "In Memoriam Theodor Menzel," *Theodor Menzel, Meddâh, Schattentheater und Orta Ojunu*, (ed.) Ottokar Menzel, Prague: Orientalisches Institut, 1941, s. ix-x.

81 Bkz. Ellinger, *Orientalistik*, s. 156-157.

82 *Das Asafnâme des Lutfî Pascha. Nach d. Handschr. zu Wien, Dresden u. Konstantinopel zum ersten Male hrsg. u. ins Dt. übertragen von Rudolf Tschudi*, Berlin: Mayer & Müller, 1910 (Türkische Bibliothek 12).

83 Taeschner tarafından yazılan vefeyat için bkz. Franz Taeschner, "Rudolf Tschudi (1884-1960)," *ZDMG*, 1961, sy. 111, s. 4-6; Fritz Meier, "Rudolf Tschudi (1884-1960)," *Der Islam*, 1963, sy. 38, s. 138-141.

84 Hans Joachim Kissling, "Franz Taeschner (1896 [sic] -1967)," *ZDMG*, 1968, sy. 118, s. 7-14.

85 Hanisch, *Nachfolger*, s. 87, dipnot 296.

86 Ellinger, *Orientalistik*, s. 36.

87 A.g.e., s. 56-60.

halefiydi. Baumstark, “Hıristiyan Doğu çalışmaları” profesörüydü ve evvelce 1932 yılında NSDAP’a katılmıştı. Ne var ki, homoseksüel olduğu yönünde dedikodular yayılmaya başlayınca 1935 yılında emekliye ayrıldı.⁸⁸ Taeschner’in öncelikli ilgi alanları arasında fütüvvet olgusunun incelenmesi, tarihî-bölgesel Osmanlı araştırmaları ile Fars ve Türk sanat tarihleri gösterilebilir. Bundan başka, Arap edebiyatı ve İslam tarihi gibi başkaca konular hakkında da makaleler yayınlamıştır.

Walther Björkman (1896-1996)⁸⁹ İsveçli bir baba ve Alman bir annenin oğlu olarak Lübeck’te dünyaya geldi. Bonn, Kiel ve Münih’te öğrenim gördü. Doktora tezini 1919 yılında Kiel Üniversitesi’nde Osmanlı zamanında Buda üzerine yazdı.⁹⁰ Daha sonra Hamburg’a gitti ve orada yeni kurulan üniversitede öğretimde bulundu. 1929 yılında Berlin’e gidip ilkin Doğu Dilleri Bölümü’nde (*Seminar für Orientalische Sprachen*; bundan sonra SOS) çalışmaya başlamış, sonra buna ilaveten üniversitede dersler de vermiştir. 1937 yılında NSDAP’a üye oldu.⁹¹ 1942 yılındaysa Berlin’de kadrosuz profesör oldu ancak iki sene sonra aynı pozisyonla Wrocław (Breslav) Üniversitesi’nde çalışmaya başladı. Savaşın sonra İsveç’e göç etti ve 1951’den itibaren Uppsala Üniversitesi’nde ders vermeye başladı. 1953-59 yılları arasında Ankara Üniversitesi’nde Klasik Doğu Dilleri profesörü olarak görev yaptı ancak bu pozisyonu maddi sebeplerle bıraktı. 1959’dan 1963’e kadar tekrar Uppsala’da dersler verdi. Emekliliğinden sonra da burada kaldı. 1966 yılında Lars Johanson’un *Studien zur reichstürkischen Verbalsyntax* başlıklı tezine danışmanlık yaptı. Björkman’ın ilgileri Osmanlı edebiyatı (*Philologiae Turcicae Fundamenta* elkitabına Osmanlı edebiyatıyla ilgili üç bölümlük bir katkıda bulunmuştu), Türkiye-İsveç ilişkileri ve Osmanlı tarihi hakkında muhtelif konular üzerinde yoğunlaşmıştır ancak çağdaş Arap tarihi ve İslam döneminde Mısır üzerine de yayınları vardır.

Friedrich Giese (1870-1944)⁹² Jacob’un talebesi değildi. Lakin Jacob, çalışmalarının bir noktasında onu Türkiyat alanında yoğunlaşmaya teşvik etmişti. Sonrasında yakın arkadaş oldular. Doktorasını 1892 yılında Greifswald Üniversitesi’nde Arabiyat uzmanı Ahlwardt gözetiminde tamamladı. Giese, Strazburg’da Nöldeke’nin yanına gitmiş ve 1899’dan 1905’e kadar İstanbul’daki Alman Lisesi’nde (elçilik okulu) dersler vermişti. Doçentliğini 1906 yılında Greifswald’da tamamladı. Ertesi sene Berlin’deki Doğu Dilleri bölümüne Türkiyat profesörü olarak atandı. 1915 yılında İstanbul’da Darülfünun’da profesörlük yaptı.⁹³ Almanya’ya döndükten sonra ilkin 1920 yılında kadrosuz profesör, sonrasındaysa Wrocław (Breslav)’a Türkiyat çalışmaları ordinaryüs profesörü olarak atandı. 1936 yılında emekli olup Berlin civarında Eichwalde’deki evine taşındı. 1940 yılında felç geçirdi; 1944 yılında ise vefat etti.

88 A.g.e., s. 35 ve 61.

89 Bkz. Lars Johanson, “In memoriam Walther Björkman,” *Orientalia Suecana*, 1996-1997, sy. 45-46, s. 5-7.

90 *Ofen zur Türkenzeit: Vornehmlich nach türkischen Quellen*, Hamburg: Friederichsen, 1920.

91 Ellinger, *Orientalistik*, s. 37.

92 Bkz. G. Jäschke, “Friedrich Giese,” *ZDMG*, 1945-1949, sy. 99, s. 7-10.

93 Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman profesörlerin Darülfünun’daki vazifeleri hakkında bkz. Klaus Kreiser, “‘Im Dienste ist der Fes zu tragen’-Türkische Vorlesungen deutscher Professoren am Istanbul Darülfünun (1915-1918),” *Deutsche Wissenschaftler im türkische Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*, (eds.) Christopher Kubaseck ve Günter Seufert, Würzburg: Ergon, 2008, s. 21-40.

Giese İstanbul'da hocalık yaptığı zamanlarda, tatillerini Anadolu seyahatleriyle değerlendirirdi. Mehmed Emin [Yurdakull]'un şiirleri onu derinden etkilemişti. Bu sebeple, şiirlerinin çoğunun çevirisini yayınladı. 1902 yılında, o zaman vali olan Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın desteğiyle Konya vilayetindeki Akşehir Yörükleri ve Konya hapishanelerindeki mahkumların arasında bulunmuş ve halk edebiyatı ile şarkı örnekleri toplamıştı. Savaşın sonrasındaki Osmanlı dönemi tarihiyle ilgilenmeye başladı. Erken dönem Osmanlı kronikleri üzerine kapsamlı araştırmalar da yaptı. 1929 yılında, daha sonra Paul Wittek (1894-1978) ile polemik girmesine sebep olacak olan Aşıkpaşazade tarihinin bir edisyonunu yayınladı.⁹⁴ Giese, 1936 yılında Aşıkpaşazade'nin orijinal metni sorunsalına⁹⁵ başka bir monografiyle geri döndü. Ancak sorun hâlâ çözülebilmemiş değildi.

Uygulamalı Şarkiyat (İslamiyat ve Türkiyat) Çalışmalarının Doğuşu

Şarkiyat çalışmalarının dilbilimsel ayrışması, filolojik paradigma içinde yaşanan bir uzmanlaşma sürecine karşılık geliyordu. Almanya'da 1900'lerden sonra Şarkiyat çalışmalarında bir patlama yaşandı.⁹⁶ Bununla birlikte, hem Ortadoğu'ya ilişkin güncel meselelerin Şarkiyat çalışmaları gündeminden dışlanması hem de filolojik paradigmanın hakimiyetinin devam etmesi memnuniyetsizlikle karşılanmaktaydı. Birbirleriyle ilişkili görünen bu iki eleştiri, 1880'lerin ortalarından itibaren yükselişe geçen Alman sömürgeciliğiyle de aynı zamana denk gelmişti. Bundan dolayı, uygulamalı Şarkiyat ve İslamiyat çalışmalarının doğuşu ile Wilhelm döneminde yükselen Alman sömürgeciliğinin bir madalyonun iki yüzü olarak düşünüldüğü standart bir söylem geliştirdi. Şüphesiz, uygulamalı Şarkiyat çalışmalarının kurumsallaşması siyasi ve iktisadi sömürgecilikle alakalıydı, ancak Alman üniversitelerinde İslamiyat çalışmalarının kurumsallaşması Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar gerçekleşmemişti.⁹⁷

Prusya hükümeti, 1884-85 yıllarında girilen ilk kolonyalist teşebbüslerden beri Afrika, Orta ve Yakınoğu'ya ilişkin uzmanlık bilgisine eskisinden daha fazla ihtiyaç duyduğunun farkındaydı. Herşeyden önce, dilbilimsel uzmanlığa ihtiyaçları vardı. Bundan dolayı, 1887 yılının Ekim ayında Berlin'de Doğu Dilleri bölümü (*Seminar für Orientalische Sprachen*, SOS) kuruldu.⁹⁸ Bu bölümün kuruluşuna öncülük eden kişi, XIX. yüzyılın sonundan XX. yüzyılın başlarına kadar Prusya eğitim politikasında önemli bir rol oynayan yüksek rütbeli Prusya memuru Friedrich Althoff idi. SOS, halk nazarında Berlin Üniversitesi'nin bir parçasıymış gibi görülüyordu ama hakikatte Prusya ve Alman İmparatorlukları tarafından finansal olarak eşit derecede desteklenen bağımsız bir kurumdur. İlk yöneticisi, Friedrich-Wilhelm Üniversitesi Doğu Dilleri kür-

94 *Die altosmanische Chronik des 'Aşik'paşazade auf Grund mehrerer neuentdeckter Handschriften von neuem*, Leipzig: Harrassowitz, 1929.

95 *Die verschiedenen Textrezensionen des 'Aşik'paşazade bei seinen Nachfolgern und Ausschreibern*, Berlin: Akad. d. Wissenschaften, 1936.

96 Hanisch, *Nachfolger*, s. 62.

97 Mangold, *Wissenschaft*, s. 261. Ayrıca bkz. Wokoock, *German Orientalism*, s. 164-184.

98 SOS için bkz. Mangold, *Wissenschaft*, s. 226-250; Hanisch, *Orientalismus*, s. 40-45; Larissa Schmid, "Das Berliner Seminar für orientalische Sprachen in der Weimarer Republik," Yüksek Lisans tezi, FU Berlin, 2010.

sü başkanlığını eşzamanlı olarak yürüten şarkiyatçı Eduard Sachau (1845-1930) idi. SOS, diplomatik ve iktisadi alanlarda salt uygulanabilir amaçlar için kurulmuştu. Her ne kadar Wilhelm Almanyası'nda hüküm süren milliyetçi söylem tarafından gölgelense de, bu kurumun Fransız ve Avusturya Doğu Dilleri akademilerinden esinlendiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan SOS, 1890'da kurulan London School of Oriental Studies'e de örnek olmuştur.⁹⁹ En başlarda şu yedi dil okutuluyordu: Arapça, Farsça, Türkçe, Çince, Japonca, Hintçe ve Svahilice. Alman sömürge siyasetinin gelişimiyle birlikte müfredata başka Afrika dilleri de eklendi. İlk beş yıl boyunca, öğrencilerin yarısı Osmanlıca ve Çince derslerine katıldı. Üniversitelerde yürütülen Şarkiyat çalışmalarının aksine SOS, dillerin güncel kullanımlarını öğretmeye öncelik veriyordu. Anadili bu dillerden olanlar getirilip asistan okutman olarak görevlendirildiler. Dili öğretilen bölgelerin din, adet, coğrafya, istatistik ve yakın tarihi gibi güncel "maddi gerçekliklerini" öğretmeye de fazlaca önem verildi. Ne var ki, zamanın pratik meselelerine odaklanmanın bir bedeli vardı. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi, Osmanlı ve Alman siyasetçiler için olduğu kadar SOS için de şaşırtıcıydı. Neticesinde enstitünün sağladığı eğitim, halkın ve parlamenterlerin eleştirilerine maruz kaldı.¹⁰⁰

Bu program, nicelik itibarıyla, aldığı desteğin hakkını veriyordu. Üniversitelerin Şarkiyat bölümlerine nispetle, SOS daha fazla sayıda öğrenci çekiyordu. 1887-88 yıllarında bile 100 kadar kayıtlı öğrencisi vardı; 1910-11'de bu sayı 400'ü geçti. Sachau, bir raporunda enstitünün hedef kitesini, "tüccar, teknisyen, memur ve seyyah"lar olarak ifade ediyordu. Amaç, onlara sadece pratik dil yetisi kazandırmaktan daha fazlası, aynı zamanda mahallinde kullanılabilecekleri uygulanabilir faydalı bilgi de sağlamaktı. Sachau, bu konuyla hatırı sayılır bir etki kazanmıştı. Prusya Bilimler Akademisi üyesi ve Friedrich-Wilhelm Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanı oldu. SOS bir idare heyetine sahip olduğunda, onun enstitüdeki konumu çok güçlüydü. Kurum, araştırma gayesi gütmeksizin sadece eğitimle ilgilendiğinden, bu durum bazen kurumda çalışmakta olan daha tutkulu hocalarla sorunlar yaşanmasına sebep oluyordu.

Kolonyal Enstitü (*Kolonialinstitut*), Almanya'da uygulamalı Şarkiyat çalışmalarını temsil eden ikinci kurum olarak 1908 yılında Hamburg'da kuruldu.¹⁰¹ İsminden de anlaşılacağı üzere, Wilhelm'in sömürgeci siyasetini desteklemek amacıyla matuf olarak kurulmuştu. Carl Heinrich Becker'e, yeni kurulan "İslam Tarihi ve Medeniyeti" kürsüsü başkanlığı önerilmişti. Ancak Becker 1913 yılında Bonn Üniversitesi kürsü başkanlığını tercih ederek buradan ayrıldı. Enstitünün, Hamburg'da daha sonra kurulacak olan bir üniversiteye dönüşmesine dair umutlar, nihayet 1919 yılında üniversitenin kurulmasıyla gerçekleşti. Kolonyal Enstitü, üniversiteye katıldı ve 1910 yılında *Der Islam* çıkarılmaya başlandı. Bu dergi, hâlâ yayınlanmaya devam etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, SOS'deki şarkiyatçılar gizli muharebe ve savaş propagandasıyla uğraştılar. Şüphesiz en meşhur olanı, Snouck Hurgronje'un Osmanlıların

99 Mangold, *Wissenschaft*, s. 235. 1926 yılında bu kurumun adı, Şarkiyat ve Afrika Çalışmaları Okulu (School of Oriental and African Studies) olarak değiştirildi.

100 Hanisch, *Orientalismus*, s. 45.

101 Bkz. Veit Raßhofer, "Das Hamburger Kolonialinstitut," *Vom Kolonialinstitut zum Asien-Afrika-Institut: 100 Jahre Asien- und Afrikawissenschaften in Hamburg*, (ed.) Ludwig Paul, Gossenberg: Ostasien Verlag, 2008, s. 13-30.

Almanya'nın müttefiki olarak cihat ilan etmesini alaycı bir şekilde betimlediği “Almanya’da yapılan Kutsal Savaş”tır.¹⁰² Alman Ortadoğu savaş politikaları, variyetli diplomat ve amatör şarkiyatçı Max von Oppenheim (1860-1946) tarafından yürütülüyordu. Oppenheim, Alman Dışişleri içinde gayriresmî bir şube kurulmasına önyak oldu. Bu şubenin adı *Nachrichtenstelle für den Orient* idi ve amacı itilaf devletlerinin sömürgelelerinde yaşayan Müslüman halklar arasında ayaklanma çıkarmaktı. 1915’e kadar bizzat Oppenheim, sonra Karl Emil Schabinger von Schowingen (1877-1967) ve daha sonra da 1916’dan itibaren Eugen Mittwoch (1876-1942) tarafından yönetildi. Bu şubeye katılan şarkiyatçılar arasında Martin Hartmann (1851-1918), Rudolf Tschudi ve Georg Kampffmeyer (1864-1936) de vardı. Şubenin faaliyetleri neticesinde beklenen sonuçlar elde edilememişti. Madrabaz Max Roloff vakıası, *Nachrichtenstelle*’nin başarısızlığı hususunda simgesel bir açıklama sunabilir. Roloff, şubeden tahsil ettiği 200.000 altın markla hac mevsimi boyunca Mekke’de Alman ülküsünü yayacağını vaat etmiş ama sonra Almanya içinde bir köye yerleşip oradan Alman gazetelerine maceraları ve başarıları hakkında fantastik raporlar göndermişti.¹⁰³

Martin Hartmann, Şarkiyat çalışmalarında tartışmalı bir şahsiyettir. Çağdaş İslam dünyası araştırmaları üzerinde ısrarla duran ilk Alman şarkiyatçı olarak bilinir.¹⁰⁴ Protestan-Mennonî bir kökenden gelmiş, Wrocław (Breslav)’da İlahiyat okumuş ve Leipzig’de Fleischer’in talebesi olup Şarkiyat öğrenimi görmüştü. Carl Heinrich Becker, Hartmann hakkında kaleme aldığı “nezaketli ancak hayli eleştirel anma yazısında”¹⁰⁵ onu, “Fleischer’in biçimli ve düzenli Fransız bahçesinde vahşi bir fidan”¹⁰⁶ olarak tasvir etmişti. Hartmann Suriye’de bir süre ikamet ettikten sonra, 1887’de SOS’de bir öğretim görevliliği pozisyonunu kabul etti ve profesyonel hayatının sonuna kadar burada yaşadı. 1890’ların ortalarına değin, şiirdeki vezin sorunlarıyla yakından ilgilendi, ancak sonraki yıllarda ilgi alanları neredeyse tamamen değişti. Artık Orta-Asya, Çin, Rusya ve Afrika’da çağdaş İslam, “Arap Sorunu” ve son olarak Jöntürkler siyaset ve edebiyatı gibi konulara kaymı.¹⁰⁷ Yukarıda da bahsedildiği üzere, Hartmann yöntemsel olarak, ısrarla ve özellikle güncel İslam çalışmalarına kendini adayan ilk Alman şarkiyatçı olarak kabul edilir. Çabaları genel itibarıyla başarısız olarak nitelendirilebile, ¹⁰⁸ Hartmann zamanının ilim halkalarında büyük ilgi topladı.¹⁰⁹ İdeolojik ma-

102 Bkz. Gottfried Hagen, “German Heralds of Holy War: Orientalists and Applied Oriental Studies,” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 2004, sy. 24.2, s. 145-162.

103 Bkz. Donald McCale, *War by Revolution: Germany and Great Britain in the Middle East in the Era of World War I*, Kent, Ohio: Kent University Press, 1998, s. 62; Peter Heine, “C. Snouck Hurgronje versus C. H. Becker: Ein Beitrag zur Geschichte der angewandten Orientalistik,” *Welt des Islams*, 1984, sy. 23/24, s. 384.

104 Ulrich Haarmann, “Die islamische Moderne bei den deutschen Orientalisten,” *Araber und Deutsche: Begegnungen in einem Jahrtausend*, (eds.) Friedrich H. Kochwasser ve Hans R. Roemer, Tübingen, Basel: Horst Erdmann, 1974, s. 59.

105 Martin Kramer, “Arabistik and Arabism: The Passions of Martin Hartmann,” *Middle Eastern Studies*, Temmuz 1989, sy. 25.3, s. 298, dipnot 1.

106 Becker, *Islamstudien*, c. 2, s. 481.

107 *A.g.e.*, s. 485.

108 Bkz. Ulrich Haarmann, “Islamische Moderne,” s. 59; C. H. Becker’in M. Hartmann vefeyatındaki yazısının yeniden yayını için bkz. C. H. Becker, *Islamstudien*, c. 2, s. 481-490.

109 Hakkında yapılan çalışmaların başlıkları için bu makalelinin bibliyografik ek kısmına bakınız.

nada, sosyalizm, sosyal evrimcilik ve materyalizmi benimsemişti. Derinlemesine bilgili olduğu genel kabul görse de -örneğin yıllar boyu Ignaz Goldziher, Carl Heinrich Becker ve diğerleriyle mektuplaşmıştı- saldırgan ve dik kafalı üslubu nedeniyle itici bulunmuştur. Becker'in yerinde tesbitiyle Hartmann, sosyolojiyle meşguliyetine rağmen ilmî çalışmalarını yeterince tutarlılık gayesi gütmeyen siyasi metin üslubuyla yazmaya meyilliydi. 1914'ten önce neredeyse namevcut bir Arap milliyetçiliğinin ateşli taraftarı ve "tutkulu bir Türk düşmanı" olmasına rağmen, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu ittifak edip savaşa birlikte girince, Hartmann Türklere karşı olan tavrını çarçabuk değiştirdi. Buna ilişkin Snouck Hurgronje, "Hartmann'ın Türklere ve Müslüman ibadetine karşı şimdiki hevesi bana ne kadar tatsız geliyorsa, eskiden onlara attığı iftiralarda o kadar tatsız gelirdi" diye yazmıştı.¹¹⁰ Kendisi de Alman milliyetçi siyasetiyle yakından ilgili olan Carl Heinrich Becker, Hartmann'ın tebdil-i istikametini "Calut'tan Talut'a" bir dönüş olarak tanımladığında oldukça merhametli davranmıştı.¹¹¹

Carl Heinrich Becker, *Nachrichtenstelle*¹¹² ile doğrudan iştiğal etmemişti ancak Dışişleri'nin cihat siyasetine karşı Hollandalı şarkiyatçı Hurgronje'dan gelen saldırıları da göğüslemeye çalışıyordu.¹¹³ Becker, zengin bir tüccarın oğluydu. Heidelberg'de Asurolog Carl Bezold'un (1859-1922) doktora öğrencisi oldu. Doçentliğini 1902 yılında yine aynı yerde Sami dilleri filolojisi alanında yaptı. Burada Ernst Troeltsch, Wilhelm Windelband ve Max Weber ile tanıştı.¹¹⁴ 1899 yılında Ortadoğu'ya seyahat etti ve sonrasında Martin Hartmann'la tanıştığı Berlin'de bir süre ikamet etti. Pek çok konuda Hartmann'la görüş ayrılığı olsa da Becker, onun üzerindeki tesirini itiraf ediyordu.¹¹⁵ 1908-13 yılları arasında Hamburg'da Kolonyal Enstitü'nde kürsü başkanlığı yaptıktan sonra Bonn Üniversitesi'ne geçti. 1916 yılında Prusya Kültür Bakanlığınca önerilen memuriyeti kabul etti ve kendisini siyasete adadı ancak hiçbir zaman bir siyasi partiye üye olmadı. 1921'de ve 1925 ile 1930 arasında, Bilim, Sanat ve Millî Eğitim Bakanı idi. 1930'dan 1933'teki vefatına kadar, Berlin Üniversitesi'nde profesörlük görevinde bulundu. İslam sonrası erken dönem Mısır iktisadi tarihi, Afrika'da İslam ve modern Türkiye'nin doğuşu gibi oldukça çeşitli konularda yayınları vardır. Bununla birlikte, hilafet ve Türk devlet fikri gibi savaş dönemi makaleleri de kaleme aldı.¹¹⁶ Yazılarından bazıları, örneğin İslam'ın Afrika'daki Alman sömürgeleri için potansiyel bir risk teşkil edip etmeyeceği gibi doğrudan kolonyal meselelerle ilgiliydi. Becker ve kısmen de Hartmann'ın görüşleri, Almanya'daki İslamiyat çalışmalarının başlangıç aşamasında, Şarkiyat çalışmalarının "geleneksel zaviyesi" içinde şekillenmişlerdi.¹¹⁷ Diğer yandan Becker, Theodor Nöldeke, Julius Wellhausen, Ignaz Goldziher ve Snouck

110 Alıntı için bkz. Kramer, "Arabistik", s. 297.

111 Becker, *Islamstudien*, c. 2, s. 488.

112 Hagen, "German Heralds," s. 154.

113 Heine, "C. Snouck Hurgronje versus C. H. Becker."

114 Bkz. Josef van Ess, "From Wellhausen to Becker: The Emergence of Kulturgeschichte in Islamic Studies," *Islamic Studies: A Tradition and its Problems*, (ed.) Malcolm H. Kerr, Malibu, CA: Undena Publications, 1980, s. 33-34.

115 Becker, *Islamstudien*, c. 2, s. 484-485.

116 Yeniden basımı için bkz. *Islamstudien*, 2 Cilt.

117 Bkz. Littmann, *Beitrag*, s. 9; Fück, *Studien*, s. 269-273, 318-319; Paret, *Arabistik*, s. 16.

Hurgronje gibi şarkiyatçılardan esinlenerek kendi İslamiyat çalışma geleneğini de üretebilmişti.¹¹⁸

Becker'in kuramsal konsepti ile İslam'ı Batı dünyasına ve her ikisini de antik Yunan mirasına bağlayan Troeltsch uyarlamasının,¹¹⁹ ortaya çıkmakta olan İslamiyat araştırmaları alanını derinden etkilediği tezi şüphesiz karşılanmalıdır.¹²⁰ Onun İslamiyat çalışmaları üzerindeki etkisi, *Der Islam* dergisini çıkarması ve Bilim, Sanat ve Milli Eğitim Bakanı olarak faaliyetleri hasebiyle daha ziyade kurumsal bir nitelik taşıyordu.¹²¹

1912 yılında bir İslamiyat çalışmaları cemiyeti, *Deutsche Gesellschaft für Islamkunde*, kuruldu. Başkanı Martin Hartmann, yardımcısı ise Georg Kampffmeyer'di. Ayrıca, Eugen Mittwoch da bu cemiyette öncü bir rol oynuyordu. Üçü de SOS üyesiydi. Cemiyet, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir seriyle yayına başlayan ve bugün hâlâ yayınlanmaya devam eden *Die Welt des Islams* dergisini çıkardı. Bu cemiyet ve derginin kuruluşunun altında yatan önemli sebeplerden biri, üç kurucu üyenin SOS'den ve onun sevimsiz yöneticisi Sachau'dan uzak durma ve görece daha bağımsız bir ilmi forum içerisinde hareket etme arzuları olabilir.¹²² Cemiyetin programı, modern İslamiyat çalışmalarına vurgu yapıyor ve bu çalışmaların bütün İslam dünyasını birbirine bağlayan kültürel bir bağ oluşturduğunu iddia ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik buhran, uluslararası yalnızlaşma ve Alman sömürgelerinin kaybı, SOS'nin zayıflamasına ve kurumun yeni kimliği hakkında şiddetli tartışmaların başlamasına neden oldu.¹²³ Sabık Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasındaki 30 konsoloslukun kapanması ve savaş sonrasında tercümanlık kariyer yolunun ortadan kalkmasıyla birlikte, Alman Dışişleri'nin SOS'ye olan ilgisi de kayboldu.¹²⁴ SOS'nin ders programlarında sunduğu Afrika dillerinin büyükçe bir kısmı tarihe karıştı ve yerlerine Avrupa dilleri öğretilmeye başlandı. Arapça, Farsça ve Türkçe öğretilmeye devam etti,¹²⁵ lakin Osmanlı-Alman savaş ittifakı¹²⁶ vesilesiyle Almanya'da Türkiyat çalışmalarına gösterilen büyük rağbet 1918'den sonra hızla azalmıştı. Bu

118 Mangold, *Wissenschaft*, s. 260, dipnot 1383. Ayrıca bkz. Becker, *Islamstudien*, c. 2, s. 484. Haarmann, Goldziher ve Hurgronje'ü da bu bağlamda değerlendirmektedir. Haarmann, "Islamische Moderne," s. 57.

119 "Büyük İskender olmasaydı, İslam medeniyeti de olmazdı." Becker'in bu kıskırtıcı ifadesi, Hellenizm'in klasik İslam kültürünün oluşumunda oynadığını düşündüğü asli role olan inancını göstermektedir. Bu konunun analizi için bkz. van Ess, "Wellhausen to Becker," s. 45-48; Alexander Haridi, *Das Paradigma der 'islamischen Zivilisation'-oder die Begründung der deutschen Islamwissenschaft durch Carl Heinrich Becker (1876-1933): Eine wissenschaftsgeschichtliche Untersuchung*, Würzburg: Ergon, 2005.

120 Bkz. Mangold, *Wissenschaft*, s. 261; Wokoek, *German Orientalism*, s. 170-177; Haridi, *Paradigma*, s. 179. Diğer yandan, en azından Tschudi, Becker'in kadim klasik uygarlığın İslam içinde devam ettiği yönündeki yaklaşımına katılıyordu. Bkz. Meier, "Rudolf Tschudi," s. 139.

121 Wokoek, *German Orientalism*, s. 171.

122 Peter Heine, "Die deutsche Gesellschaft für Islamkunde," *Islamstudien ohne Ende. Festschrift für Werner Ende zum 65. Geburtstag*, Würzburg: Ergon in Komm., 2002, s. 176-177.

123 Schmid, "Das Berliner Seminar," s. 64-93.

124 Hanisch, *Nachfolger*, s. 91.

125 Schmid, "Das Berliner Seminar," s. 95.

126 Bkz. Klaus Kreiser, "Halbmond im letzten Viertel und die Konjunktur des Türkisch-Lernens während des Weltkriegs (1914-1918)" *Germano-Turcica*, a.g.y., s. 93-99.

durum, diğer üniversitelere de yansıdı. Gießen, Freiburg, Halle ve Leipzig’de anadili Türkçe olan okutmanlar ya kovuldular ya da sözleşmeleri yenilenmedi.¹²⁷

1920’den sonra Sachau’nun emekliliğini müteakip, Eugen Mittwoch SOS’de yönetici oldu ve 1935’te Yahudi kökenleri nedeniyle Naziler tarafından görevden alınana dek burada kaldı. Alman üniversitelerindeki Şarkiyat bölümlerinin sadece ikisinde Türkiyat çalışmalarına ağırlık veriliyordu: Kiel ve Wrocław (Breslav). Diğer yandan SOS’de, Türkiyat çalışmalarının yeri oldukça sağlamdı. 1890 yılında Karl Foy (1856-1907)¹²⁸ Türkiyat doçenti olarak atandı. Mecklenburg-Schwerin eyaletinin Ludwigslust kasabasında bir terzinin oğlu olarak dünyaya gelen Karl Arthur Philipp Heinrich Foy, erken yaşlardan beri Yunanca ve Yunanlılara ilgi duymaktaydı. Leipzig’de “oldukça enteresan bir Yunan kolonisi” yaşadığından dolayı öğrenimi için orayı tercih etti ve klasik filoloji uzmanı Georg Curtius (1820-1885) ile çalıştı. Yunan konuşma dilinin fonetik sistemi üzerine yazdığı doktora tezinin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir versiyonu 1879 yılında yayınlandı ve alanında klasik bir eser haline geldi. Eğitimi tamamlandıktan sonra, nüfuzlu bankacı ve toprak sahibi Ulysses Negroponte’nin (1832-1914) çocuklarına mürebbilik yapmak üzere İstanbul’a gitti. Bu aile Paris’e göç ettikten sonra Foy, Mısır’dan İstanbul’a, oradan da Selanik’e göç edecek olan bir Yunan ailesi yanında mürebbilik yapmaya devam etti. Bir süre Atina’da yaşadıkdan sonra Almanya’ya geri döndü. Foy, İstanbul’dayken Arnavutça ve Türkçe öğrenmişti. Osmanlı ve Azeri Türkçeleri, Türkçenin lehçeleri ve İstanbul’da yayınlanan iki Yunan dergisinde Yunan ve Arnavut dilbilimi üzerine Yunanca yayınlar yaptı. Ayrıca, gotik harflerle yazılmış erken Türkçe “transkripsiyon metinler” üzerine de çalıştı. SOS’de çalışan bir ilim adamı ve eğitimci kariyerini seçmeden önce, yazar olmayı düşünüyordu. 1888’de bir ciltlik bir şiir kitabı yayınladı.¹²⁹

1907’de Karl Foy’un erken ölümünden sonra, Giese Türkiyat profesörü olarak atandı ve bu pozisyonu 1914 yılında savaşa katılana dek elinde tuttu. Takrirleri, geçici bir süreliğine Martin Hartmann tarafından verildi. Sonrasında yerine halefi Wilhelm Bolland (1866-1942) gelip 1916-31 yılları arasında görev yaptı. Diğer yandan, SOS’de çeşitli alanlarda öğretimde bulunmak üzere görevlendirilen, Hartmann gibi ilim adamları da Türkiyat çalışmalarıyla ilgiliydiler; Walther Björkman 1929-45 ve meşhur Osmanlı uzmanı Franz Babinger 1920-34 yılları arasında Arabiyat profesörlüğü yapmalarına rağmen, Arabiyattan ziyade Türkiyat uzmanıydılar.

Willy Bang-Kaup ve Berlin Dilbilimsel Türkoloji Ekolü

XIX. yüzyıl Çarlık Rusya’sının aksine, Türki diller çalışmalarının Almanya’daki önemi düşüktü. Uzmanlaşmış filolojik Türki diller çalışmaları, sabık Wilhelm İmparatorluğu’nun emperyalist arkeolojisi ile Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndaki mağlubiyetinden sonra Şarkiyat çalışmalarının “yeniden akademisyenleşmesi” süreçlerinin birlikte doğurduğu bir fenomendi. 1902’den 1914’e kadar öncülüğünü Albert Grünwedel (1856-1935) ve Albert von Le Coq’un (1860-1930) yaptığı dört arkeolojik

127 Hanisch, *Nachfolger*, s. 91-92.

128 Martin Hartmann, “Dem Andenken Karl Foy’s,” *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, 1907, sy. 10, s. 299-305.

129 *Lieder vom Goldenen Horn*, Leipzig: Liebeskind 1888.

Turfan keşfi, Alman yetkililerince düzenlenmişti. Emperyalist arkeolojinin mükemmel örnekleri olan bu keşifler neticesinde, muazzam bir arkeoloji hazinesi Berlin'e götürüldü. Bunlar arasında, yaklaşık 30.000 civarında yazma ve (8.000'i Türkî dillerde olmak üzere) 20 farklı dilde ahşap baskı (woodblock prints) ile tarihleri 1400'den 400'e kadar götürülebilen alfabeler de bulunmaktaydı.¹³⁰

1896'dan beri Etnoloji müzesinde müdür yardımcısı ve 1907'den sonra müdür olan Friedrich W. K. Müller (1863-1930),¹³¹ Albert von Le Coq, Karl Foy, Wilhelm Thomsen (1842-1927), Willy Bang-Kaup (1869-1934) ve Reşid Rahmeti Arat (1900-1964) bu malzeme üzerinde çalışıp İran ve Türki diller çalışmalarına önemli katkılarda bulunan ilk nesildendir. Turfan metinleri üzerine yapılmakta olan sistematik araştırma 1927 yılında Prusya Bilimler Akademisi'ne taşındı. Bu, Weimar Cumhuriyeti (1919-1933) esnasında girilen başlıca Şarkiyat çalışmaları projesiydi.¹³²

"Willy" olarak da tanınan Johann Wilhelm Max Julius Bang-Kaup, Berlin Dilbilimsel Türkoloji ekolünü kuran kişidir. Almanya Wesel'de doğmuş, Belçika'da Leuven Üniversitesi'nde Charles-Joseph de Harlez de Deulin'den (1832-1899) şarkiyat öğrenimi görmüştü. Bununla birlikte, aynı üniversitenin Alman filolojisi bölümüne önce kadrosuz sonra da ordinaryüs profesör olarak atanmış; İngiliz ve Alman edebiyatı okutmuştu. Kısa zaman içinde alanında seçkin bir ilim adamı oldu ancak Şarkiyat çalışmalarına duyduğu eski ilgiyi kaybetmemiştir.¹³³ Birinci Dünya Savaşı başladığında Leuven'den ayrılarak Almanya'ya ve Şarkiyat, bilhassa Türkiyat, çalışmalarına geri döndü. 1917 yılında Frankfurt'ta Türkiyat profesörü oldu. 1918'den sonra Berlin Üniversitesi içinde yeni kurulan Macar Enstitüsü'ndeki Türkoloji bölümüyle de bağlantılıydı. Talebeleri arasında şu isimler yer alır: Reşid Rahmeti Arat, Tahsin Banguoğlu (1904-1989), Saadet Buluç (1913-1984), Saadet Çağatay (1907-1989), Annemarie von Gabain (1901-1993), Karl Heinrich Menges (1908-1999), Gunnar Jarring (1907-2002), Matti Räsänen (1893-1976), Jakub Schinkewitsch/Szynkiewicz (1884-1966) ve Ananiasz Zajaczkowski (1903-1970).¹³⁴

Reşid Rahmeti Arat, Bang-Kaup'un gözde öğrencileri arasındaydı.¹³⁵ 1933 yılında Almanya'da Naziler iktidara gelince, Türkiye'ye döndü ve İstanbul Üniversitesi Eski Türkî Diller Filolojisi profesörü olarak görev aldı. Ayaz İshaki'nin kızı Saadet Çağatay, Bang'ın diğer bir Tatar öğrencisiydi. Çağatay doktorasını 1933 yılında Bang gözetiminde tamamladı. Sonrasında Türkiye'ye döndü ve Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Türkoloji kürsü başkanlığı yaptı.

130 Sajora Khassankhanova, "Zur Geschichte der Berliner Turkologie in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, Die Erschließung der alttürkischen Turfan-Texte: W. Bang-Kaup und seine sprachwissenschaftliche Schule," Doktora tezi, Humboldt Üniversitesi Berlin, 1979, s. 2-3. Bu girişimin tarihî bağlamı için bkz. Marchand, *German Orientalism*, s. 416-426.

131 Friedrich Müller hakkında bkz. Desmond Durkin-Meisterernst, "Mueller, Friedrich W. K.," *Encyclopaedia Iranica*, 03.06.2010, <http://www.iranica.com/articles/mueller-friedrich-w-k>

132 Hanisch, *Nachfolger*, s. 91.

133 Bkz. Alois van Tangerloo, "Willi Bang (1869-1934): Die Löwener Tage," *Germano-Turcica-Zur Geschichte des Türkischlernens in den deutschsprachigen Ländern*, (ed.) Klaus Kreiser, Universitätsbibliothek Bamberg, s. 79-86.

134 Bkz. Peter Zieme, "Die Erforschung der alttürkischen Turfan-Texte im Rahmen der Turkologie," *Germano-Turcica*, (ed.) Klaus Kreiser, s. 91; Khassankhanova, "Zur Geschichte," s. 93-113.

135 Khassankhanova, "Zur Geschichte," s. 104.

Bang-Kaup'un en parlak öğrencileri arasında Karl Heinrich Menges zikredilebilir. Menges, hem Slav ve Türkî diller çalışmalarında hem de diğer muhtelif dilbilimi alanlarında ünlü bir araştırmacıydı. 1934'te Bang'ın vefatından sonra kürsüsü boş kaldığında Menges, Annemarie von Gabain ile birlikte Macar Enstitüsü Türkî diller çalışmalarında derslere devam etti. Menges'in bu dönemdeki öğrencileri arasında Bertold Spuler (1911-1990) de bulunmaktadır. Onun, Bang-Kaup'un halefi olması yönünde bazı beklentiler vardı. Haddi zatında, Bang'ın kendisi de bu fikri destekliyordu.¹³⁶ Ancak Menges, 1936 yılında siyasi sebeplerle Nazi Almanyası'na terketti. Önce Prag'a sonrasında da -o zaman Çekoslovakya'da Türkiye büyükelçisi olan Yakup Kadri Karasmanoğlu'nun yardımıyla- Ankara'ya gitti. Burada, üniversite hocası olarak çalışmasına izin verildi ve Rusça öğretti. 1940 yılında Türkiye'den ayrılmak durumunda kaldı. 1930'ların Türkiye'sindeki epeyce baskın ideolojik ilim siyasetini, yazdığı şu dolambaçlı cümleyle anlatmaktadır: "Bu ülkeden [Türkiye'den, C.H.] kurtulma fırsatını bana verdiği için [Kolombiya Üniversitesi'ne, C.H.] atanmamı sevinçle karşıladım. Resmi anlayış gittikçe Nazi rejimini tutmaya başlamıştı ama öte yandan Slav ve Türki Diller çalışmalarındaysa tamamen steril bir ortam vardı. Bu oldukça paradoksal görünür. Lakin Türkiye'de Türkolojinin durumunu, örneğin orada Türkoloji'nin nasıl vasıflandırıldığını, bilen biri bunu hemen anlayacaktır."¹³⁷ Amerika'da 1976 yılındaki emekliliğine kadar Kolombiya Üniversitesi'nde öğretimde bulundu. Bu tarihten sonra Viyana'ya gitti ve orada hayatının sonuna dek misafir profesör olarak çalıştı. Yapıtlarının şayanı hayret bir listesi 700'den fazla başlığı ihtiva etmektedir.¹³⁸

Ne var ki, Bang-Kaup'un en meşhur öğrencisi ve halefi Annemarie von Gabain oldu. Gabain'in kendi öğrencileri ona "Meryem Apa" onursal lakabını takmışlardı. Afet İnan 1934 yılında Berlin'de katıldığı Gabain'in bir konferansından sonra kendisini Ankara'ya davet etti. Bunun üzerine Gabain, 1935-37 yılları arasında Ankara Üniversitesi'nde Sinoloji okuttu. 1937 yılında Berlin'e döndü ve 1939'da meşhur Eski Türki Diller Grameri (*Alttürkische Grammatik*) çalışmasıyla doçentliğini tamamladı.¹³⁹ Aynı senenin Aralık ayında Hitler'in Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne üye oldu.¹⁴⁰ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hamburg Üniversitesi'nde ders vermeye başladı ancak aynı zamanda Doğu Berlin'deki Turfan külliyyatı metinleri üzerindeki çalışmalarına da devam etti.

Viyana'da Türkiyat Çalışmaları

Türkiyat çalışmalarının Viyana'daki durumu,¹⁴¹ Alman topraklarının geri kalanından farklıydı. Zira burada Türkiyat çalışmaları neredeyse her daim temsil edilmişti.

136 Knüppel, *Schriftenverzeichnis*, s. 16-18.

137 A.g.e., s. 26.

138 A.g.e., s. 49-140.

139 Jens Peter Laut, "Annemarie von Gabain, 1901-1993," *Finnisch-Ugrische Forschungen*, 1995, sy. 52, s. 368.

140 Ellinger, *Orientalistik*, s. 39.

141 Bkz. Anton Cornelius Schaendlinger, "Die Turkologie und Iranistik in Österreich." *Bustan* 4/5 (1963-1964), s. 8-11; Ernst Dieter Petritsch, "Die Wiener Turkologie vom 16. bis zum 18. Jahrhundert," *Germano-Turcica*, (ed.) Klaus Kreiser, s. 25-39; Fück, *Studien*, s. 254-260; Wolfdieter Bihl, *Orientalistik an der Universität Wien: Forschungen zwischen Maghreb und Ost- und Südasien*, Vienna etc.: Böhlau, 2009.

Habsburg İmparatorluğu'nun başkentinde,¹⁴² Türkçeye karşı doğal bir siyasi ilgi duyuluyordu. Bunun neticesinde, Türkçe öğreniminin kurumsallaşması erken başladı. Johann Baptist Podestà, 1674-77 yılları arasında Viyana Üniversitesi'nde Türkçe, Arapça ve Farsça öğretmişti. O esnada, Podestà'nın hocası, Lorraine asıllı ve meşhur *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae, Arabicae, Persicae* (1687)'nin yazarı Franz de Mesngien Meninski (1623-1698) de Viyana'daydı. Bu eser 2000 yılında İstanbul'da tekrar basıldı.¹⁴³ İkinci bir baskısı ise Viyana'da 1780'de yapılmıştı. Maria Teresa 1754 yılında Viyana Üniversitesi'ne bağlı olmayan Şarkiyat Akademisi'ni kurdu (*königliche und keiserliche Orientalische Akademie*). Pek çok bakımdan bu kurumun güttüğü pratik gayeler müteakip yüzyıl boyunca SOS'de görülecek olandan farklı olmayacaktı.¹⁴⁴ Burası yalnızca Roma Katolikliği mezhebine bağlı öğrencilere münhasırdı. Dahası öğrenciler, Katolik inancı ve Avusturya tarihi hakkında yapılacak sınavı da geçmek zorundaydı. İdeolojik sadakat mühimdi. Bu şartlar, kurumun siyasi beklentisini yeterince açıklar. Arapça ve Farsçadan ziyade Türkçe ve Fransızcaya ağırlık verilmesi, Akademi'nin pratiğe yönelik vizyonunu da aksettiriyordu. Zira Arapça üç ve Farsça bir sene öğretilirken, bu diğer iki dil altı sene boyunca öğretilirdi. İlaveten, İtalyanca ve çağdaş Yunanca dersleri de veriliyordu. Müfredatında çizim ve hat sanatına bile yer verilmişti.¹⁴⁵ Şarkiyat Akademisi'nin en meşhur öğrencileri arasında hiç şüphesiz, bir diplomat olarak kariyerinde başarılı olamamış Hammer-Purgstall da vardı. Diğer yandan, 1847'de DMG'ye onursal üye seçilen meşhur Avusturyalı diplomat Anton Prokesch von Osten (1795-1876)¹⁴⁶ ise hiç şarkiyat öğrenimi görmemişti. Prokesch von Osten'in Şarkiyat (ve Türkiyat) çalışmalarına yaptığı katkılar arasında şunlar zikredilebilir: Mısır üzerine erken bir çalışma (1831), Yunan bağımsızlık savaşının ayrıntılı bir incelemesi¹⁴⁷ ile Mısır, Suriye ve Anadolu'ya yaptığı geziler de dahil olmak üzere kendi zamanındaki Osmanlı İmparatorluğu hakkında tuttuğu ciltler yekununca kişisel hatıra. Ayrıca, von Osten Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan özellikle etkilenmiş olsa gerektir. 1876'daki vefatından kısa süre önce basılan bir kitabını ona hasretmişti.¹⁴⁸ Avusturyalı

142 Prag ve Pest gibi Habsburg üniversitelerinde, yüksek öneme sahip Şarkiyat çalışma gelenekleri ortaya çıkmıştır. (Mesela Vámbéry Pest'te öğretimde bulunmuştu.) Ancak, bu konu elinizdeki çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Vámbéry hakkında bkz. Klaus Kreiser, "Hermann Bamberger und die Turkologie," *Türkische Studien in Europa*, a.g.y., İstanbul: Isis, 1998, s. 111-119.

143 Bu basım, projeyi başlatan Mehmet Ölmez'in giriş yazısı ve Meninski'nin hayatı, eserleri ve sözlüğü hakkında Stanisław Stachowski'nin bazı mülahazalarını da ihtiva etmektedir. Stachowski, aynı zamanda bu sözlüğe bir de Türkçe kelimeler dizini hazırlayarak katkıda bulunmuştur.

144 Kreiser, *Türkische Studien*, s. 88.

145 Bkz. A.g.e.; *Germano-Turcica*, (ed.) Klaus Kreiser, s. 130-131.

146 Daniel Bertsch, *Anton Prokesch von Osten (1795-1876): Ein Diplomat Österreichs in Athen und an der Hohen Pforte, Beiträge zur Wahrnehmung des Orients im Europa des 19. Jahrhunderts*, Munich: Oldenbourg, 2005.

147 *Geschichte des Abfalls der Griechen vom Türkischen Reiche im Jahre 1821 und der Gründung des Hellenischen Königreiches aus diplomatischem Standpunkte*, 6 cilt, Vienna: In Commission bei Carl Gerold's Sohn, 1867.

148 Mehmed Ali: *Vizekönig von Ägypten, aus meinem Tagebuch 1826-1841*, Wien: Braumüller, 1877. Bu kitap Prokesch'in ölümünden kısa süre önce 1876 yılının Eylül ayında basılmıştır. Bkz. Pertsch, *Prokesch von Osten*, s. 187.

diplomat ve şarkiyatçı Alfred von Kremer (1828-1889),¹⁴⁹ Prokesch von Osten'den bir sonraki nesle mensuptu. İki ciltlik meşhur *Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen* (1875-1877) kitabının yazarıdır. Kremer, Viyana'da hem Üniversite'de hukuk hem de Şarkiyat Akademisi'nde şarkiyat öğrenimi görmüştü. Freiherr Ottokar Maria Schlechta von Wssehrd (1825-1897) ise Kremer'in neslinden Avusturyalı diğer bir diplomattır.¹⁵⁰ Schlechta, Şarkiyat Akademisi'nden 1847 yılında mezun oldu. Çağdaş Osmanlı tarihi ve Fars şiiri üzerine çok sayıda kitap yazdı. DMG'nin sürekli üyesiydi ve bu cemiyetin dergisine de pek çok makaleyle katkıda bulunmuştu.

Yeni Şarkiyatçı geleneğin ilk alimi, Viyana Üniversitesi'nde öğretim yapan August Pfizmaier (1808-1887)¹⁵¹ idi. Pfizmaier daha sonra ünlü bir Sinolog ve Japonolog oldu. 1844-48 yılları arasında Türkçe, Arapça, Farsça ve Çince dersleri verdi. 1839 yılında, şair Lâmi'î'nin¹⁵² yaratıcı çevirilerini, 1847 yılındaysa oldukça kapsamlı bir Türkçe gramer kitabı¹⁵³ yayınladı. Ertesi sene Hammer-Purgstall tarafından başlatılan Viyana'daki, Kraliyet Bilimler Akademisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Dolayısıyla Pfizmaier, Doğu-Asya dilleri araştırmalarına yoğunlaştı ve üniversitede öğretilmeyi bıraktı. Şarkiyat Akademisi, *königliche und keiserliche Konsular Akademie* olarak çalışmalarına devam ederken, Arapça, Farsça ve Türkçe takrirleri 1851 yılından itibaren yine Viyana'daki *keiserliche und königliche Polytechnicum*'a kaydırıldı. 1873 yılında çağdaş Doğu Dilleri öğretimi amacıyla bir millî eğitim enstitüsü kuruldu¹⁵⁴ ve bu enstitü 1948 yılına dek çalışmalarına devam etti.¹⁵⁵ Doğunun el sine-i selâsesinin Viyana Üniversitesi dışında daha etkin öğretilmesi olgusu, XIX. yüzyılın sonlarına kadar Üniversite'nin bu diller için daimî surette bir düzenleme getirmediğine işaret etmektedir. Hal böyleyken, Anton Boller (1811-1869) üniversiteye 1855 yılında Sanskritçe ve karşılaştırmalı dilbilimi kadrolu profesörü olarak atanmıştı. Ardılı, 1869 yılında dilbilimci Friedrich Müller (1834-1898) oldu.¹⁵⁶ Pfizmaier'den sonra, 1849 yılında Jakob Goldenthal (1815-1868) Doğu Dilleri ve Kültürleri kadrosuz profesörü olarak görev yaptı. İbranicce uzmanıydı ancak Türkçe dersler de veriyordu. 1865 yılında Türk dili üzerine bir ders kitabı kaleme aldı.¹⁵⁷ Saksonya'da Fleischer'in öğrencisi olan Walter Friedrich Adolf Behrnauer (1827-1890), 1852-61 yılları arasında Kraliyet Kütüphanesi'nde (*k.k. Hofbibliothek*) görevli olarak çalıştı ve 1857 senesinde Türk Dili ve Edebiyatı'nda kadrosuz doçentlik yaptı. 1858'den 1861'e kadar, diğer meşgalelerinin yanı sıra Osmanlı paleografyası ve

149 Alfred von Kremer hakkında bkz. Fück, *Studien*, s. 187-189; Hans L. Gottschalk "Kremer, Alfred Freiherr von (österreichischer Adel 1855, Freiherr 1882)," *Neue Deutsche Biographie* 13 (1982), s. 5-6.

150 E. Petritsch, "Schlechta von Wssehrd (Wssehrd) (Schlechta ze Všeherd) Ottokar Maria Frh.," *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815-1950*, c. 10, s. 175.

151 August Pfizmaier hakkındaki literatür için bkz. Bihl, *Orientalistik*, s. 16-17, dipnot 17.

152 Bkz. Klaus Kreiser, "Ihr Karlsbader Orientalist erregt Erstaunen..." August Pfizmaiers turkologische Anfänge," *Türkische Studien in Europa*, a.g.y., s. 95-104.

153 *Grammaire turque: Ou développement séparé et méthodique des trois genres de style usités, savoir l'arabe, le persan et le tartare*, Vienna: Impr. Roy. de Cour et d'État, 1847; Ayrıca bkz. Kreiser, "Karlsbader Orientalist," s. 101-102.

154 Biel, *Orientalistik*, s. 23-24.

155 Kerstin Tomenendal, *Das türkische Gesicht Wiens*, Wien: Böhlau, 2000, s. 66.

156 Biel, *Orientalistik*, s. 19-25.

157 A.g.e., s. 22-24.

diplomatikası da öğretti.¹⁵⁸ Behrnauer'in esas ilgi alanı Osmanlı çalışmalarıydı. Osmanlıca'dan Almanca'ya çevirileri arasında meşhur *Koçi Bey Risalesi* de bulunmaktadır.¹⁵⁹ 1869-75 yılları arasında, Berlin Üniversitesi'ndeki kürsü başkanlığını kabul ettiğinde, Nöldeke ve Fleischer'in talebeliklerini yapan Eduard Sachau da oradaydı ve kadrosuz profesör olarak çalışmaktaydı. Sachau, 1872'den sonra Viyana'da Sami Dilleri kadrolu profesörü olarak göreve devam etti.¹⁶⁰

Joseph Karabaček (1845-1918)¹⁶¹ "Doğu tarihi ve yardımcı bilimleri" alanında ancak 1884 yılında kadrolu profesör olabilmisti. İslam tarihi ve kültürünün erken dönemi üzerine çok çeşitli konuların yanı sıra, Osmanlı tarihi dersleri de verdi.¹⁶² Alman Şarkiyatçı C. H. Becker yazdığı vefeyatta ondan biraz kötü niyetle "Alman şarkiyatçılar arasında bir saraylı" olarak bahsetmiş, kişilik ve ilmî başarılarına oldukça eleştirel bir şekilde değinmiş ve onu XVI ya da XVII. yüzyıla mensup bir kişilik olarak betimlemiştir.¹⁶³ Viyana'da Sachau'nun öğrencisi olan David Heinrich von Müller (1846-1912), 1885 yılında Sami dilleri ordinaryüsü oldu. Karabaček, von Müller, kadim Mısır uzmanı Simon Leo Reinisch (1832-1919) ve Sanskrit uzmanı Georg Bühler (1837-1898) 1886 yılında Avusturya Eğitim Bakanlığı'na üniversite içerisinde bir Şarkiyat Enstitüsü kurma teklifi götürdüler. Bu teklif kabul gördü. Ertesi sene, 1887 yılında ise enstitü kendi süreli yayını olan *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'i çıkartmaya başladı.¹⁶⁴

Maximilian Bittner (1869-1918)¹⁶⁵ Viyana Şarkiyat Enstitüsü'nde öğrenciydi. Dil öğrenmeye son derece yatkındı. Enstitü'de 1901 yılında kadrosuz, 1906 yılındaysa kadrolu profesör oldu. Bittner Arapça, Farsça ve Türkçe de dahil olmak üzere Ortadoğu'ya ilişkin muhtelif konular hakkında çok sayıda eser yayınladı. Ancak en önemli katkısı, Eduard Glaser (1855-1908) ve David Heinrich von Müller'in Güney Arabistan üzerine oluşturdukları Avusturya araştırma geleneğini devam ettirip Sami dil ailesine mensup Mahra dilleri hakkında yaptığı incelemelerdi.

Friedrich Kraelitz Edler von Greifenhorst (1876-1932) Viyana'da Avusturyalı bir ordu subayının oğlu olarak dünyaya geldi. Müller, Karabaček ve Bittner'in öğrencisi oldu. Doktora ünvanını 1904 yılında aldı. 1917 yılında Şarkiyat Enstitüsü'nde kadrosuz profesör olana dek Viyana'daki Kraliyet Kütüphanesi'nde çalıştı. 1924 yılında "Türk-Tatar halkların dil, edebiyat ve tarihi" alanına ordinaryüs olarak atandı.¹⁶⁶ 1920'den sonra Avusturya Bilimler Akademisi'nin muhabir üyesi oldu. Türkçe ve Er-

158 A.g.e., s. 24-25.

159 W.F.A. Behrnauer, "Koabeg's Abhandlung über den Verfall des osmanischen Staatsgebäudes seit Sultan Suleiman dem Grossen," *ZDMG*, 1861, sy. 15, s. 272-332.

160 Biel, *Orientalistik*, s. 41-42. Sachau hakkında bkz. Füek, *Studien*, s. 234-236.

161 Hans L. Gottschalk, "Karabaček, Joseph Ritter von (österreichischer Adel 1904)," *Neue Deutsche Biographie* 11 (1977), s. 140.

162 Biel, *Orientalistik*, s. 36-40.

163 C. H. Becker, *Islamstudien*, Leipzig: Quelle & Meyer, 1932, c. 2, s. 491-498, burada s. 491; ayrıca bkz. Füek, *Studien*, s. 254-255.

164 Biel, *Orientalistik*, s. 47-48 ve 55

165 Fritz Rudolf Kraus, "Bittner, Max," *Neue Deutsche Biographie* 2 (1955), s. 282; Biehl, *Orientalistik*, s. 60-66; Füek, *Studien*, s. 260.

166 Bkz. Biel, *Orientalistik*, s. 95-96; N. Rhodokanakis, "Friedrich Kraelitz," *Almanach der Akademie der Wissenschaften in Wien für das Jahr 1932*, 1932, sy. 82. Jhrg, s. 239-242.

menice filolojisi ile Osmanlı diplomatikası ve tarihi üzerine çalıştı. Osmanlı diplomatikası üzerine çalışması zamanında öncü bir nitelik taşıyordu. Diğer vesikalarla birlikte yaptığı 1876 Osmanlı Anayasası çevirisine ise hâlâ atıf yapılabilir.¹⁶⁷ Derslerinde sadece Osmanlıca değil, aynı zamanda Farsça, Ermenice ve Moğolca dilleri ve filolojileri de öğretiyordu.¹⁶⁸ Öğrencisi Paul Wittek ile birlikte, Avrupa'nın ilk Osmanlı tarihi çalışmalarını dergisi olan *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*'yi kurdu. Ne yazık ki, bu dergiden sadece iki sayı çıkabildi.¹⁶⁹ Kraelitz öldüğünde, çalışmalarının sadece bir kısmı yayınlanmıştı. Çoğu, evrak-ı metrukesi arasında kaldı.¹⁷⁰

Büyük Britanya'da Osmanlı çalışmaları alanının öncü isimlerinden biri olan Paul Wittek, Kraelitz'in en etkili öğrencilerindendi. Wittek bugün, çoğunlukla Osmanlı tarihi erken dönemi üzerine geliştirdiği gaza teziyle hatırlanır. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiği esnada Viyana Üniversitesi'nde klasik filoloji ve tarih öğrenimi görmekteydi. Savaş başlayınca önce Galiçya, sonrasında da İstanbul ve Suriye'ye gönderildi. Suriye'de Cemal Paşa'nın erkan-ı harbiyesine bağlıydı. Savaştan sonra Viyana'ya döndü ve klasikler üzerine öğrenimini tamamladı. 1921-24 yılları arasında Osmanlı diplomatikası, tarihi ve filolojisi çalışmalarına başladı. Akademik kadrolar müsait olmadığı için Viyana ve İstanbul'da gazetecilik yaptı. Daha sonra 1927 yılında İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne atandı. 1934 yılı sonunda, siyasi nedenlerle işinden ayrıldı ve Brüksel'e gitti. Orada, *université libre*'de Türkoloji bölüm başkanı olarak görev yaptı. 1940'ta Belçika Alman orduları tarafından işgal edildiğinde, Wittek evvelce 1930'larda akademik bağlantılar kurduğu İngiltere'ye kaçtı. 1948 yılında henüz kurulmuş olan Londra Üniversitesi Şarkiyat ve Afrika Çalışmaları Okulu (SOAS) Türkiyat Bölümü'ne başkan olarak atandı ve 1961'deki emekliliğine dek burada görev yaptı. Wittek, akademik kariyerinin neredeyse tamamını ülkesi dışında geçirmesine rağmen, Colin Heywood onu "özünde Avusturyalı bir alim" olarak tanımlamıştır.¹⁷¹ Heywood, "Avusturya geleneği"nin Wittek'in tarih düşüncesine tesiri ile Alman şair Stefan George (1868-1933) muhitinin onun tarihyazımına etkisini büyük bir vukufle incelediği çalışmalarından pekçoğunu bu ilim adamına hasretmiştir.¹⁷²

Kraelitz'in vefatından sonra Viyana Türkiyat çalışmalarında Herbert Jansky (1898-1981) ders vermeye başladı. Kraelitz ve Viyana Üniversitesi'ndeki diğer şarkiyatçılarla birlikte çalışmıştı. Doktora ünvanını 1922 yılında Yavuz Sultan Selim'in Suriye'yi fethi üzerine yazdığı tezle aldı.¹⁷³ 1921-23 yılları arasında, ekmek parası kazanmak amacıyla

167 *Die Verfassungsgesetze des Osmanischen Reiches*, Wien: Rudolf Haupt, 1919.

168 Biel, *Orientalistik*, s. 96-99.

169 1. cilt (1921-1922) ve 2. cilt (1923-1926). Her iki cilt de yeniden basılmıştır. Bkz. Osnabrück: Biblio Verlag, 1972. Birinci cilt, aynı zamanda, Mehmed Fuad Köprülü tarafından Babinger'in Şeyh Bedrettin üzerine yazdığı doçentlik tezi hakkında bir değerlendirme yazısını da ihtiva etmektedir. ("Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens," s. 203-222). Dergide, Viyana Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan kıymetli Osmanlıca yazmaların edisyonları ve bunlar hakkında yazılan monografilerin yayınlanması planlanmıştı. Bkz. "Einleitung der Herausgeber," *Mitteilungen*, c. 1, s. 7-9.

170 Rhodokanakis, "Friedrich Kraelitz," s. 242.

171 Colin Heywood, "Wittek and the Austrian Tradition," *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1 (1988), s. 7.

172 Başlıklar için bu makalenin sonunda verilen kaynakçaya bakınız.

173 Şu başlıkla yayınlanmıştır: "Die Eroberung Syriens durch Sultan Selim I.," *Mitteilungen zur osmanischen Geschichte*, 1923-1926, sy. 2.3-4, s. 173-241.

hukuk ve iktisat okudu. Sonrasında 1930 yılına kadar Avusturya-Doğu ticaret odasında müşavir olarak çalıştı. Ayrıca Türkçe, Arapça, Farsça ve Yunanca dillerinde mahkeme tercümanlığı da yaptı. Tam-günlük mesaisine rağmen, 1933 yılında Türkoloji bölümünde doçentliğini tamamlayabildi ve Viyana Üniversitesi'nde kadrosuz doçent olarak çalışmaya başladı.¹⁷⁴ 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhakından iki ay sonra, Jansky NSDAP'a üye oldu.¹⁷⁵ 1940 yılında Viyana'da kadrosuz profesör olarak atandı ancak savaş sonrasında bu pozisyonu kaybetti. 1956 yılında itibarı iade edildi ve bir sonraki sene eski pozisyonu kendisine geri verildi. 1962'den itibaren Viyana'daki Hammer-Purgstall Cemiyeti Akademisi'nin başkanlığını yaptı. Bir Türkolog olarak, hazırladığı Türkçe ders kitabı ve Almanca-Türkçe sözlük vesilesiyle hatırlanır. Ancak Jansky Türk sufiliği, lehçeler, halk edebiyatı ve halk türküleri üzerine de çalışmıştı.¹⁷⁶

Ne var ki, Kraelitz'in halefi o değil, başka bir öğrencisi olan Herbert Wilhelm Duda (1900-1975) oldu. Duda, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına Birinci Dünya Savaşı esnasında gitmişti. 1919-25 yılları arasında önce Prag'da Max Grunert'ten (1849-1929), sonra Viyana'da Kraelitz-Greifendorst'tan, daha sonra da Leipzig'de Richard Hartmann ve August Fischer'den şarkiyat öğrenimi gördü. Doktora ünvanını Leipzig'de aldı. Bunu takiben, bir sene boyunca *Ecole nationale des langues orientales vivantes*'de kaldı. Orada Jean Deny (1879-1963) ve Vladimir Minorsky (1877-1966) gibi meşhur şarkiyatçılarla çalıştı. 1927-32 yılları arasında İstanbul'da bağımsız araştırmacı olarak yaşadı. Doçentliğini 1932 yılında Leipzig'de tamamladı ve 1936'da Wrocław (Breslav) Üniversitesi'nde Türkoloji ve İslam Filolojisi kadrosuz profesörü pozisyonuna atanana dek Leipzig'de kadrosuz doçent olarak çalıştı. Duda, NSDAP'ın üyesi olmamışsa da, bağlantılı kuruluşlarından biriyle kesinlikle irtibatlıydı.¹⁷⁷ Savaş esnasında Sofya'da yaptığı misafir profesörlük görevinden sonra, aynı şehirdeki Alman Kültür Enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı.¹⁷⁸ 1943 yılında Viyana Türkiyat ve İslamiyat çalışmaları kürsü başkanı olarak atandı ve 1970'teki emekliliğine kadar bu görevi sürdürdü. Duda'nın yayınlanmış 170'ten fazla yazısı vardır. Temel araştırma alanı, Osmanlı diplomatikası, tarihi, edebiyatı ve tiyatrosuydu. Eserlerinin konuları arasında şunlar gösterilebilir: Osmanlı Balkanları'nda Hıristiyanların durumu, Yunus Emre ve Ahmet Haşim üzerine incelemeler, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş¹⁷⁹ ve Türk alfabe ve dil reformuna yönelik iki eleştirel değerlendirme. 1950'lerde Duda'nın araştırma alanı Osmanlı'dan İran çalışmalarına kaydı. 1959'da İbn Bîbî'nin Selçuklu tarihine dair önemli kroniğinin tenkitli çevirisini yayınladı.¹⁸⁰ DMG'nin onursal üyesi ve Türk Dil Kurumu ile Avusturya Bilimler Akademisi'nin de muhabir üyesiydi.

174 Bkz. A. C. Schaendlinger, "Herbert Jansky (1898-1981)," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1982, sy. 74, s. 11-12; Biel, *Orientalistik*, s. 124-125.

175 Ellinger, *Orientalistik*, s. 38.

176 Biel, *Orientalistik*, s. 124-125.

177 Ellinger, *Orientalistik*, s. 39.

178 Biel, *Orientalistik*, s. 135.

179 *Vom Kalifat zur Republik*, Vienna: Verlag für Jugend und Volk, 1948.

180 *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bîbî*, Copenhagen: Munksgaard, 1959. Duda, İbn Bîbî'nin özgün eserinin bir hülâsasını kullanmıştı. Bu eser *Mukhtaşar* adıyla tanınmaktadır.

Seçkin Türkolog Andreas Tietze (1914-2003), 1930'lu yılların ilk yarısında Viyana'daki Türkiyat çalışmalarının durumu hakkında güçlü ve oldukça eleştirel bir tasvir yapmıştır. Şöyle özetlenebilir: O vakitlerde Osmanlı çalışmaları, tamamen Almanca konuşan ilim adamlarının hakimiyetindeydi; lakin, ne tarihyazımı ne de metodolojiye ilişkin, mesela Avrupa sosyal tarihinde yapılmakta olduğu gibi, tartışmalar söz konusuydu. Konuşulan Türkçeyi öğrenmek bir gereksinim olmadığı gibi, Latin harfleriyle yazılan yeni Türkçe de hakir görülüyordu. XV. yüzyıla kadar erken dönem Osmanlı tarihi ayrıcalıklı muamele görürken, XIX. yüzyıl yavan addediliyor, XX. yüzyıl ise tamamen ihmal ediliyordu. Türkiye'de yapılan ilmî yayınlar da benzer şekilde ihmal edilmişti. Türkiye'ye seyahat etmek bir gereklilik olarak görülüyor, zira Viyana arşivlerinin sayısız miktarda teze yetecek kadar Osmanlı kaynağı içerdiği düşünülüyordu.¹⁸¹ Tietze, çalışmaları esnasında Ahmet Refik'in daha ismini bile duymadığı için şikayette bulunmuştu. Ancak Tietze'nin yorumlarının çoğu, Kraelitz'in vefatının ardından Viyana'daki savaş sonrası duruma özeldi.

O zamanlarda Tietze henüz bir şarkiyatçı değildi. İktisat tarihçisi Alfons Dopsch'un (1868-1953) öğrencisiydi ve Balkan tarihi ile Slav ve Doğu dillerine özel bir ilgi duyuyordu. Doktora ünvanını 1936 yılında XVII. yüzyıl İtalyan iktisat kuramcılarının kırsal teorileri üzerine hazırladığı bir tezle kazandı.¹⁸² Aynı sene, Anadolu'ya seyahat etmek amacıyla bir arkadaşı olan Robert Anhegger (1911-2001) ile birlikte Türkiye'ye gitti.¹⁸³ Bilindiği üzere, Türkiye her ikisi için bundan sonra ikinci bir yurt olacaktı. Tietze İstanbul'dan ancak 1958'de Los Angeles, Kaliforniya Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları bölümü için ayrıldı ve burada 1973 yılına dek kaldı. Daha sonra Duda'nın halefi olup Türkiyat ve İslamiyat kürsüsünün başına geçmek üzere Viyana'ya gitti ve 1982'deki emekliliğine kadar burada kaldı. Emekliliğinden sonra geriye kalan yirmi yıllık ömründe, öğretime devam etti ve yeni projelere başladı. Bu projelerden sonuncusu, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* idi. Altı cilt olarak tasarlanan bu eserin birinci cildi 2002'de yayınlandı.

Anton Cornelius Schaendlinger (1931-1991)¹⁸⁴ Viyana'da Duda, Jansky ve Arabiyat uzmanı Hans Ludwig Gottschalk (1904-1981) ile birlikte çalıştı. Doktorasını 1962'de Osmanlı nümizmatikliği üzerine hazırladığı çığır-açıcı bir çalışmayla tamamladı. Bu çalışma 1973 yılında yayınlandı.¹⁸⁵ 1975'te tamamladığı doçentlik tezinin konusu ise, Kanuni Sultan Süleyman'ın birinci ve ikinci Macaristan seferlerine dair Osmanlı kaynaklarıydı.¹⁸⁶ 1977 yılında Viyana Üniversitesi Şarkiyat ve İslamiyat Çalışmaları Ensti-

181 Andreas Tietze, "Mit dem Leben gewachsen: Zur osmanischen Geschichtsschreibung in den letzten fünfzig Jahren," *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Entspannung und Austausch*, (eds.) Ger-not Heiss ve Grete Klingenstein, München: Oldenbourg, 1983, s. 15-16.

182 Markus Köhbach, "In memoriam Andreas Tietze (1914-2003)," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 2004, sy. 94, s. vii-xii.

183 Bkz. Erik-Jan Zürcher, "Two Young Ottomanists Discover Kemalist Turkey: The Travel Diaries of Robert Anhegger and Andreas Tietze," *Journal of Turkish Studies*, 2002, sy. 26.2, s. 359-369.

184 Bkz. Markus Köhbach ve Römer, Claudia, "Anton C. Schaendlinger (1931-1991)," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1992, sy. 82, s. 5-14.

185 *Osmanische Numismatik: Von den Anfängen des Osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922*, Braunschweig: Klinkhardt und Biermann, 1973.

186 *Die Feldzugstagebücher des ersten und zweiten ungarischen Feldzugs Suleymans I.*, Wien: Verlag des Verbandes der wissenschaftlichen Gesellschaft Österreichs, 1978.

tüsü'nde kadrosuz profesör oldu ve 1984 yılında enstitünün kürsü başkanlığına atandı. Araştırma alanları arasında Osmanlı nümizmatığı ve diplomatikası, Habsburg Osmanlı ilişkileri ve Osmanlı nasihatnameleri vardır. DMG'nin üyesi, Türk Tarih Kurumu'nun muhabir üyesi ve Avusturya Rotary Kulübü'nün de aktif bir üyesiydi.

Markus Köhbach 1992 yılında "Türkiyat ve İslamiyat Çalışmaları" ordünyüsü olarak Schaendlinger'in ardılı oldu. Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü'ndeki Türkiyat Çalışmaları ayrıca Prof. Claudia Römer ve Prof. Gisela Procházka-Eisl tarafından da temsil edilmekteydi.¹⁸⁷ Son olarak, 2002'den bu yana yeni ve yakın çağ tarihi bölümünde doçent olan Marlene Kurz'un ismi de zikredilmelidir.

Weimar Cumhuriyeti'nden beri Almanya'da Şarkiyat ve Türkiyat Çalışmaları

Eğer 20. yüzyıl Alman Şarkiyat çalışmaları hakkında bir dönemlendirme yapılmak istenirse, Birinci Dünya Savaşı'nın sonu bunun için makul bir tarih gibi görünmektedir. Bu tarih, Alman sömürge teşebbüslerinin sonuna ve ona eşlik eden şarkiyatçı söylemin de giderek zayıflamasına işaret etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın uluslararası alanda yalnızlaşması ve sıkışık iktisadi durum, Şarkiyat çalışmalarının Alman üniversitelerinde "yeniden akademikleşme" (*Reakademisierung*) olarak adlandırılan bir süreci yaşamasına sebep oldu. Bu, siyasetten uzak durmak ve disiplinin kendi akademik yeterlilik sınırları içerisinde hareket etmek demektir. Bununla birlikte, güncel Ortadoğu'ya olan ilgi de azaldı.¹⁸⁸

Birinci Dünya Savaşı'nda sonra Alman şarkiyatçıların tecrübe ettiği uluslararası yalnızlaşma ve dışlanma -örneğin Almanya 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne girene dek şarkiyatçılar uluslararası kongrelere katılamamışlardı¹⁸⁹- Weimar Cumhuriyeti sırasında eski haline kısmen dönebildi. Ancak Nazi rejimi, Alman şarkiyatçıları daha büyük bir yalnızlaşmaya mahkum edecek bir yolu açacaktı. Uygulamada, akademik yalnızlaşma süreci Nazi emperyalizmiyle elele gidiyordu. Prosopografik olarak, Nazilerin iktidara gelmesi hem genel manada Alman akademisinde hem de Alman Şarkiyat çalışmalarında önemli bir kırılmaya sebep oldu. Tahminlere göre, Almanya'daki şarkiyat profesörlerinin aşağı yukarı %25'inin Yahudi asıllı olduğu düşünülüyordu. Yahudi oldukları için memuriyetten azledilmiş ve zulme uğramışlardı. Alman Şarkiyat çalışmalarında görevli akademik personelin yaklaşık üçte biri, 1938 yılına kadar tasfiye edildi.¹⁹⁰ Göç eden bu ilim adamları 1945'ten sonra genellikle geri dönmedi. Bu, önemli bir beyin göçü demektir. Robert Anhegger, Franz Babinger, Karl Heinrich Menges, Karl Süßheim, Gotthold Weil, Paul Wittek ve Andreas Tietze özellikle Türkiyat çalışmalarıyla ilgilenen bu muhacir şarkiyatçılar arasında gösterilebilir.

187 Biel, *Orientalistik*, s. 213-216 ve 230-231.

188 Hanisch, *Nachfolger*, s. 86. 1921 yılında Leipzig'de DMG'nin 75. kuruluş yıldönümü münasebetiyle düzenlenen Alman şarkiyatçılar kongresinde konuşan Brockelmann, durumu bu şekilde açıklamaktaydı. Bkz. Brockelmann, "Morgenländische Studien," s. 17.

189 Ludmila Hanisch, "Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaft," *Kulturwissenschaften und Nationalsozialismus*, (eds.) Jürgen Elvert ve Jürgen Nielsen-Sikora, Stuttgart: Steiner, 2008, s. 506.

190 Hanisch, *Nachfolger*, s. 116-118.

Alman akademisyenlerin Türkiye'ye göçleri inceleme konusu olmuştur.¹⁹¹ Fakat gerek Menges gibi siyasi göçmenler ve gerekse von Gabain gibi Nazi rejimine sadık akademisyenler Türkiye'deki üniversitelerde eşit şartlarda görevlendirilmişlerdi. Benzer şekilde Türkiyat çalışmaları bağlamında, 1930'ların Türkiyesi'nde Türkoloji ve Türkiyat çalışmalarının etnik köken itibarıyla yalnızca Türk olanlara münhasır olduğu ve Alman Türkologların sadece yakın akademik dallarda görevlendirildiği de hatırlanmalıdır.

Nazi rejiminin genel itibarıyla akademi-karşıtı tutumu, Nazi Almanyası'ndaki şarkiyatçıların tasfiyesi ile Şarkiyat çalışmalarının kurumsal erozyonunu beraberinde getirdi. Almanya'daki 17 şarkiyat okulundan beşi (Frankfurt, Gießen, Heidelberg, Kiel ve Königsberg) 1933-40 yılları arasında kapatıldı. Bonn, Wrocław (Breslav), Göttingen, Leipzig ve Münih'teki Şarkiyat kürsüleri ise çalışanlarının askerî hizmete girmesinden dolayı öksüz kaldı.¹⁹²

Diğer taraftan, prosopografik bir zaviyeden bakıldığında, Nazi rejiminin sonu Şarkiyat çalışmalarında bir kırılmaya işaret etmemektedir. Her ne kadar, 1945'te müttefik kuvvetlerin işgaliyle pek çok şarkiyatçı geçici olarak akademik pozisyonlarını kaybetse de, hepsi ilerleyen senelerde görevlerine iade edildiler.¹⁹³ Öyleyse, Nazi rejimi sonrasında Almanya'daki Şarkiyat çalışmalarında kesintisiz bir sima devamlılığında bahsetmek mümkündür. Türkologlar da dahil olmak üzere Şarkiyat çalışmalarının ve şarkiyatçıların Nazi dönemindeki rolleri ancak son zamanlarda ilmi araştırma konusu olmuştur.¹⁹⁴ Müttefik kuvvetlerin işgalinden onyıllar sonra bile, faal yıllarını Nazi döneminde geçirmiş şarkiyatçıların vefeyatları, bu dönem hakkında ya epeyce muğlak ya da tamamen sessizdir.

Yetkin akademisyen Alman şarkiyatçıları, çoğunlukla örgütlü Nazizmi ilk benimseyenler arasında değillerdi. Lakin ideolojik manada ultra-milliyetçi, ırkçı ve hegemonya yanlısı Nasyonal Sosyalist söyleme kısmen de olsa katılıyorlardı. Bu tavır, Naziler iktidara geldiğinde onlarla işbirliği yapmalarını kolaylaştırdı. Şarkiyatçıların, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne ya da bağlantılı örgütlerine üyelikte kaydedilen belirgin artış, 1933 yılı sonrasında Nazilerin iktidara gelmesiyle yaşanmıştır. Zira o zaman NSDAP'a üyelik, sadece şarkiyatçıları için değil, diğer pek çok kimse için de bireysel kariyer yolunun hızla açılması anlamına geliyordu. NSDAP'ın şarkiyatçı üyeleri arasında şu isimler vardı: Anton Baumstark (1932'den beri), İslam felsefesi uzmanı Max Horten (1874-1945), Franz Taeschner, Otto Spies (1901-1981) ve Arabiyat uzmanı August Fischer (1865-1949; 1933'ten beri). 1933-37 yılları arasında kayıt yaptıran yeni parti üyesi yoktur. 1937 yılında yeni kayıtların önündeki engel kaldırılınca üye listesine şu isimler eklendi: arkeolog Kurt Bittel, Walther Björkman, Albert Dietrich, Karl Garbers, Erwin Gräf, Walther Hinz, Wilhelm Hoenerbach, Ernst Klingmüller, Max Krause, Curt Prüfer, Martin Schede, Helmuth Scheel ve Bertold Spuler. Herbert Jansky

191 Son zamanlarda yapılan bir çalışma için bkz. Christopher Kubaseck ve Seufert, Günter (haz.), *Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*, Würzburg: Ergon, 2008 (Istanbul Texte und Studien 12).

192 Ellinger, *Orientalistik*, s. 163.

193 Bkz. Hanisch, *Nachfolger*, s. 175; Ellinger, *Orientalistik*, s. 435-436.

194 Bkz. Hanisch, *Nachfolger*, s. 114-173; a.m.f., "Arabistik," s. 503-525; Wokoeck, *German Orientalism*, s. 185-209; daha kapsayıcı ancak kısmen tutarsız bir açıklama için bkz. Ellinger, *Orientalistik*.

ve Avusturyalı pek çok meslektaş NSDAP'a Avusturya'nın 1938'deki işgalinden sonra katıldılar. İran uzmanı Wilhelm Eilers ve Annemarie von Gabain 1939'da; Johannes Benzing, Asurolog Adam Falkenstein, Gotthard Jäschke ve Arabîyat uzmanı Hans Wehr 1940'ta; Fritz Steppat 1942'de parti üyesi olmuşlardı. Herbert Wilhelm Duda ve Hans Heinrich Schaefer ise doğrudan parti üyesi değillerdi ama Nazi partisine bağlı kuruluşlara üye olmuşlardı.¹⁹⁵ Çoğu şarkîyatçı kişisel ve meslekî çıkarlarını genişletmek uğruna Nazilerin söylemini benimsemekte ya da onlarla fiilen işbirliği yapmakta tereddüt etmemesine rağmen, Nasyonal Sosyalistlerin tesiriyle Alman Şarkîyat çalışmalarında köklü bir değişiklik meydana gelmemişti. Gerek Şarkîyat dergilerinde yayınlanan makaleler, gerek kongrelerde sunulan tebliğler ve gerekse üniversitelerdeki talimatnameler Nazi öncesi dönemden pek farklı değildi.¹⁹⁶ Öteki taraftan Nazi rejimi, Şarkîyat çalışmaları konusunda genel bir stratejiden mahrumdu: “siyasi müdahale konuya değil, kişiye ilişkindi.”¹⁹⁷ Elbette, bunun bazı istisnaları vardır. Örneğin Berlin'deki SOS, 1936 yılında bir yabancı ülkeler araştırmaları yüksek-okuluna (*Auslandshochschule*) dönüştürüldü. 1940 yılında “emniyet servisinin” (*Sicherheitsdienst*) siyasi bir müdahalesinin ardından, SOS'nin bir bölümü olan *Auslandshochschule*, Berlin Üniversitesi'ne bağlı Yabancı Ülkeler Araştırma Fakültesi'ne (*Auslandswissenschaftliche Fakultät*) katıldı. Tüm bunlara rağmen, bu değişimlerin tasarlanmış siyasi bir stratejiden ziyade bazı kişisel teşebbüslerin ve rastgele siyasi süreçlerin neticesi olduğu görülmektedir.¹⁹⁸

Rejim, özellikle savaş esnasında şarkîyatçıların linguistik ve kültüre ilişkin bilgisinden, ama yine kapsamlı bir strateji olmaksızın, istifade etmiştir. SOS tarafından başlatılan projelerden biri de 1942'de DMG'nin kurumsal şemsiyesi altında başlatılan “Türkistan Çalışma Gurubu” projesi (*Arbeitsgemeinschaft Turkestan*)'dır. DMG'nin o dönemdeki yöneticisi Helmuth Scheel (1895-1967) idi. Çalışma grubunun gayesi, Sovyetler Birliği'nin Orta-Asya bölgelerindeki durumun incelenmesiydi ve bu gizli kalmalıydı. Bu amaca matuf olarak, Annemarie von Gabain, Richard Hartmann, Herbert Jansky ve Bertold Spuler gibi Alman şarkîyatçı ve Türkologlarla birlikte bölgeden devşirilen Nazi işbirlikçisi ya da savaş esiri “yerel uzmanlar” bir araya getirilmişti.¹⁹⁹

Helmuth Scheel'in kariyeri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya Şarkîyat çalışmalarındaki sima devamlılığını gösterir nitelikte bir örnektir. Scheel, Berlin'de Prusyalı bir devlet memurunun oğlu olarak dünyaya geldi ve önce bürokrat olmak niyetindeydi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, kendi kendine çalışarak sağlam bir Türkçe bilgisi edindi. Bu bilgisiyle, 1916'da SOS'nin tercümanlık sınavını geçebildi ve savaşın geri kalanı için Osmanlı İmparatorluğu'na gönderildi. Görev yeri, Sinop'taki askerî meteoroloji istasyonuydu. Almanya'ya geri döndüğünde, hem SOS'de Şarkîyat çalışmaları hem de bürokratik eğitimi almaya çalıştı. Zamanında Prusya Bilim, Sanat ve Milli Eğitim Bakanı olan Becker, 1926 yılında bu eski talebesi için kendi uhdesinde bir memuriyet bulmuştu. Doktorasını Greifswald'da Erich Bräunlich (1892-1945) nezaretinde 1721-1774 Osmanlı-Prusya ilişkileri üzerine yazdığı bir tezle tamamladı. Şarki-

195 Ellinger, *Orientalistik*, s. 36-39.

196 Hanisch, “Arabistik,” s. 518; a.m.f., *Nachfolger*, s. 152-157.

197 Wokoec, *German Orientalism*, s. 199.

198 A.g.e., s. 206.

199 Ellinger, *Orientalistik*, s. 268.

yatçı hocaları arasında Franz Babinger, Wilhelm Bolland, Georg Kampffmeyer, Eugen Mittwoch, Johannes Heinrich Mordtmann ve Gotthold Weil da bulunmaktaydı. Mordtmann'ın 1932'deki vefatından sonra, Prusya memuriyetindeki asıl işinin yanı sıra, SOS'de Osmanlı diplomatikası da okuttu. 1937'de NSDAP üyesi olduktan sonra, Berlin'de profesör ve 1938'de yeniden düzenlenen Prusya Bilimler Akademisi'nin, ertesi sene ise DMG'nin başkanı oldu. 1941 yılında yeni kurulan Berlin Üniversitesi "Yabancı Ülkeler Araştırmaları Fakültesi"nin onursal profesörü ilan edildi. Savaştan hemen sonra 1946 yılında Mainz'da Şarkiyat çalışmaları kadrolu profesörü olarak görev yaptı. Şehir, Fransa'nın işgal bölgesine dahildi. Fransız otoriteler burada bir yerel kültür merkezi kurma niyetindeydi ve elbette Scheel eskiden beri Fransız meslektaşlarıyla da iyi ilişkiler içerisindeydi. Böylelikle, Mainz Edebiyat ve Bilimler Akademisi'ni kurmak üzere yetkilendirildi. 1967'deki vefatına kadar bu kurumun genel sekreterliğini yaptı. 1948'de DMG'nin yeniden kuruluşunu düzenlemiş, tekrar başkanlığına getirilmiş ve kurumun çıkardığı derginin de editörü olmuştu. İlaveten, *Philologiae Turcicae Fundamenta* Akademisi dergisinin editörlüğünü de elinde tutmaktaydı. 1953-54 yılları boyunca, Edebiyat Fakültesi'nin dekanı ve 1955-56 yıllarında ise Mainz Üniversitesi'nin rektör vekiliydi. Dijon Üniversitesi tarafından onursal doktora ünvanı ve Alman Federal Cumhuriyeti tarafından liyakat nişanıyla ödüllendirilmişti. Araştırma alanı Osmanlı-Avrupa münasebetleri ve Osmanlı diplomatikasıydı.²⁰⁰ Şüphesiz, Scheel bir bürokrat olarak Nazi rejimine bağlı olduğu kadar sonrasında kurulan Federal Cumhuriyet'e de bağlıydı. İsteklerini gerçekleştirme hususunda özel bir kabiliyeti olsa gerekir. 1939'da yaşanan bir olayın da açıkça gösterdiği üzere, muhalif Karl Heinrich Menges'in *Volkskundliche Texte aus Ost-Türkistan* kitabının ikinci cildinin basımı için gerekli izni, Nazi bürokrasisinin onca itirazına rağmen koparmayı başarabilmişti. Scheel, eserin akıbetiyle ilgilenmeye devam etti ve nihayet söz konusu cilt devlet basımevi tarafından sınırlı sayıda ve *Gestapo*'nun (gizli polis teşkilatı) talebi üzerine yazarın ismi anılmaksızın, anonim olarak yayınlandı.²⁰¹

Helmuth Scheel örneği, en azından bir şarkiyatçı için sıra dışı görülebilir. Ancak görece daha az parlak akademik kariyer örneklerinde bile, inişler çoğunlukla geçici olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti çağdaş tarihi uzmanı Gotthard Jäschke (1894-1983) örneği de bunu göstermektedir.²⁰² Jäschke, Silesya'da Pietist bir ailede dünyaya geldi. Babası profesördü. 1912'den 1916'ya kadar, Freiburg (Breisgau) ve Berlin'de hukuk ve şarkiyat öğrenimi gördü. Savaş esnasında, öğrenimi kesintiye uğradı. 1915'te Somme cephesinde ciddi şekilde yaralandı. 1914 yılında SOS'den Türkçe diploması aldı. 1917'de hukuk bölümünden doktorasını aldı, sonrasında kariyerine bir diplomat olarak başladı. 1927 yılında Ankara'daki Alman Elçiliği'nde birinci katiplik konumuna ulaştı ancak 1931'de bu hizmetten ayrıldı. Bunun sebebi, hemşire olarak çalışan eşinin toplumsal statüsünün düşük olması nedeniyle kendilerine kötü muamele yapıldığını hissetmesiydi. Almanya'ya döndü ve Berlin SOS'de kendisine önerilen pozisyonu kabul etti. Önce *Auslandshochschule*'ye, sonrasında "Yabancı Ülkeler Araştırma Fakültesi"ne

200 Ewald Wagner, "Helmuth Scheel (1895-1967)," *ZDMG*, 1968, sy. 118, s. 1-13.

201 Knüppel, *Schriftenverzeichnis*, s. 24-25.

202 Bkz. Klaus Kreiser, "Gotthard Jäschke (1894-1983): Von der Islamkunde zur Auslandswissenschaft," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38.3, s. 406-423.

dönüştürülmesine ve nihayet 1945'teki çöküşüne kadar bu kurumun kadrosuz Türkiyat profesörü olarak görev yapmış ve bütün bu sürece şahitlik etmiştir. 1936-44 yılları arasında, Walther Björkman ile birlikte *Welt des Islams*'ın editörlüğünü yaptı. NSDAP'ın ve diğer pek çok Nazi kuruluşunun üyesi olarak,²⁰³ 1945'ten sonra Potsdam'da din eğitmenliği yaptı. 1947'den sonra Münster Üniversitesi'nde misafir profesör olarak çalıştı ve burada Franz Taeschner'in yardımlarını gördü. 1959 yılında emekliye ayrıldı. Bununla birlikte, Kuzey Rhine-Westphalia eyaleti Eğitim Bakanlığı 1950 yılında bile onu, Türkçe diploması alacak adayların sınavlarını denetleme yetkisinden mahrum bırakmıştı. Öte yandan, Türkiye'de 1955 yılında İnkılap Tarihi Enstitüsü ve 1959 yılında da Türk Tarih Kurumu tarafından onursal üye ilan edilmiş, 1975'te kendisine Ankara Üniversitesi tarafından onursal doktora ünvanı verilmişti. Sayıları 400'e varan ve çoğunlukla Türkiye Cumhuriyeti tarihi hakkında yazdığı makale ve kitapların pekçoğu Türkçeye tercüme edilmiştir. Bununla birlikte, Ermeni meselesi gibi hassas konulardan özenle kaçındığı görülmektedir. Klaus Kreiser'in de ifade ettiği üzere, "Jäschke, Türkiye'nin resmî hassasiyetlerine, güvenilir tarihçiliğin sınırlarını zorlayacak derecede saygı göstermiştir".²⁰⁴ Nazi rejiminin sonu, sadece şarkiyatçıların kariyerlerinin devamı anlamına gelmiyordu, aynı zamanda Hellmut Ritter (1892-1971) ve Franz Babinger gibi ilim adamlarının itibarlarını iade etmek manasına da geliyordu.

Ritter Luteran bir rahibin oğluydu ve kardeşlerinden biri, Gerhard Ritter (1888-1967) tarihçiydi. Hellmuth Ritter meşhur şarkiyatçıların öğrencisi olmuştur. Bunlar arasında Carl Brockelmann, Paul Kahle, Enno Littmann ve Theodor Nöldeke bulunmaktadır. Doktorasını 1914'te tamamladı. Danışmanlığını Ritter'in entelektüel gelişimi üzerinde fevkalade önemli bir rol oynayan ve adını şükranla andığı C. H. Becker yapmıştı. Savaş sırasında, önce von der Goltz kumandasında Irak'a, sonrasında da Falkenhayn kumandasında Filistin'e tercüman olarak gitmişti. Bir dizi etnografik çalışma, Irak'taki bu ikameti vesilesiyle ortaya çıkmıştı.²⁰⁵ 1919'da Hamburg Üniversitesi Şarkiyat çalışmaları kürsüsünde Rudolf Tschudi'nin halefi oldu. Eşcinselliği sebebiyle 1925 yılında yasal mahkumiyete uğradı ve ertesi sene Hamburg'taki profesörlük görevinden azledildi.²⁰⁶ Etkili arkadaşlarının, bilhassa danışmanı Becker'in yardımıyla İstanbul'a yerleşmeyi başarabildi ve burada kurulan DMG'nin yerel şubesinin temsilcisi oldu. Bu şubenin esas görevi, *Bibliotheca Islamica* dizisindeki Arapça ve Farsça yazmaların edisyonunu hazırlamaktı. İstanbul'da geçirdiği yıllarda, bazı şarkiyatçılar Ritter'e gelip hem onun bilgisinden istifade ettiler hem de editoryal çalışmasına katkıda bulundular. Bunlar arasında Duda, Wittek, Martin Plessner (1900-1973), Otto Spies ve Gotthelf Bergsträsser'in Münih'teki halefi Otto Pretzl (1893-1941) de bulunmaktaydı. Ritter, dünyanın dört bir yanından sayıları yüzün üzerinde şarkiyatçıyla mektuplaşmaktaydı.

203 Ellinger, *Orientalistik*, s. 39.

204 Kreiser, "Jäschke," s. 418.

205 Dicle ve Fırat nehirlerindeki geleneksel sandallar, Arap halk şarkıları, Arap savaş şiirleri ve Amara'daki çocuk oyunlarına dair yayınları sırasıyla 1919, 1920, 1923 ve 1942 yıllarında *Der Islam* dergisinde "Mesopotamische Studien, i-iv" başlığı altında yayınlanmıştır.

206 Bernd-Ulrich Hergemöller, *Mann für Mann: Biographisches Lexikon zur Geschichte von Freundschaft und männlicher Sexualität im deutschen Sprachraum*, Hamburg: MännerschwarmSkript Verlag, 1998, s. 588. C. H. Becker'in de eşcinsel eğilimleri vardı. Bkz. *a.g.e.*, s. 112-113 ve 588.

Ayrıca, zamanının en gizemli Alman şarkiyatçılarından biri olan Oskar Rescher ile de irtibat halindeydi. Rescher, Wrocław (Breslav)'daki kadrolu profesörlük pozisyonunu bırakmış ve 1928'de İstanbul'a taşınmıştı. 1937 yılında Nazi rejimi onun öğretim icazetini feshetti. Bunun üzerine, Türk vatandaşlığına geçti ve Osman Reşer ismini aldı. Çalışmalarının İstanbul'da özel bir matbaada ve oldukça sınırlı sayıda basılması dolayısıyla Avrupalı şarkiyatçı çevrelerin bu eserlere ulaşımı neredeyse imkansızdı. Boğaz manzaralı evinde kedileriyle birlikte geçirdiği yalnız yaşamı, 1972 yılındaki vefatıyla birlikte son buldu.²⁰⁷ Ritter 1935 yılında İstanbul Üniversitesi'nde Arapça ve Farsça okutmanlığı vazifesini kabul etti. 1937'de Şarkiyat Enstitüsü'nde profesör oldu ve burada 1949'daki azline kadar öğretimde bulundu.²⁰⁸ Ritter, 1947 yılında uluslararası saygınlığını ve geniş iletişim ağını kullanarak genelde Alman, Amerikan, İngiliz ve Türk ilim adamlarından oluşan bir cemiyet, Türkçedeki resmî adıyla Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyet, 1948 yılında *Oriens* başlıklı bir dergi çıkartmaya başladı. Yayın kurulunda yer alan isimler şunlardı: Adnan Adıvar (1882-1955), Rahmeti Arat (1900-1964), John Kingsley Birge (1888-1952), Sinolog Wolfram Eberhard (1909-1989, aynı sene Ankara'dan Berkeley'ye taşınmıştı), Hititolog Hans Gustav Güterbock (1908-2000, aynı şekilde Türkiye'den 1948 yılında ayrıldı), Muhammad Hamidullah (1908-2002), Fuat Köprülü (1890-1966) ve İsveçli ilahiyatçı ve şarkiyatçı Helmer Ringgren (d. 1917). Ritter Frankfurt'a (Main) 1949 yılında kadrosuz, 1953 yılındaysa kadrolu profesör olarak atandı ve 1956'daki emekliliğine kadar burada çalıştı. Daha sonra, Herbert W. Duda ve Ahmet Ateş ile birlikte İstanbul kütüphanelerindeki Farsça yazma divanların katalogunu hazırlamak için İstanbul'a döndü. Bu proje UNESCO tarafından finanse edilmişti. Aynı zamanda Ritter, İstanbul Üniversitesi'nde verdiği derslere kaldığı yerden devam etti.²⁰⁹ Son araştırma projesi, Tur Abdin'deki Hıristiyanlar tarafından konuşulan Turoyo dilinin incelenmesiydi ve bu çalışma sonucunda beş ciltlik kapsamlı bir eser ortaya çıktı.²¹⁰ 1969 yılında sağlığının bozulması nedeniyle Almanya'ya döndü ve 1971 yılında burada vefat etti. Ritter'in araştırmaları, daha ziyade klasik İslami temalar eksenliydi. Ayrıca, Arapça ve Farsça metinlerin filolojik niteliklerine de vurgu yapıyordu.

Bununla birlikte, Türkiyat çalışmalarına da bir dizi katkısı olmuştur. Özellikle gölge oyunu üzerine çalışmalarının²¹¹ yanı sıra 1924'te Hilafet'in ilgası hakkındaki makaleleri, Osmanlıca biçimsel tertipler ve grameri üzerine notları (1926) ile Mevlana ve melevîler konularında yaptığı pek çok katkı bu bağlamda zikredilebilir. Ritter, hatırı sayılır derecede uluslararası şöhrete sahipti; 1955'te Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland'ın, 1957'de Türk Dil Kurumu'nun ve 1964'te American Oriental Society'nin muhabir üyesi seçildi; 1948'den itibaren Şam Arap Akademisi'nin, 1955'ten itibaren Bombay'daki İslami Araştırma Cemiyeti'nin, 1962'den itibaren Berlin'deki Alman Ar-

207 Bertold Spuler, "Oskar Rescher/Osman Reşer zum 100. Geburtstag-1. Okt. 1883/1983," *Der Islam*, 1984, sy. 61, s. 12-13.

208 Thomas Lier, "Hellmut Ritter in Istanbul 1926-1949," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38, s. 334-385.

209 Fritz Meier, "Hellmut Ritter," *Der Islam*, 1972, sy. 48, s. 193-205.

210 *Türöyo: Die Volkssprache der syrischen Christen des Tur Abdin*. Wiesbaden 1967-1990.

211 *Karağös: Türkische Schattenspiele*. Bu çalışma üç bölüm halinde 1924, 1941 ve 1953 yıllarında yayınlamıştır. Üçüncü bölümde Andreas Tietze'nin de katkıları bulunmaktadır.

keoloji Enstitüsü'nün, 1964'ten itibaren Barselona'daki Real Academia de Buenas Letras'ın azası idi. Son olarak vefatından iki sene önce DMG'nin onursal üyesi seçilmişti. 1967'de kendisine İstanbul Üniversitesi tarafından onursal doktora ünvanı verildi.²¹²

Franz Babinger Bavyera'da doğdu ve hayatı boyunca Bavyera'ya tüm kalbiyle sadık kaldı.²¹³ Münih'teki Doğu Filolojisi öğrenimi esnasında İbranice, Süryanice, Akatça, Sanskritçe, modern ve eski Farsça, Arapça, Türkçe ve Kıptiçe derslerine katıldı. Doktora tezinin danışmanlığını Hint ve Hint-Avrupa uzmanı Ernst Kuhn (1846-1920) yaptı; tezin konusuysa şarkiyatçı Gottfried Siegfried Bayer (1694-1738) idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Alman ve Osmanlı memuru olarak hizmet verdi. Mustafa Kemal Paşa'yla tanışmış olması muhtemeldir. Savaştan sonra paramiliter gruplardan (*Freikorps*) birine katıldı ve devrimci Münih Sovyet Cumhuriyeti'ne karşı savaştı.²¹⁴ 1921 yılında Şeyh Bedrettin üzerine yazdığı doçentlik tezini yayınladı.²¹⁵ Berlin'de üç yıl boyunca kadrosuz doçent olarak çalıştıktan sonra kadrosuz profesör oldu ve 1925 yılında SOS'de bir öğretim görevliliği pozisyonu buldu. Berlin'deki ikameti esnasında Johann Heinrich Mordtmann ile yakın temas kurdu ve çalışmalarını Osmanlı tarihi üzerine yoğunlaştırdı. Babinger, Osmanlı tarihçileri hakkındaki ufuk-açıcı çalışmasını Berlin'deyken yayınlamıştı.²¹⁶ 1930 ya da 1931 yılında Katolik siyasi partisinin (*Deutsche Zentrumspartei*) mensubu olmuştu.²¹⁷

Babinger'in Münih Şarkiyat çalışmaları kürsüsüne atanma ümitleri evvelce 1925 yılında boşa çıkmıştı. 1933 yılında Gotthelf Bergsträsser'in vefatıyla birlikte kürsü boşalınca, Babinger teşebbüsünü yineledi. Ancak Babinger'in emelleri, bu sefer de meslektaşı Hans Heinrich Schaefer'in (1896-1957) yazdığı kötü niyetli uzman raporu sebebiyle hüsrana uğramıştı. Raporda, Babinger'in büyükannelerinden birinin Yahudi kökenli olduğu gerçeği maksatlı bir şekilde kullanılıyordu. Bu bilgi, kötü şöhretiyle meşhur Nasyonal Sosyalist propaganda gazetesi olan *Der Stürmer*'e sızdırıldı ve 1934 yılında bu gazetede Babinger'in Yahudi melezi olduğunu ifşa eden bir haber yayınlandı. Maruz kaldığı bu harekattan sonra, Berlin SOS'deki görevinden emekliye sevk edildi. Babinger 1935 ya da 1936'da siyasetçi ve tarihçi Nicolae Iorga'nın (1871-1940) himayesinden istifade edeceği Romanya'da iş buldu. Ancak kısa zaman sonra gerçekleşen Iorga suikasti ve Hitler'in Balkan harekatı Babinger'i zor durumda bıraktı. 1943 yılında Almanya'ya geri çağırılmadan önce, Almanlar onu Bulgaristan'a casusluk vazifesiyle göndermişlerdi.²¹⁸ Savaşın bitiminden üç sene sonra, 1948 yılında, Babinger yeni kurulan Münih Türkoloji profesörlüğüne getirildi. Babinger'in araştırmalarının odağı, gitgide Güneydoğu Avrupa'ya doğru kaydı. Ne var ki, sufilik, halk dini ve diplomatika gibi muhtelif ilgileri hasebiyle bir Osmanlı uzmanı olarak kaldı. Çok sayıda yayın yapan

212 Richard Walzer, "Hellmut Ritter 27. 2. 1892-19. 5. 1971," *Oriens*, 1974, sy. 23-24, s. 1-2.

213 Hans Joachim Kissling, "Franz Babinger (1891-1967)," *Südost-Forschungen*, 1967, sy. 26, s. 376.

214 Gerhard Grimm, "Franz Babinger (1891-1967): Ein lebensgeschichtlicher Essay," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38.3, s. 300-312.

215 "Schejch Bedr ed-Din, der Sohn des Richters von Simaw," *Der Islam*, 1921, sy. 11, s. 1-106.

216 *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig: Harrassowitz, 1927.

217 Grimm, "Babinger," s. 316.

218 *A.g.e.*, s. 319-327.

Babinger, güçlü ancak aksi bir kişilik olsa gerektir. Münih'teki ordinaryüslüğü esasında, danışmanlığını yaptığı tez sayısı dördü geçmedi. Bunlar Nicoara Beldiceanu, Irene Beldiceanu-Steinherr, Erdmute Heller ve Sait Gökçe'nin tezleriydi.²¹⁹ Fatih Sultan Mehmet üzerine yazdığı meşhur monografisi²²⁰ pek çok dile tercüme edildi²²¹ ancak bir hayli de eleştirildi. Zira kitapta dipnot yoktu. Atıflarıyla birlikte yayınlanması tasarlanan ikinci baskı hiçbir zaman yayınlanmadı. Bizans uzmanı Erich Trapp 1984 yılında yayınladığı bir makalesinde, Babinger'in ünlü kitabındaki çok sayıda pasajın Hammer-Purgstall'ın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Ludwig Pastor'un *Papalar Tarihi* ve Johann Zinkeisen'in *Osmanlı Tarihi* kitaplarından neredeyse kelimesi kelimesine alındığını gösteriyordu.²²² Atıflı baskı yayınlandığında Babinger'in kullandığı kaynakları göstereceğini varsaymış olsak bile, bu kapsamlı intihalin XX. yüzyıl meslek erbabınca kabul gören bir yazım tekniği olduğunu düşünmek de hayli güçtür.

1945'ten sonra Şarkiyat çalışmalarındaki sima devamlılığı aynı zamanda metodolojik bir devamlılık anlamına da geliyordu. Alman Şarkiyat geleneğinin alamet-i farikası olduğu düşünülen filolojik araştırma geleneği ancak XX. yüzyılın sonlarında aşınmaya başladı. Almanca konuşan -daha doğrusu Almanca yazan- şarkiyatçılar, Türkiyat çalışmalarına XX. yüzyılın başlarına kadar hakim olmuşlardı. Ancak bundan sonra yaşanan gelişmeler, Almanya'yı -en azından niceliksel olarak- bu disiplinin kenarına itti. Bugün çoğunlukla İngilizce ve Türkçe dillerinde yapılan Osmanlı ve Türkiyat çalışmaları, eskiden hiç olmadığı kadar uluslararası bir teşebbüs haline geldi. Diğer yandan Almanca ise, Türkiyat çalışmaları da dahil olmak üzere pek çok alanda sadece uluslararası bilim cemaati tarafından kullanılan ve okunan bir dil olarak kaldı. Alman akademik camiasının Türkiyat çalışmaları üzerine üretimlerinin çok büyük bir kısmı hâlâ Almanca yayınlanmaya, dolayısıyla uluslararası alanda ihmal edilmeye ve bazen de farkında olunmaksızın tekrarlanmaya devam ediyor. Bu kaderi, diğer Avrupa dillerinde ve belki de en göze çarpan örneğiyle Japonca gibi verimli akademik üretimlerin yapıldığı Avrupa dışı dillerde üretilen eserler de paylaşıyor.

Almanya'da Türkiyat Çalışmalarında Bulunan Bazı Kurumlar

Almanya'daki üniversitelerin genel karakterlerinden biri, zayıf bir merkezî yapıya sahip olmalarıdır. Bamberg, Erfurt, Freiburg, Heidelberg, Trier, Marburg veya Tübingen gibi küçük kasabalarda kurulmuş çok sayıda üniversite bulunur. Bu coğrafi dağılımın ardında, erken modern dönemde cereyan eden tarihî gelişmelere kadar uzanan, kuvvetli geleneksel ve tarihî unsurlar vardır. Bazı durumlarda da, geleneğin yeniden icat edildiğine şahit oluruz. Örneğin Bamberg, Erfurt veya Trier gibi kapanmış üniversiteler, XX. yüzyılın ikinci yarısında "yeniden" açılmışlardır. Yazının bundan sonraki kısmında,

219 Hans Georg Majer, "Das Münchner Institut: Tradition und Perspektiven," *Turkologie heute-Tradition und Perspektive*, (eds.) Nurettin Demir ve Erika Taube, Wiesbaden: Harrassowitz, 1994, s. 196-197.

220 *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*.

221 Fransızca (1954), İtalyanca (1957), Sırp-Hırvatça (1968) ve İngilizce (1978). Almanca edisyonu 1959 ve 1987 yıllarında iki defa tekrar basılmıştır. Majer, "Münchner Institut," s. 196, dipnot 9.

222 Erich Trapp, "Plagiat in der Geschichtsschreibung Mehmeds II.? Byzantinische Tradition in moderner Zeit," *Byzantios: Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag*, (eds.) W. Hörandner, J. Koder, O. Kresten ve E. Trapp, Wien: Ernst Bevar, 1984, s. 321-332.

Almanya'daki Şarkiyat çalışmaları geleneği içinde halihazırda Türkiyat çalışmaları yapmakta olan bazı akademik ve üniversite merkezli kurumların kısa tarihçeleri sunulacaktır. Bu kısım, ulaşılabilir ikincil kaynaklara bağımlılığı dolayısıyla ister istemez giriş niteliğindedir. Şarkiyat disiplininin dışından Türkiyat çalışmalarına yapılan bireysel ve kurumsal katkılar, birkaç istisna dışında bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Burada bir ikazda bulunmamız gerekir. Verilen tarihlerin doğrulanması gibi hususiyetlerin dışında, yapılması gereken bir arşiv araştırması şimdiki çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bununla birlikte, Almanya'daki Türkiyat çalışmalarının kurumsal istikrarsızlığında şu üç durumun etkili olduğunu söyleyebiliriz: Türkiyat çalışmalarının Şarkiyat araştırmaları içinde Ortadoğu branşına yakınlığının devam etmesi, bu büyük akademik alanı karşılayacak yeterli sayıda uzmanın bulunmaması ve paradoksal olarak gitgide artan uzmanlaşma ihtiyacı. Kürsülere yapılan atama örneklerinin çoğu, artık Ortadoğu çalışmaları olarak adlandırılan bu alana bakışın eskiye nazaran ne denli değiştiğini gösterebilecek niteliktedir. 1991 yılında Michael Ursinus'un, evvelce Anton Schall (1920-2007) tarafından yürütülen Heidelberg'teki İslamiyat çalışmaları kürsüsüne tayini, böylesi bir durumu aksettirmektedir. Ursinus'un atanması, eskiden beri ağırlıklı olarak Sami dilleri araştırmaları yapılan bu kurumun Osmanlı çalışmalarına doğru kaymasına sebebiyet verdi. Diğer yandan Münster'de, Taeschner ve Jäschke vesilesiyle Türkiyat çalışmalarının Şarkiyat çalışmaları içindeki ağırlığı artmaya başlamıştı. Ancak Taeschner'in 1957'deki emekliliğinden sonra kürsüsü, meşhur modern Arapça sözlüğünün yazarı Arabiyat uzmanı Hans Wehr'e (1909-1981) bırakıldı.²²³ 1959 yılında Jäschke emekli olduğunda, Münster'de Türkiyat çalışmalarının oynadığı önemli rol sona ermişti.

Freiburg'daki Türkiyat çalışmalarının da gösterdiği üzere, dönüşümler her zaman keskin olmamıştır. Örneğin Freiburg'daki İslamiyat çalışmaları kürsüsünü 1963'ten beri elinde tutmakta olan Robert Roemer (1915-1997), İran çalışmalarıyla, özellikle Timur dönemiyle yakından ilgiliydi ancak Türkiyat ve Arabiyat çalışmalarını da ilgi alanları arasında sayıyordu. Roemer 1980'lerin başında emekli olduğunda halefi, bu kürsüyü 2002 yılına kadar elinde bulunduran ve XIX, XX. yüzyıl Arap, İran İslam entelektüel tarihi üzerine yoğunlaşan Werner Ende oldu. Öte yandan, Freiburg'da Osmanlı çalışmaları Josef Matuz (1927-1992) tarafından temsil edilmekteydi. Matuz, meşhur Macar Türkologları Gyula Németh ve Lajos Fekete'nin de öğrencisi olmuştu. 1956 Macar Devrimi'ne iştirakinin ardından göç etmek zorunda kaldı. Öğrenimine Münih'te devam etti ve doktorasını 1961 yılında tamamladı. Zamanını bir taraftan Freiburg'da okutmanlık yapmaya diğer taraftanda Strazburg'daki çalışmalarına devam etmeye ayırmıştı. 1965 yılında *docteur en études orientales* ve aynı zamanda CNRS üyesi oldu. Doçentliğini 1972 yılında Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı merkezî bürokrasisi üzerine yaptığı bir çalışmayla tamamladı (*Das Kanzleiwesen Sultan Süleymâns des Prächtigen*, Wiesbaden: Steiner). 1973'te kadrosuz ve 1979'da ise kadrolu profesör oldu. Araştırmaları XVI. yüzyıl Osmanlı diplomatikası üzerine yoğunlaşmıştı. Osmanlı tarihi üzerine giriş niteliğindeki çalışması,²²⁴ uzun yıllar boyunca Almancada standart ders kitabı olarak okutuldu. 1988-92 yılları arasında Michael Ursinus'un Freiburg'da

223 Heine, *Geschichte*, s. 27.

224 *Das Osmanische Reich: Grundlinien seiner Geschichte*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985. Çok defalar basılmıştır.

Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü'nde profesörlük yaptığı esnada, Osmanlı çalışmalarına verilen önem artmıştı. Ursinus, 1992 yılında Heidelberg'e gitmek üzere buradan ayrıldı. Freiburg'daki Türkoloji çalışmalarına daha genel anlamda dilbilimsel bir yaklaşım, 1993-95 yılları arasında burada İslamiyat çalışmalarında doçentlik yapan Ingeborg Baldauf tarafından getirilmişti. Baldauf'un Berlin Humboldt Üniversitesi'ndeki profesörlük pozisyonunu kabul edip Freiburg'dan ayrılmasının ardından, yerine 1997 yılının başlarında Jens Peter Laut geldi. Bununla birlikte, Erika Glassen 1981 yılında doçentliğini geç dönem Abbasi halifelğinde din siyaseti konusunda tamamlamış ve sonrasında Freiburg Üniversitesi'ne kadrosuz profesör olarak atanmıştı. 1989-94 yılları arasında Beyrut ve İstanbul Orient Enstitülerinin müdürlüğünü yapmış ve son dönem Osmanlı ve modern Türk edebiyatıyla giderek daha da yakından ilgilenmeye başlamıştı. İsviçre merkezli bir yayınevi olan *Unionsverlag*'ın başlattığı Türk edebiyatının Almancaya çevirisini amaçlayan "*Türkische Bibliothek*" projesinde, Jens Peter Laut ile birlikte bir serinin editörlüğünü yapmaktaydılar. Erika Glassen 1999 yılında emekliye ayrıldı. 2004 yılındaysa, öncelikli ilgi alanı XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi olan Maurus Reinkowski, Werner Ende'nin ardılı oldu. Uzun yıllardır Freiburg'da güçlü bir konumu haiz olan ve Türkolojinin eşlik ettiği Türkiyat çalışmaları yeniden güçlenmişti. Ancak 2008 yılında Jens Peter Laut, Göttingen Türkoloji'deki kürsü başkanlığı için buradan ayrıldı. Böylelikle, Freiburg'daki dilbilimsel Türkoloji öksüz kalmış oldu. Maurus Reinkowski'nin de kısa zaman önce İsviçre'deki Basel İslamiyat çalışmaları kürsüsü için Freiburg'dan ayrılmasıyla birlikte buradaki Türkoloji profesörlüğü de boşalmış oldu. Freiburg'taki Şarkiyat çalışmalarının istikametinin, 2010 yılının yazında belli olması bekleniyor. Genelde Şarkiyat, özelde de Türkiyat çalışmalarının zayıf kurumsallaşması olgusu, Almanya'da Şarkiyat çalışmalarıyla uğraşan neredeyse bütün üniversite bölümlerinde karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda, Şarkiyat bölümlerinde ağırlıklı olarak Türkoloji veya Türkiyat çalışmaları yapılan üniversitelere alfabetik sırayla kısa bir bakış sunulacaktır.

Bamberg

Bamberg, Alman üniversitelerinde geleneğin yeniden icadı hususunda verilebilecek güzel bir örnektir. Esasında 1647 yılında kurulmuş ama üniversite olma statüsünü 1803'te kaybetmişti. 1939-45 yılları arasındaysa tamamen kesintiye uğradı. Üniversite statüsünü ancak 1979 yılında yeniden kazanabildi. Buradaki Şarkiyat çalışmaları ise 1984'ten sonra yavaş yavaş kurulmaya başladı. Şarkiyat çalışmaları şimdiki halde Arap, İran, İslam, Yahudiyat ve Türkiyat çalışmalarıyla İslam sanat tarihi araştırmalarını da ihtiva etmektedir.²²⁵ Türkiyat çalışmaları kürsü başkanlığı 1984-2004 yılları arasında Klaus Kreiser tarafından yürütülmüştür. 2008'den beriye bu görev Christoph Herzog tarafından yürütülmektedir. 1984 yılından 2006'daki emekliliğine kadar Semih Tezcan, bu bölümdeki dilbilimsel Türkoloji çalışmalarını temsil etmiştir. Kendisi şimdilerde Ankara, Bilkent Üniversitesi'nde dersler vermektedir.

225 Bkz. Rolf Bergmann, "Die Planung der Bamberger Orientalistik (1977-1982), Mit einem Anhang von Klaus Kreiser: Chronik der Orientalistik Bamberg (1984-1988)," *Artikulation der Wirklichkeit, Festschrift für Siegfried Oppolzer zum 60. Geburtstag*, Frankfurt, etc.: Lang, 1989, s. 45-60.

Berlin

Berlin Üniversitesi, Prusya'nın Napolyon karşısındaki mağlubiyetinin ardından 1810 yılında kuruldu. Üniversite, neo-hümanist eğitim reformunu uygulama çabasıyla yeni bir modeli temsil ediyordu. Burada ilk Türkolog olarak gösterebilecek Wilhelm Schott (1802-1889), Sinolojiye ilişkin çalışmalarının yanı sıra Türkî dillere de ilgi duyuyordu.²²⁶ SOS ve Bang ekolünün temsilcilerince Turfan metinleri üzerinde yapılan araştırmalardan yukarıda bahsedilmişti. 1945 yılından sonra Berlin Üniversitesi, Berlin'in Sovyet bloğunda kaldı. Sonradan adı Humboldt Üniversitesi'ne dönüştürüldü. Bundan dolayı, Berlin'in Amerikan kısmında "Hür Üniversite" adıyla (*Freie Universität*; kısaca *FU Berlin*) yeni bir üniversite kuruldu.

György Hazai'nin atanmasıyla birlikte Humboldt Üniversitesi Türkoloji bölümü yeniden işlev kazandı. Hazai²²⁷ Gyula Németh, Lajos Fekete, Lajos Liegeti ve István Kniezsa'nın öğrencisiydi. 1963 yılında Doğu Berlin'e gitmesi ve Turfan metinleri incelemelerine devam etmek amacıyla yeni kurulan araştırma grubunun başına geçmesiyle birlikte Türkoloji çalışmaları yeniden hareketlenmişti. Doktora öğrencileri arasında Peter Zieme ve Sigrig Kleinmichel bulunmaktadır. Hazai 1982 yılında Macaristan'a döndü ve ertesi sene Akadémiai Kiadó'nun genel müdürü oldu. 1991 yılında bu sefer Lefkoşa'ya gidip Kıbrıs Üniversitesi'nde kurulmakta olan Türkoloji bölümüne katıldı. 2000'den 2003'e kadar, Budapeşte'deki Andrassy Üniversitesi'nin rektörlüğünü yaptı.

1990 yılında Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin (DDR) dağılmasıyla birlikte Humboldt Üniversitesi'ndeki Türkoloji bölümü kaldırıldı ve yerine, idaresini Ingeborg Baldauf'un yürüttüğü bir Orta-Asya çalışmaları kürsüsü kuruldu. Zira, Freie Universität'te Türkoloji kürsüsü zaten mevcuttu. Bu kürsünün başkanlığını 2006 yılındaki emekliliğine kadar Barbara Kellner-Heinkele yaptı. 2006'dan beri Claus Schönig yapmaktadır.

Bonn

1818 yılında kurulan Bonn Üniversitesi, bünyesindeki ilk şarkiyatçı olarak kardeşi Friedrich Wilhelm'le birlikte Alman romantik felsefe ve edebiyat ekolünün kurucusu sayılan meşhur Hint uzmanı August Wilhelm'i göstermektedir. 1913 yılında Bonn'da bir Şarkiyat çalışmaları kürsüsü kuruldu. İlk yöneticisi C. H. Becker idi. 1951'den 1969'a kadar, İslamiyat ve Şarkiyat kürsüsünün başında Otto Spies vardı. Spies'in ilgi alanları arasında Osmanlı ve Türkiyat çalışmaları, özellikle çağdaş Türk edebiyatı bulunmaktaydı. 1959 yılında Bonn'daki Şarkiyat çalışmalarının çeşitli branşları, Berlin'deki SOS'nin kurumsal halefi olarak tasarlanan Şarkiyat Dilleri Okulu çatısı altında birleştirildi. Pekçok çalkantıdan sonra, Bonn'daki Şarkiyat çalışmaları 2005 yılında *Ins-*

226 Bkz. 15.06.2010, <http://www.geschkult.fu-berlin.de/e/turkologie/institut/geschichte/index.html>

227 Hakkındaki notlar için bkz. *Festschrift Studia Ottomanica: Festgabe für György Hazai zum 65. Geburtstag*, (eds.) Barbara Kellner-Heinkele ve Peter Zieme, Wiesbaden: Harrassowitz, 1997, s. ix-xii. Yayınlarının 1996 yılına kadar tutulmuş bir listesi için bkz. *a.g.e.*, s. 233-264.

titut für Orient- und Asienwissenschaften çerçevesinde bir düzenlemeye tabi tutuldu.²²⁸ Bugün Bonn'daki Şarkiyat çalışmalarında, Türkçe öğretimi müfredatta bulunmasına rağmen ne Türkiyat çalışmaları ne de linguistik Türkoloji, kurumsal bir yapıya sahiptir. Son olarak, Osmanlı uzmanı Hedda Reindl-Kiel'in Bonn'da çalıştığını da buraya kaydetmeliyiz.

Frankfurt

1971 yılında burada bir Türkoloji profesörlüğü kurulmuş ve 1979 yılına kadar Horst Wilfrid Brands tarafından yönetilmiştir. Ardılı, bu görevi 1982-90 yılları arasında yerine getiren Barbara Kellner-Heinkele oldu. 1994'ten itibaren Marcel Erdal bu pozisyonun sahibidir.²²⁹

Freiburg (yukarıya bakınız)

Gießen

1833'ten sonra Gießen'de görev yapan ilk modern şarkiyatçı, de Sacy ile birlikte çalışan Johann August Vullers (1803-1880) idi. 1881 yılındaki vefatından sonra geride bıraktığı pozisyon yirmi yıl boyunca boş kaldı. 1901 yılında Theodor Nöldeke'nin öğrencisi olan Friedrich Zacharias Schwally (1863-1919) Sami dilleri kadrolu profesörü olarak göreve başladı. Halefleri Paul Kahle (1875-1964; 1923 yılına kadar), Rudolf Strothmann (1877-1960) ve Julius Lewy (1895-1963) oldular. Bu sonuncusu Nazi rejimi tarafından azledilince, Gießen'deki Şarkiyat çalışmaları fiilî olarak son buldu. İçinde İslamiyat çalışmaları kürsüsü bulunan yeni bir Şarkiyat çalışmaları okulu ancak 1961'de kurulabildi.²³⁰ Bu okul 2003 yılında kurulan ve idaresini Mark Kirchner'in yaptığı bir Türkoloji Enstitüsü'yle genişletildi.

Göttingen

Heinrich Ewald'a kadar geri götürebilecek Göttingen eski Şarkiyat çalışmaları geleneğine evvelce değinilmişti. Ne var ki, Türkoloji ancak 1970 yılında, Gerhard Doerfer'in (1920-2001) yeni kurulan Türkoloji kürsüsü başkanlığına atanmasıyla kurumsallaşabildi.²³¹ Doerfer, Berlin Humboldt Üniversitesi'nde İngilizce ve Roman dil-

228 Bkz. 10.06.2010, http://www.ioa.uni-bonn.de/institut/geschichte_des_ioa

229 Bkz. 10.06.2010, <http://web.uni-frankfurt.de/fb09/turkologie/history.html>, 1971 yılına kadarki gelişmeler için bkz. Barbara Kellner-Heinkele, "Das Frankfurter Orient-Institut und die türkischen Studien," *Türkische Sprachen und Literaturen: Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz Bamberg, 3.-6. Juli 1987*, (eds.) Ingeborg Baldauf, Klaus Kreiser ve Semih Tezcan, Wiesbaden: Harrassowitz, 1991, s. 223-233 ve a.mlf., "Das Wissenschaftliche Institut für die Kultur und Wirtschaft des modernen Orients in Frankfurt a.M. (1917-1971)," *Germano-Turcica*, s. 119-120.

230 Bkz. Klaus Röhrborn, "Orientalistik an der Gießener Universität von 1833 bis 1989," *Kaškül: Festschrift zum 25. Jahrestag der Wiederbegründung des Instituts für Orientalistik an der Justus-Liebig-Universität Gießen*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1989, s. 1-7 ve 10.06.2010, <http://www.uni-giessen.de/orientalistik-alt/Institut/geschich.htm>

231 Wolfhart Westendorf, "Zur Geschichte der Göttinger Orientalistik," *Die Geschichte der Verfassung und der Fachbereiche der Georg-August-Universität zu Göttingen*, (ed.) Hans-Günther Schlotter, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994, s. 117-118.

leri filolojisi ile İslamiyat çalışmıştı. Çalışmalarına 1952 yılında Batı Berlin'deki Freie Universität'te Türkoloji ve Altay dilleri çalışmaları üzerine yoğunlaşarak devam etti. Doktorasını 1954 yılında *Moğolların Gizli Tarihi* kitabının sözdizimi üzerine yazdığı bir tezle tamamladı. *Philologiae Turcicae Fundamenta*'nın birinci cildinin editörlüğünü yaparken *Deutsche Forschungsgemeinschaft*'tan aldığı ödenek sayesinde, modern Farsça'daki Türkî ve Moğol unsurlar hakkında yaptığı çalışmayı tamamlayabildi. Doçentliğini 1963 yılında Göttingen'de yaptı ve buraya 1966'da kadrosuz profesör olarak atandı. Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'nde ve 1975-76 güz döneminde İstanbul Üniversitesi'nde olmak üzere çok defalar misafir profesör olarak dersler verdi. 1982 yılında Göttingen Türkoloji kürsüsü, bölüm statüsü kazandı. Doerfer, 1988'de emekliye ayrıldı.²³² Halefi, bu göreve 1992 yılında atanan Klaus Röhrborn ve Röhrborn'un 2008 yılındaki emekliliğinden sonra atanan halefiyse Jens Peter Laut oldu. Göttingen'de bulunmuş diğer iki İran uzmanı da burada zikredilmelidir. Bunlardan biri Nejat Göyünç'ün (1925-2001) doktora tezini yöneten Walter Hinz (1906-1992), diğeri ise Hinz'in selefi ve aynı zamanda Omeljan Pritsak'ın (1919-2006) da danışmanı olan Hans Heinrich Schaefer'dir. Ukraynalı bir tarihçi olan Pritsak savaş esiri olmuş ve bunun akabinde Berlin Üniversitesi'nde "Ostarbeiter" yapılmıştı. Burada da "Türkistan Çalışma Gurubu"na (*Arbeitsgemeinschaft Turkestan*) katılmış olması muhtemeldir. Savaştan sonra Göttingen'e gitti ve 1948 yılında "İslam, Slav, Türkoloji ve Altay çalışmaları" bölümünde Karahanlı İmparatorluğu üzerine hazırladığı tezle doktora ünvanını kazandı. 1951 yılındaysa Altay halklarında kabile adları ve ünvanlar ("Stammesnamen und Titulaturen der altaischen Völker") konulu doçentlik tezinin savunmasını yaptı. 1954'ten 1966'ya kadar, *Ural-Altäische Jahrbücher* dergisinin editörlüğünü yaptı. 1957'den itibaren Hamburg'da profesörlük yaptıktan sonra, 1961 yılında Seattle'daki Washington Üniversitesi'ne Türkoloji profesörü olarak atandı. 1964'te Harvard'a geçti ve orada Ukrayna Çalışmaları Enstitüsü'nü kurdu.²³³

Hamburg

Kolonyal Enstitü, 1919 yılında yeni kurulan Hamburg Üniversitesi'ne entegre edildi. Yöneticisi Rudolf Tschudi, İsviçre'ye dönünce, halefi Hellmut Ritter oldu. Ritter'den sonra kürsüyü, 1927'den 1947'deki emekliliğine kadar İslamiyat uzmanı Rudolf Strothmann elinde tuttu.²³⁴ Onun halefiyse 1948 yılında atanan ve Türkoloji de dahil olmak üzere Hamburg'u önemli bir Şarkiyat çalışmaları merkezi haline getiren Bertold Spuler oldu. 1980 yılında emekliye ayrılan Spuler, ansiklopedik bir alimdi ve şöhretini sadece yayına hazırladığı çok-ciltli *Handbuch der Orientalistik*'e borçlu değildi. Doğu-Avrupa ve Orta-Doğu'nun tarihleriyle aynı ölçüde ilgileniyordu ancak

232 Lars Johanson, "Gerhard Doerfer (1920-2003)," *Turkic Languages*, 2004, sy. 8, s. 3-4.

233 Lubomyr A. Hajda, "Omeljan Pritsak: A Biographical Sketch," *Harvard Ukrainian Studies*, 1979-1980, sy. 3-4, s. 1-6.

234 Bkz. Achim Rohde, "Zur Geschichte der Abteilung für Geschichte und Kultur des Vorderen Orients (Islamwissenschaft)," *Vom Kolonialinstitut zum Asien-Afrika-Institut*, (ed.) Ludwig Paul, Gossenberg: Ostasien Verlag, 2008, s. 135-140.

özel uzmanlık alanı İran ve Rusya'daki Moğol tarihi ve Doğu Hıristiyanlığı tarihleriydi. İran İlhanelileri üzerine çalışması 1957 yılında Türkçeye çevrildi.²³⁵ Spuler, 1871'de Birinci Vatikan Konsülü tarafından buyurulan papa yanılmazlığı salâhiyeti meselesinden dolayı Roma Katolik Kilisesi'nden ayrılmış olan Kadim Katolik Kilisesi'ne mensuptu. Katı bir muhafazakârdı. Lakin tutucu muhafazakârlığı onu, Nazi rejimiyle yakın işbirliği yapmaktan alıkoymamıştı. Spuler, 1960'ların sonundaki öğrenci protestolarından biri esnasında itidalini kaybedip, gösteride bulunan öğrencilerin toplama kamplarına konmayı hak ettiğini bağıra bağıra söylemesiyle, saygınlığını ciddi şekilde yitirdi.²³⁶

Türkiyat Hamburg'a 1910 yılında Rudolf Tschudi ile birlikte geldi.²³⁷ Mustafa Refik Bey ve Bakır Bakıroğlu'nun Kolonyal Enstitü'de Türkiyat öğretimine başlamaları da buna yakın bir tarihe rast geliyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Türkiyat çalışmaları Arabiyat'ın önüne geçti. Ancak 1926 yılında Ritter'in azliyle birlikte, Hamburg Üniversitesi'ndeki Türkiyat çalışmaları zayıflamaya başladı. Türkoloji, ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1949 yılında Annemarie von Gabain'in Türkoloji ve Çin Budizmi kadrosuz profesörü olarak atanmasıyla birlikte yeniden ortaya çıktı. Spuler'in yöneticiliği sırasında Şarkiyat Çalışmaları Okulu üç bölüme ayrıldığında, bunlardan biri Türkoloji'ydi. Hamburg Üniversitesi'nde 1952'den sonra Omeljan Pritsak ders vermeye başladı, 1957'de profesör olarak atandı, 1961 yılındaysa Amerika'ya gitti.²³⁸ Von Gabain 1966'da emekliye ayrıldıktan sonra, Barbara Flemming Türkoloji'nin ağırlığını yeniden Osmanlı ve Türk filoloji, tarih ve edebiyatına kaydırды. 1979 yılında Leiden Üniversitesi'ndeki bir pozisyonu kabul edip buradan ayrıldı. Hamburg'daki Türkiyat çalışmaları aynı zamanda Hanna Sohrweide (1919-1984) tarafından da şekillendirilmişti. Saygın bir Farsça ve Osmanlıca yazmalar uzmanı olan Sohrweide, bölümde uzun yıllar ders verdikten sonra 1980 yılında misafir profesör olarak atandı. 1981'den 2004 yılındaki erken ölümüne kadar, Petra Kappert (1945-2004) Türkoloji profesörlüğü yaptı. Halefiyse 2006 yılında Raoul Motika oldu.

Hamburg'taki çağdaş Şarkiyat çalışmalarının herhangi bir betimlemesi, 1960 yılında kurulan *Deutsches Orient Institut* zikredilmediği takdirde eksik kalacaktır.²³⁹ 1976-2007 yılları arasında başkanlığını, şarkiyat öğrenimi geçmişine sahip olan Udo Steinbach yapmıştır. Temel ilgi alanlarından biri Türkiye olmuştur. Enstitü tamamen siyaset bilimine yönelmiş ve bugün Alman Küresel ve Bölgesel Çalışmalar Enstitüsü'nün bir parçası haline gelmiştir.²⁴⁰

Heidelberg (yukarıya bakınız)

235 *İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1957.

236 Rohde, "Zur Geschichte," s. 141-142.

237 Konu hakkında bkz. Raoul Motika, "Zur Geschichte des Arbeitsbereichs für Turkologie," *Vom Kolonialinstitut zum Asien-Afrika-Institut*, (ed.) Ludwig Paul, Gossenberg: Ostasien Verlag, 2008, s. 150-155.

238 Hajda, "Omeljan Pritsak," s. 4.

239 İstanbul Orient Enstitüsü'yle karıştırılmamalıdır. Aralarında hiçbir kurumsal bağlantı yoktur.

240 Rohde, "Zur Geschichte," s. 146.

Mainz

1946'da Mainz Üniversitesi'nin yeniden açılışının ardından,²⁴¹ Helmuth Scheel Şarkîyat Bölümü'nün ilk yöneticisi oldu ve aynı zamanda İslamiyat çalışmaları ve Filoloji kürsü başkanlığını da yönetti. 1963 yılında emekliye ayrıldı. Scheel'in halefi Johannes Benzing (1913-2001) idi. Benzing, 1959 yılında kadrosuz profesör oldu, 1963-81 yılları arasında da kürsü başkanlığı yaptı. Benzing, Berlin'de Richard Hartmann, Hans Heinrich Schaefer, Walther Björkman, Annemarie von Gabain ve Moğol uzmanı ve Sinolog Erich Haenisch (1880-1966) ile birlikte çalışmıştı. Saadet Çağatay'dan Tatarca öğrendi. Ayrıca SOS'de derslere de katıldı. Hocaları arasında Gotthard Jäschke de bulunmaktaydı. Benzing doktorasını 1939 yılında Türkmencenin fiil düzeni üzerine yazdığı bir tezle ("Über die Verbformen im Turkmenischen"), doçentliğini ise 1942 yılında Çuvaş dili üzerine yaptığı bir çalışmayla ("Tschuwaschische Forschungen") tamamladı.²⁴² 1940'tan sonra NSDAP üyesi olarak, Alman Dışişleri'nde bir memuriyette hizmet verdi. 1950-55 yılları arasında Paris'te yaşadı ve Fransız Dışişleri için çalıştı. 1953'te Mainz'da Scheel tarafından kurulan Edebiyat ve Bilimler Akademisi'nin üyesi oldu. Kariyerinin, Scheel tarafından desteklendiği varsayılabilir. Bang ekolü geleneğini takip eden Benzing'den sonra Mainz Türkoloji bölümü, dilbilimsel çalışmaların kalesi haline geldi. Emekliliğinden sonra İslamiyat çalışmaları kürsüsü, Türkoloji kürsüsüne dönüştürüldü ve 2001 yılındaki emekliliğine kadar Lars Johanson tarafından yürütüldü. Takipçisi 2002 yılında atanan Hendrik Boschoeten idi. Osmanlı uzmanı Hans Jürgen Kornrumpf, 1975'te doçentliğini tamamladıktan sonra Mainz'da kadrosuz profesör olmuştu. 1991 yılında emekli olduktan sonraysa pozisyonu bir daha doldurulmadı.

Münih

Münih'teki Şarkîyat çalışmaları XIX. yüzyılda kuvvetli bir gelenek oluşturamamıştı. 1833 yılından sonra Karl Friedrich Neumann (1793-1870) Ermenice ve Çince profesörüydü ama bununla birlikte bir Sinolog olarak meslektaşları arasında büyük bir saygınlık kazanmıştı.²⁴³ Aynı sene Marcus Johann Müller (1809-1874), Bavyera veliahtı (sonrasında kral) olan II. Maximilian (1811-1864) tarafından Paris'e de Sacy'nin yanına ve bunun ardından da Leiden'a gönderilmişti. Leiden'da çoğunlukla Pehlevîler üzerine çalıştı. Müller, Augsburg'daki lise öğrenimi esnasında, Maximilian'ın muhitine mensup olan meşhur Jakob Philipp Fallmerayer'in (1790-1861) gözde öğrencilerindendi.²⁴⁴ 1837 yılında Münih Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arapça ve Farsça okutan bir profesöre ihtiyaç duyulmadığı gerekçesiyle Müller'in başvurusunu reddetmişti. Müller ancak 1847 yılında Münih'te ordinaryüs olabildi. Halefi Ernst Trumpp (1828-1885) idi. 1868 yılında Martin Haug (1826-1876) yeni kurulan Sanskritçe ve

241 Verilen kronolojinin kaynağı için bkz. 15.05.2010, <http://www.orientalistik.uni-mainz.de/geschichte.html>

242 Lars Johanson, "Johannes Benzing (1913-2001)," *Turkic Languages*, 2001, sy. 5, s. 165-166.

243 Bu en azından Wilhelm Schott doğruydu. 1837 yılında Gabelentz'e yazdığı mektuptaki sert Neumann eleştirisi için bakınız. Alıntı, "Freilich lag in den zu überwindenden Schwierigkeiten ein besonderer Reiz...," *Briefwechsel der Sprachwissenschaftler Hans Conon von der Gabelentz, Wilhelm Schott und Anton Kieffer, 1834-1874*, (ed.) Hartmut Walravens, Wiesbaden: Harrassowitz, 2008, s. 37-38.

244 Franz Babinger, "Ein Jahrhundert morgenländischer Studien an der Münchner Universität," *ZDMG*, 1957, sy. 107, s. 248.

Karşılaştırmalı Dilbilimler kürsüsü başkanlığına getirildi. Onun halefiyse Ernst Kuhn (1846-1920) oldu. Hem Haug hem de Trumpp Münih'e gelmeden önce bir süre Hindistan'da bulunmuş ve burada sağlık sorunları yaşamışlardı. Erken yaştaki ölümlerinin sebebi bu olabilir. Trumpp'un kürsüsü 1892 yılına dek boş kaldı. Kürsü, bu tarihte Sami Dilleri Filolojisi ordinaryüsü olarak Fritz Hommel'e (1854-1936) verildi. Bu pozisyonu 1925'teki emekliliğine kadar elinde tutan Hommel, Sümer ve Türkî diller arasında dilbilimsel bir ilişki olduğu varsayımının önde gelen savunucularından biriydi.²⁴⁵ Münih'teki Türkiyat çalışmaları nihayet bir isim sayesinde önem kazanmaya başladı. Bu isim Alman Türkiyat çalışmalarında kıymeti uzunca bir süre ihmal edilen Karl Süßheim (1878-1947) idi.²⁴⁶ Nuremberg'de yaşayan varlıklı bir Yahudi ailenin efradındandı. Askerlik hizmetinden sonra Jena, Münih, Erlangen ve Berlin'de tarih öğrenimi görmüştü.

Süßheim, XVIII. yüzyılda Prusya ve Avusturya arasında kalmış olan memleketi Frankonya'nın siyasi durumu üzerine 1902 yılında bir doktora tezi hazırladı. Berlin'de SOS'de Arapça ve Türkçe öğrenimi gördü. 1902-1904 yılları arasında İstanbul'da yaşadı ve çalıştı. Sonrasında erken XIV. yüzyıla ait bir kronik olan İbnü'n-Nizâm el-Hüseynî'nin *el-Uraza fi'l-hikayeti's-Selçukiyye* başlıklı eserini yayına hazırladı. 1908'de Kahire'deyken Doktor Abdullah Cevdet'le arkadaş oldular. 1908 yılının yazında, Anayasa'nın yenilenmesinin ardından İstanbul'a döndü. Süßheim, 1911 yılında Münih Üniversitesi "Müslüman Halklar Tarihi"nde kadrosuz doçent olarak Türkiyat ve daha sonra buna ilaveten Fars tarihi ve Arabiyat da öğretti. 1919 yılında kadrosuz profesör olarak atandı ama hiçbir zaman ordinaryüs olmadı. Öğrencileri arasında hepsi sonradan saygın şarkiyatçılar olan Franz Babinger, Anton Spitaler, Bertold Spuler ve Hans Joachim Kissling de bulunmaktadır. 1933 yılının Haziran ayında üniversiteden uzaklaştırılana dek Münih'te ders vermeye devam etti. Bundan sonra, bağımsız araştırmacı olarak çalıştı. 1939'un başlarında Türk arkadaşlarının yardımıyla İstanbul'a gidebildi ve İstanbul Üniversitesi'nde dersler verdi. 1947 yılında vefat edince İstanbul Ortaköy'deki Yahudi mezarlığına defnedildi.

Franz Babinger, 1948 yılında yeni kurulan Türkoloji profesörlüğüne getirildi. Yeni enstitüsüne münasip bir kütüphane kazandırmak için çok çaba sarfetti. Doçent ünvanını 1949 yılında aldıktan sonra kadrosuz doçent (*Privatdozent*) olarak çalışan ve Babinger'in asistanlığını da yapan Hans Joachim Kissling (1912-1985), 1959 yılında onun Münih'teki halefi oldu. Kissling Münih, Viyana ve Wrocław (Breslav)'da Şarkiyat ve Anayasa hukuku öğrenimi gördü. Hocaları arasında Gotthelf Bergsträsser, Fritz Hommel, Karl Süßheim, Franz Taeschner, Wilhelm Geiger, Herbert Jansky, Theodor Seif, Friedrich Giese ve Carl Brockelmann bulunmaktadır.²⁴⁷ Kissling, olağandışı bir lisan bilgisine sahipti; kırkın üzerinde dilde uzmanlığı vardı ve bunlardan on beşini

245 Klaus Kreiser, *Atatürk: Bir Biyografi*, çev. Dilek Zaptçioğlu, İstanbul: İletişim, 2010, s. 341.

246 Barbara Flemming, "Karl Süßheim (1878-1947) zum 100. Geburtstag," *Der Islam*, 1979, sy. 56, s. 1-8; *The Diary of Karl Süßheim (1878-1947), Orientalist Between Munich and Istanbul*, (eds.) Barbara Flemming ve Jan Schmidt, Stuttgart: Steiner, 2002. Süßheim günlüklerini önce Osmanlıca, daha sonra da Arapça olarak tutmuştu.

247 Hans Georg Majer, "Hans Joachim Kießling (1912-1985)," *Der Islam*, 1988, sy. 65, s. 190-199.

konusabiliyordu.²⁴⁸ İlgi alanları arasında şunlar sıralanabilir: Osmanlıca-Türkçe grameri örneğinde görüldüğü üzere²⁴⁹ Osmanlıca dilbilim ve filolojisi, Osmanlı-İslam dindarlığı üzerine çalışmalar, halk dini ve tarikatler -özellikle Bayramiye ve Bektaşîye, Osmanlı İmparatorluğu-Venedik ilişkileri ve Osmanlı askerî idaresi. Kissling, çok sayıda makalesini hasrettiği Sultan Bayezid'e karşı özel bir ilgi duyuyordu. Ne var ki, onun hakkında yazmayı planladığı biyografik monografiyi bitiremedi. Son olarak, doçentlik tezinde de incelediği bir konu olan Balkanların tarihî topografyası üzerine uzun süreli bir proje başlatmıştı.²⁵⁰ Bedriye Atsız ile birlikte hazırladıkları Türkçe deyimler derlemesini 1974 yılında yayınladı.²⁵¹ Kissling'in öğrencileri arasında şu isimler yer alır: Buğra Atsız, Kemal Beydilli, Karl Binswanger, Konrad Dilger, Ctirad Heeren-Sarka, Klaus Kreiser, Eberhard Krüger, Hans-Peter Laqueur, Hans Georg Majer, Brigitte Moser-Weithmann, Hedda Reindl-Kiel, Gerhard Rettelbach ve Şenay Yolda.²⁵² Kissling 1980 yılında emekliye ayrıldı. Halefi Hans Georg Majer oldu.²⁵³ Daha sonra 1987-2007 yılları arasında, öncesinde Ankara ODTÜ'de doçent olan Suraiya Faroqhi, Münih'teki bölüme atandı. Bu kadro sırf onun için ihdas edilmiş şahsa özel bir profesörlük kadrosuydu. 2008 yılından beri Türkiyat kürsü başkanlığı, Christoph K. Neumann tarafından yürütülmektedir.

Elinizdeki değerlendirmenin odağında, Şarkiyat çalışmaları geleneği içinde oluşan Türkiyat çalışmaları bulunmaktadır. Çalışmamız, Şarkiyat çalışmalarının akademik ve kurumsal geçmişinde profesörlük pozisyonuna getirilen isimleri zikretmek kaydıyla kısıtlanmak durumunda kalmıştır. Bu seçimin, Alman üniversite sistemi içinde ele aldığımız akademik disiplinin kurumsallaşma seviyesini tatmin edici bir şekilde yansıtacağına inanıyoruz. Ancak buradan yola çıkarak, Almanya'daki Türkiyat çalışmalarının sadece bahsi geçen isimlerin eserleriyle ya da Şarkiyat çalışmaları geleneğiyle sınırlandırılabileceği sonucuna varmak yanıltıcı olur. Mamafih, üniversite bazında bir kurumsallaşma seviyesi de ancak Şarkiyat çalışmaları çerçevesinde yakalanabilmiştir.

Diğer akademik disiplinlere mensup olmakla birlikte gösterdikleri bireysel ilgi vesiyesiyle Şarkiyat (Türkiyat) alanına hatırı sayılır katkılarda bulunmuş çok sayıda ilim adamının bazılarından -maalesef hepsinden değil- kısaca da olsa bahsetmemiz gerekir.²⁵⁴ Örneğin, Annemarie Schimmel (1922-2003) ya da Karl Emil Oskar Jahn (1906-1985)²⁵⁵ gibi yurt dışında çalışmış ve kısmen Almanca yayın yapmış Şarkiyatçı alimler bunlar arasında yer alır. Hâlâ aşılamamış *Türkçe-Almanca Sözlük*'ün yazarı Karl

248 Brigitte Moser-Weithmann, "Hans Joachim Kissling-eine persönliche Erinnerung," *Münchner Zeitschrift für Balkankunde*, 1983-1984, sy. 5, s. 183.

249 *Osmanisch-türkische Grammatik*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1960.

250 *Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden: Steiner, 1956.

251 *Sammlung türkischer Redensarten*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1974.

252 Majer, "Münchner Institut," s. 198.

253 Çalışmalarının 2002 yılına kadarki bir listesi için bkz. *Arts, Women and Scholars: Studies in Ottoman Society and Culture, Festschrift Hans Georg Majer*, (eds.) Sabine Prätor ve Christoph K. Neumann, İstanbul: Simurg, 2002, c. 1, s. xv-xxiv.

254 Bkz. Eugen Wirth, "Orientalistik und Orientforschung: Aufgaben und Probleme aus der Sicht der Nachbarwissenschaften," *ZDMG*, ek III.1, s. lxii-lxv.

255 Jahn hakkında bkz. J. T. P. de Bruijn, *Encyclopaedia Iranica* "Jahn, Karl Emil Oskar," 17.06.2010, <http://www.iranica.com/articles/jahn-karl-emil-oskar>.

Steuerwald (1905-1989) ve Selçuklu sanatına önemli katkılarda bulunmuş İslam sanat tarihçisi Katharina Otto-Dorn (1908-1999) da zikre şayan isimlerdendir. Otto-Dorn, 1954-67 yılları arasında Ankara Üniversitesi'nde profesördü. Daha sonra Los Angeles Kaliforniya Üniversitesi'ne gitti.²⁵⁶ Hukukçu Ernst E. Hirsch (1902-1985) sıradışı bir Türk hukuku profesörüydü. 1933 yılında Nazi Almanyası'ndan ayrılmak zorunda bırakılmıştı. 1952'de tekrar Almanya'ya dönene kadar İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde dersler verdi. Türk vatandaşlığını hayatının sonuna dek muhafaza etti.²⁵⁷

Genç nesilden akla gelen isimler arasında mimar ve etnolog Peter Alford Andrews da bulunmaktadır.²⁵⁸ Andrews, *Tübinger Atlas des Vorderen Orients*²⁵⁹ araştırma projesi dahilinde Türkiye'deki etnik guruplar hakkında yapılan bu muazzam çalışmanın sorumluluğunu üstlenmiş ve benzer şekilde göçmen çadırları üzerine çığır-açıcı ve ansiklopedik nitelikte bir eser de kaleme almıştı.²⁶⁰ Coğrafyacılar arasından Passau Üniversitesi'nden Ernst Struck²⁶¹ ve Türkiye'nin beşerî coğrafyası hakkında başvuru kitabı niteliğindeki bir eserin yazarı olan coğrafyacı Wolf-Dieter Hütteroth,²⁶² Erlangen Üniversitesi güncel Şarkiyat çalışmaları profesörü ekonomisyen Şefik Alp Bahadır,²⁶³ 2007 yılındaki emekliliğine kadar Bochum Ruhr Üniversitesi'nde ders veren tarihçi Fikret Adanır ve Zürih Üniversitesi'nden tarihçi Hans-Lukas Kieser,²⁶⁴ zikredebileceğimiz isimlerdendir. Son olarak üniversitelere bağlı olmamakla birlikte Türkiyat çalışmaları yapılan iki enstitüden de bahsetmeliyiz. Bunlar, Lübnan İç Savaşı sırasında DMG Beyrut Orient Enstitüsü'nün bir şubesi olarak açılan İstanbul Orient Enstitüsü²⁶⁵ ve merkezi Essen'de bulunan Türkiye Araştırmalar Merkezi Vakfı'dır (*Stiftung Zentrum*

256 Bkz. Joachim Gierlich, "Katharina Otto-Dorn (1908-1999)," *ZDMG*, 2002, sy. 152, s. 5-9.

257 Bkz. Hilmar Krüger, "Zum Gedenken: Ernst. E. Hirsch (1902-1985)," s. 141-153; Enver Tandoğan Hirsch ile yapılan bir mülakat için bkz. *Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*, (eds.) Christopher Kubasek ve Günter Seufert, Würzburg: Ergon, 2008, s. 209-216.

258 İnternet sayfasına bkz. 17.06.2010, <http://www.andrewspeter.info/>.

259 *Ethnic Groups in Turkey*, Wiesbaden: Reichert, 1989. (Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients: Reihe B, Geisteswissenschaften, Nr. 60).

260 *Felt Tents and Pavilions: The Nomadic Tradition and its Interaction with Princely Tentage*, 2 c., London: Melisende, 1999 (Kölner Ethnologische Mitteilungen, Sonderband).

261 Ernst Struck'un özgeçmiş ve yayınlarının bir listesi için bkz. 17.06.2010, <http://www.phil.uni-passau.de/die-fakultaet/lehrestuehle-professuren/geographie/fachbereich-geographie/personal/prof-dr-ernst-struck.html>.

262 *Türkei*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1982 (Wissenschaftl. Länderkunde 21); Volker Höfeld ile birlikte gözden geçirilmiş ikinci edisyonu 2002 yılında yayımlanmıştır. Hütteroth'un monografik yayınlarının bir listesi için bkz. 17.06.2010, <http://www.geographie.uni-erlangen.de/pers/huetteroth/publikationen.html>.

263 Şefik Alp Bahadır'ın özgeçmiş için bkz. 17.06.2010, <http://www.orient.uni-erlangen.de/bahadir.htm>, yayınları için bkz. <http://www.orient.uni-erlangen.de/forschun/bahadir.htm>.

264 Kieser'in internet sayfasına bkz. 17.06.2010, <http://www.hist.net/kieser/>.

265 *1961-1991 Orient Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft: Herausgegeben anlässlich seines 30jährigen Bestehens*, Beirut, İstanbul: Orient Inst. d. Dt. Morgenl. Ges., 1991; Christoph K. Neumann, "Das Orient-Institut der DMG in İstanbul", *Turkologie heute-Tradition und Perspektive*, (eds.) Nurettin Demir ve Erika Taube, Wiesbaden: Harrassowitz, 1998, s. 205-210; Maurus Reinkowski, "Ausweichstelle, zweites Standbein, Außenstelle, Zweigstelle, Abteilung-Die wechselvolle Geschichte des Orient-Instituts in İstanbul," *Istanbuler Almanach*, 1997, sy. 1, s. 73-83. Kurumun internet sayfası için bkz. 18.06.2010, <http://www.oidmg.org/istanbul>.

Türkeistudien).²⁶⁶ Bu kurumlardan ilki, Şarkiyatçı gelenek içindeki Türkiyat çalışmalarını temsil ederken, diğeri göç araştırmalarına odaklanarak daha ziyade uygulamalı sosyal bilimlere yönelmiştir.

Yenilenme ve İdeoloji Sorunları

“Bir kimse neden şarkiyatçı olmak ister? Şarkiyatçıların müşterek özelliklerinden biri, ortalamanın üzerinde bir dil öğrenme yatkınlığına ve okulda öğrendiklerinin ötesinde farklı diller öğrenme temayülüne erken yaşta sahip olmalarıdır. Birinin Doğu’ya ilgi duyması için ilkin -terimin en genel anlamıyla- ‘tarihi’ sorular sorarak başlaması ve sonrasında bu amaca ulaşmak için -o dilde üstat olma ümidi de taşımaksızın- sıkı bir dil öğreniminden geçmesi nadirattandır. Ancak bu sonrakinin maharetleri, onun illa da genel entelektüel kabiliyetini göstermez. Kardinal Mezzofanti için söylenen şey, kırkın üzerinde dil bildiği ama bunlardan hiçbirini kullanamadığıydı. Dil uzmanı, kabiliyetlerinin kendi içinde bir amaç olmasını engellemek zorundadır. Bildiği dilleri, birşeyleri aydınlığa çıkarma vesilesi olarak görmeli; eserini ve böylece kendisini tamlık ve kemale eriştirecek manevi değerler (*geistige Werte*) edinme amacına amade kılmalıdır.”²⁶⁷

Schaeder bu sözleri 1940 yılında Asur ve Hitit uzmanı Hans Ehelolf’un (1891-1939) vefatında kaleme almıştı. Filolojinin Şarkiyat çalışmaları üzerindeki hakimiyeti Becker’le birlikte son bulmadı. Schaeder’in ifadelerindeki eleştirel içerimler, şarkiyatçıların çok dil bilme eğiliminin kendi içinde bir amaç ve saplantı haline gelmesiyle alakalıydı. Hellmut Ritter’in 1933’te yazmış olduğu bir mektup, bu tesbiti onaylar niteliktedir:

“Şahsen metin tetkiklerine çok bağlı biri olarak, şarkiyatçıların araştırma sahalarını -büyük ölçüde Becker’in marifetiyle- tarihî, arkeolojik ve siyasi sorularla genişletmelerini olumlu karşıladığımı söylememe müsaade ediniz. Ancak, bu alanın dilbilimsel kabiliyetten yoksun insanların elinde çocuk oyuncağı haline getirildiğini de maalesef sıkça görmekteyim. Müzikalimsi sözde bir kabiliyet yeterli değildir; tekniğe hakim olunmalıdır, yoksa sonuç karmakarışık olur. Tamam, maddi kültür tarihi (*Realienkunde*) ve Türkoloji hoş şeylerdir ama biri tutup da uzmanlık alanının Türkçe olduğunu söylerse, ona şöyle demeden edemem: Sevgili meslektaşım, anlıyorum, Arapça size biraz zor gelmiş olmalı.”²⁶⁸

Bu mektup, filolojinin Şarkiyat çalışmaları üzerindeki hakimiyetine kısmen abartılı bir şekilde saldıran Babinger’le alay etmek için yazılmıştı.²⁶⁹ Çok-dillilik ve filolojinin, Şarkiyat çalışmaları için meşruiyet ve ilmi yetkinlik konularında mühim bir turnusol kağıdına dönüşmesi hususu, Babinger’in Münih’teki halefi Hans Joachim Kissling tara-

266 Bkz. 18.06.2010, <http://www.zft-online.de/>.

267 Alıntı için bkz. Wokoock, *German Orientalism*, s. 210 ve 309, dipnot 1.

268 Alıntı için bkz. Lier, “Hellmut Ritter,” s. 351.

269 1933 yılında Walther Hinz ile birlikte Almanya’daki Şarkiyat çalışmalarının haddinden fazla filoloji ek-senli yapıldığına dair bir yazı kaleme alıp bunun ıslahı için teklif sunduklarında, meslektaşlarının nefretini kazanmışlardı. Bkz. Hanisch, *Nachfolger*, s. 144; Ellinger, *Orientalistik*, s. 150-151; Wokoock, *German Orientalism*, s. 190. Babinger’in bu konudaki eleştirel tutumu 1919’da bile görülebilir. Bkz. Marchand, *German Orientalism*, s. 477.

findan kaleme alınan ve Türkiyat ve Osmanlı çalışmalarını savunan kısa risaleye bakıldığında da görülebilir. Buna göre bir Osmanlı tarihi heveslisinin Arapça, Farsça ve Türkçenin yanı sıra Balkanlarda kullanılan tüm Slav dilleri, modern ve ortaçağ Yunancası, Arnavutça, Romence ve İtalyancayı -Venedik ve diğerleri gibi- bütün tarihî varyantlarıyla bilmesi gerekmektedir.²⁷⁰ Bu dilbilimsel gereksinimler sadece liyakatli bir araştırma idealini betimlemek için değil, aynı zamanda Arapça (ilaveten Sami ve İran dillerinin) uzmanlığına sahip olunmadığı gerekçesiyle yapılan suçlamalara karşı Osmanlı çalışmalarını savunmak adına da ortaya konmuştu.

Colin Heywood'un "Osmanlı tarihçiliğinin Barkan-Braudelvari ikinci çağı"²⁷¹ olarak adlandırdığı süreç, ilişkili bütün diller üzerinde hakimiyet kurma çabasından ziyade tarihyazımında yeni bir yöntemsel yaklaşıma ve yeni tip kaynakların kullanımına işaret etmekteydi. Burada, sosyolojik ve tarihsel yöntemleri, filoloji ve çok-dillilikle yarışa sokmak istemem. İkisi de önemlidir. Kraelitz, Fekete ve onların meslektaşlarıncaya ortaya konan filolojik standartlar vazgeçilmezdir. Bugün, Osmanlı ve Türkiyat çalışmalarının önünde duran esas engel metodolojik bir farkındalıktan yoksun olmak değil, hakkıyla çok dil bilen ilim adamının azlığıdır. Filoloji alanının ötesinde, Şarkiyat çalışmalarında gördüğümüz metodolojik farkındalıktan yoksunluk -tarihyazımı söz konusu olduğunda- inkar edilemez seviyededir. Filolojik paradigmanın tarih alanına sorgusuzca taşındığı bile iddia edilebilir. Örneğin Nöldeke, Brockelmann ya da Schaeder gibi saygın şarkiyatçılar, Türklerin İslam kültürüne dişe dokunur bir katkı yapıp yapmadığını tartışmışlardır.²⁷² Epeyce filoloji bilgisine sahip ve aynı zamanda çok sayıda dil bilen Andreas Tietze, Osmanlı çalışmalarının Almanca ve filoloji sonrası çağının genel niteliğini şu şekilde özetlemiştir: 1) filolojiden özgürleşme, 2) arşiv kaynaklarına yöneliş, 3) niceliksel yöntemler deneme, 4) toplumsal ve iktisadi meselelerin yanı sıra kurumlar hakkında araştırma ve 5) kronik derecede kaynak kıtlığı çekilen erken dönem Osmanlı tarihi çalışmalarından, kaynak zengini XVI ve XIX. yüzyıl çalışmalarına yöneliş.²⁷³ Tietze bu bağlamda şu iki gelişmeye de dikkatleri çekmektedir: mesleğin içselleştirilmesi ve alandaki Türk araştırmacılar tarafından yapılan katkıların gün geçtikçe önem kazanması. Ne var ki, "Osmanlı tarihçiliğinin ikinci çağı" 1980'lerde bitti ve Osmanlı çalışmaları artık post-modern, post-kolonyal, kültürel ve antropolojik yaklaşımları da içerir hale geldi.

Almanya'daki Türkiyat çalışmaları, bugün uluslararası akademik söylem ve değişimlere eklenmiş durumdadır. Bununla birlikte, şarkiyatçı geleneğin devamı -kesinlikle kurumsal anlamda- eleştiri toplamaya devam etmektedir. Almanya'da sıkça dillendirilen bir eleştiri de, Şarkiyat çalışmalarının -ve bunlar içinde Türkiyat çalışmalarının- münzevi kalması ve fildişi kulesinden ayrılmayı hâlâ reddediyor olmasıdır. Bu argü-

270 Hans Joachim Kissling, "Die türkischen Studien in der Orientalistik," *Zeitschrift für Kulturaustausch*, 1962, sy.12.2-3, s. 221.

271 Colin Heywood, "Between Historical Myth and 'Mythohistory': the Limits of Ottoman History," *Byzantine and Modern Greek Studies*, 1988, sy. 12, s. 340.

272 Jens Peter Laut, "Carl Brockelmann und die türkische Sprachreform," *Strukturelle Zwänge-Persönliche Freiheiten*, (ed.) Hendrik Fenz, Berlin, New York: de Gruyter, 2009, s. 278-279.

273 Andreas Tietze, "Mit dem Leben gewachsen: Zur osmanischen Geschichtsschreibung in den letzten fünfzig Jahren," *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Entspannung und Austausch*, (eds.) Gernot Heiss ve Grete Klingenstein, München: Oldenbourg, 1983, s. 17-18.

man, zımnen ya da açıkça bir akademik disiplinin meşruiyetini, genel anlamda onun faydalılığıyla irtibatlandırmaktadır. Bu yaklaşımın en güçlü yorumu, Şarkiyat çalışmalarını medyada yer alan ve halkla ilintili olduğu düşünülen mevcut toplumsal, siyasi ve kültürel sorunlarla irtibatlandırmasıdır ve bu eleştiri, siyasi tartışmalar söz konusu olduğunda ilim adamlarına toplumsal bir tavır takınmalarını tavsiye etmektedir. Ancak bu tavsiyeye getirilebilecek en az iki itiraz vardır:

1) Almanya'daki Şarkiyat çalışmaları tarihinde, şarkiyatçıların halkla meşguliyetleri hususunda iki dalga oluşmuş ve sonradan ikisinden de pişmanlık duyulmuştur. Bu meyanda, ne Wilhelm Almanyası'nın sömürgeci tasarıları ve savaş siyasetinin ne de Nasyonal Sosyalizm ırkçılığının şimdiki Federal Alman Cumhuriyeti'nin liberal demoktarik söylemiyle karşılaştırılabilir olduğu ve böylece akademisyenlerin siyasal meşguliyetlerinin yapısal manada farklı olduğu söylenip buna itiraz edilebilir. Bu fark elbette yadsınacak gibi değildir. Ancak siyasi çıkarların, mesleki ve ilmî çalışmanın etik gereksinimleriyle örtüşebilir olup olmadığı sorusu böylesi bir farkın da ötesindedir. Neo-liberalizm çerçevesi içerisinde özgürlükleri kısıtlayan “terörle mücadele” söylemi, şarkiyatçıların uzmanlık bilgisi sınırları dışında kalan bir siyaset örneği olarak gösterilebilir. Bu bağlamda, şarkiyatçıların siyasi ifadeleri ya böylesi siyasal söylemlerin sınırları içine hapsolmek ya da disiplinler mezuniyet sınırlarını aşmak zorundadır. Şarkiyatçılar bu politikalara karşı elbette toplumsal bir tavır takınabilirler ama bunu şarkiyatçı olarak yapamazlar.

2) Medyanın mevcut toplumsal ve siyasi söylem içindeki işleyişi, ilmî söylemin gereksinimleriyle uyumlayabilir. Özellikle Türkiyat çalışmalarını, milli-toplumsal bir söylem içine yerleştirmek siyasi ve ilmî bakış açıları arasında kolayca çatışma çıkmasına sebep olabilir. Almanya Essen'deki *Stiftung Zentrum Türkeistudien* (Türkiye Çalışmaları Merkezi) bu konuda örnek olarak gösterilebilir. Kurumun yöneticisi Faruk Şen, 2008 yılında halka açık bir konuşmada Avrupa'daki Türk göçmenlerin durumunu, kıtada Yahudilerin maruz kaldığı tarihî ayrımcılıkla karşılaştırdıktan sonra görevinden azledilmiştir.²⁷⁴ Elbette akademik bağlam içinde böylesine büyük ölçeklerde tarihi koşutluklar çizmek, bunu kamusal alana açık medyada yapmaktan daha az risklidir ve zaten bu ikincisi farklı bir oyuna katılmak anlamına da gelir. Bu, artık hararetili tartışma ve eleştirilere açılacak bilimsel bir mütalaa değil, mevcut siyasi söylemin sınırları dahilinde değerlendirilmesi gereken politik bir beyanattır. Alman siyasi söyleminde, böylesi ifadeler hem düşmanca bir fiil hem de tarihî olgusalılık ve ahlaki meşruluktan uzak sözlü bir sınır-aşımı olarak algılanır. Faruk Şen'in mahvını getiren bu durumun, onun kendi milliyetçi anlayışından kaynaklandığı kadar Alman siyasi söyleminin kırmızı çizgilerini bilmemesinden kaynaklandığı da iddia edilebilir. Lakin temel sorun kişisel olmaktan ziyade yapısal gibi görünmektedir. Zira kendi tanımlamalarına göre, “Türkiye Çalışmaları Merkezi'nin amaçları arasında Alman-Türk ilişkilerini teşvik etmek, Türkiye ve Avrupa'daki Türk göçmenlere dair bilgi ve malumatı arttırmak, Türkiye, Almanya ve diğer Avrupa ülkeleri arasındaki işbirliğini geliştirmek ve ayrıca araştırma ve halkla

274 Faruk Şen bu açıklamayı 19 Mayıs 2008 tarihinde *Referans* gazetesinde yayımlanan bir makalesinde yapmıştı. Bu makalenin Almanya'da sebep olduğu skandal için bkz. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, “Faruk Şen: ‘Die Türken sind die neuen Juden’,” 23.06.2008; a.g.e., “Zentrum für Türkeistudien: Vorstand will Faruk Şen entlassen,” 26.06.2008.

ilişkileri desteklemek²⁷⁵ bulunmaktadır. Buradaki durum, muhtemel bir çıkar çatışmasını tamamen gözardı eden siyasi ve bilimsel misyonların bir kaynaşmasıdır. Habermas'a istinaden hakikate ilişkin savların müzakereler sonucunda oluşması gerektiğine inansak bile, bu teklif, modern medyadaki siyasi söylem bağlamında mevcut olmayan ideal bir iletişim ortamını gerektirirdi. Ben, Alman siyasi söyleminden bir örnek seçtim ancak öte taraftan Alman Türkologların siyasi beyanlarının Türkiye halkını nasıl üzebileceğini tahmin etmek de pek güç olmazdı.

Yukarıda tartışılan güçlü versiyonun yanı sıra, Şarkiyat çalışmalarının akademik fil-dişi kulesine karşı geliştirilen güçsüzce bir argüman daha vardır. Buna göre, Türkiyat çalışmalarının güncel siyasi ve toplumsal tartışmalara katılmak zorunda bırakılması engellenir ancak bunun yerine araştırma ilgilerinin, aciliyeti olan güncel siyasi olaylardan seçilmesi teşvik edilir. Bu yaklaşıma göre Türkiyat çalışmalarının odağında, dilbilim ve Selçuklu ya da Osmanlı çalışmalarının yerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut siyasi, toplumsal, iktisadi ve hukuki durumunun olması önerilir. Bilgiyi meta olarak gören neo-liberal faydacı anlayışın sınırları içinde, bu öneriye karşı çıkmak oldukça güçtür. Avusturyalı İran uzmanı Bert Fragner'in sözleriyle ifade edecek olursak: "Bundan yaklaşık elli sene öncesine kadar bilinmez, yabancı, henüz keşfedilmemiş olanın ilmî araştırmasını yapmak toplumlarımızın öncü tabakalarınca muteber kültürel bir değer olarak kabul edilir ve böylece idari ve finansal olarak da desteklenirdi. Bu kanaat artık mevcut değildir [...]"²⁷⁶

Bunu tam tersinden akademik bilginin toplumsal meselelerle ilişkisizliğinin had safhaya vardırılmasını savunmak için değil; Türkiyat çalışmalarının kısa-vadeli toplumsal fayda uğruna siyasi amaçlara hizmet etme yükümlülüğü altına sokulmasını ve bunun da çalışmaların ilmî niteliği pahasına yapılmasını eleştirmek babında söylüyorum. Paradoksal olarak, bu durum Türkiye ve Almanya arasındaki karşılıklı anlayışı geliştirme söz konusu olduğunda da geçerlidir. Yani, milli devletler arasında siyasi sembollerin kullanımı ya da çıkar çatışmalarından kaynaklanan uzlaşmazlıkların mevcut politik söylemler yordamıyla çözülemediği durumlarda, Türkologlardan medyada toplumsal-siyasi söylem sahnesine çıkmalarını beklemek benzer şekilde sorundur. Benim buradaki görüşüm, Türkiyat çalışmalarının iki ülke arasındaki karşılıklı anlayışa sunabileceği en iyi hizmetin, politika ve akademik Türkiyat çalışmaları arasındaki bağ mümkün olduğunca gevşek tutulduğu ve akademik söylemin kendi söylemsel kurallarına göre işlemesine izin verildiği takdirde gerçekleşebileceği yönündedir.

Şarkiyat çalışmalarına yöneltilen ve bu çalışmalar vasıtasıyla üretilen söylemin Batı sömürgeciliğiyle işlevsel münasebetine gönderme yaparak, disiplinin epistemik boyutunu hedef alan bir eleştiri daha vardır. Burada, büyük ölçüde Edward Said'in kışkırtıcı kitabı *Orientalism*'den etkilenen post-kolonyal teoriden bahsediyorum. Said'in kitabı hakkında çok mürekkep harcandı. Hakikatte kitabın ilmî başarısından ziyade, bıraktığı

275 Bkz. 11.06.2010, <http://www.zft-online.de/>. Bu değerlendirme Merkez'in sözcüsü Dirk Halm tarafından da paylaşılmıştır. Bkz. Miriam Lau, "Faruk Şen und sein finsteres Deutschlandbild," *Welt Online*, 05.07.2010, http://www.welt.de/politik/article2179999/Faruk_Sen_und_sein_finsteres_Deutschlandbild.html.

276 Bert G. Fragner, *Oriental Studies: Middle Eastern and Islamic Studies in Germany (An Overview)*, Tokyo: Univ. of Tokyo, 2001 (*Islamic Area Studies Working Paper Series*, sy. 24), s. 10.

büyük etki dolayısıyla, incelemeye etki tarihi (*Wirkungsgeschichte*) üzerine yapılacak bir tartışmayla başlamak daha uygun olabilirdi.²⁷⁷ Said'in iddiasına göre XIX. yüzyılın büyük kısmında Almanya'da doğrudan sömürgeci bir girişimin bulunmaması, Fransız ve İngiliz emsallerine nazaran burada üretilen çalışmalarda "daha az Oryantalist" olarak düşünülebilecek özel bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ancak sırf bu sebebe istinaden Alman Şarkiyat çalışmalarının Avrupalı emsallerinden özü itibarıyla farklı olduğunu varsaymak biraz şaşkıncı olur. Zira, Almanya'daki bu çalışmalar en başından itibaren oldukça uluslararası bir niteliğe sahipti ve elbette bu uluslararasılık (Kuzey Amerika da dahil olmak üzere) yalnızca Avrupalı ilim adamlarından oluşan bir iletişim ağına mahsustu. Bu ilim adamları, birçok hususta ortak olan bilgilerini yine ortak bir söylem içinde paylaşmış olmalıydı.²⁷⁸ Oryantalizm fenomeni, unutulmamalıdır ki, söylemin epistemik düzeyine konumlandırılmıştır; dolayısıyla, ekonomik ve siyasi kolonyal çıkarlar gibi basit ifadelerle (ya da sözlü kamuflajlarla) karıştırılmamalıdır. Hem böyle olmuş olsa bile, Almanya ile Fransa, Büyük Britanya ve Rusya arasındaki farkın, sömürgeciliğin zirveye çıktığı esnada Kayser II. Wilhelm'in Almanya'yı Avrupa kolonyal rekabet sahnesine çıkarmasıyla birlikte ortadan kalktığı da hatırlanmalıdır.

Şarkiyatçı Baber Johansen 1990 yılında yayınladığı dikkat çekici bir çalışmada, Oryantalizm'in Almanya'da, Rankeci yorumuyla tarihselciliğin bir ürünü olduğunu belirtmiş ve Şarkiyat çalışmalarının Oryantalizmi pekiştirmiş olabileceğini, ancak bunu esas itibarıyla tarihselciliğe hizmet etmek suretiyle yaptığını ileri sürmüştür. Johansen'in ifadesiyle "ilmî disiplinlerin ideolojik otoritesi çoğunlukla toplumlarının siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel düzenine yaptıkları işlevsel katkılara bağlıdır. Ancak bu itibarla, Şarkiyat çalışmalarının rütbesi her zaman düşük kalmıştır."²⁷⁹ Johansen'e göre tarihselcilik, Doğu'yu dünya tarihi özneliğinden dışlamış ve onu tarihi bir nesne konumuna indirmiştir.²⁸⁰ Ranke, Türkçe bilgisi olmaksızın, Venedik kaynakları kullanarak Osmanlı tarihi hakkında yazmıştı. Osmanlı kaynaklarını, Viyana'da tanıştığı Hammer'in Osmanlı tarihi kitabına başvurarak dolaylı yoldan da kullanabilirdi. Ama o bunu yapmayı tercih etmedi. Schaefer, Ranke'nin Osmanlı kaynaklarına karşı ilgisizliğini, onun "Venediklilerin siyasi ve tarihi tecrübelerinden öğrendiklerini, Türkçe kroniklerde bulama ihtimalini düşünmüş olabileceğini" söyleyerek açıklamaktadır.²⁸¹ Yedi ciltlik bir

277 Polaschegg, *Orientalismus*, s. 28-38; Osterhammel, *Entzauberung*, s. 409-411.

278 Bu durum, Bahadır Sıdkov'un Almanca olarak XIX. yüzyılda Orta-Asya üzerine yapılan çalışmalara dair makalesinde de görülmektedir. Sıdkov, bu çalışmalardaki ideolojik zeminin, Fransız ya da İngiliz şarkiyatçı geleneklerdekinden farksız olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bkz. Bahadır Sıdkov, "Deutsche Mittelasiestudien (1852-1914) im Lichte der Orientalismus-Diskussion," *Der Orient in akademischer Optik*, (ed.) Ludmila Hanisch, Halle: OWZ, 2006, s. 23. Mangold da benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Bkz. Mangold, *Wissenschaft*, s. 273-274

279 Baber Johansen, "Politics and Scholarship: The Development of Islamic Studies in the Federal Republic of Germany," *Middle East Studies: International Perspectives on the State of the Art*, (ed.) Tareq Y. Ismael, New York etc.: Praeger, 1990, s. 116.

280 A.g.e., s. 80-82. Birgit Schäbler, "Historismus versus Orientalismus? Oder: Zur Geschichte einer Wahlverwandschaft," *Das Unbehagen in der Islamwissenschaft*, (eds.) Abbas Poya ve Maurus Reinkowski, Bielefeld: transcript, 2008, s. 51-70'de C. H. Becker ile Ernst Troeltsch (1865-1923) arasındaki ilişki hakkındaki Johansen'in yorumuna karşı çıkmıştır.

281 Bkz. Ernst Schulin, *Die weltgeschichtliche Erfassung des Orients bei Hegel und Ranke*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1958, s. 250.

Osmanlı tarihi kitabının yazarı olan Johann Wilhelm Zinkeisen (1803-1863) de benzer düşünceleri paylaşmaktadır. O da şarkiyatçı değildi ama eserini Avrupa kaynaklarına dayandıran bir tarihçiydi. Bununla birlikte, Batı dillerine çevrilmiş Osmanlı vakayinamelerinden bazılarını da kullanmıştı.²⁸² Diğer bir tarihselci ise meşhur Romen tarihçi, entelektüel ve siyasetçi Nicolae Iorga (1871-1940)'dır. Iorga, hem Osmanlı kaynaklarını okumanın olanaksızlığı hem de bunların sözümona kullanışsızlığı şeklinde dile getirilen klasik tarihselci özrü belki de en keskin tarzda dile getiren kişiydi. Almanca yazdığı Osmanlı tarihi kitabının üçüncü cildinin önsözünde, düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: “Eğer Türk kabilesinin millî tarihini yazmak isteseydim ve eğer bu kabile Hristiyan halklar gibi entelektüel bir ilerleme kaydetmiş olsaydı, tabii ki, Türk dili ve edebiyatını öğrenmek zorunda kalırdım. Ancak ortada Türk millî yazını diye birşey yoktur, sadece Doğulu yabancı motiflerin daha tam olarak kendilerine bile ait olmayan bir dilde üretilen körü körüne taklitleri vardır. Türk milleti hiçbir zaman entelektüel gelişim yaşamamıştır.”²⁸³

Rankeci geleneğin Avrupa-merkezci tarihselciliği, Şarkiyat çalışmaları bağlamında kesinlikle eleştirilebilir nitelikte bir paradigmaydı. Ancak şarkiyatçılar üzerinde ne denli etkili olduğu belirgin değildir. Baber Johansen'in makalesinde genel itibariyle Said'le aynı varsayımı paylaştığı görülür. Buna göre, içerisinde Şarkiyat çalışmalarının sadece ikincil bir rol oynadığı -Doğu'ya karşı üretilen sömürgeci bir bilgi tarzı olarak- Oryantalist bir tezgâhtan bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte, Alman Şarkiyatçılığı üzerine yapılan iki yeni çalışma ise, Said'in Oryantalizm kavramının keskin dikotomisi karşısında daha çeşitli seçenekler sunmaya çalışmaktadır. Ursula Wokoeck bu bilimin toplumsal yönüne yoğunlaşmış ve Şarkiyat çalışmaları ile sömürgecilik arasındaki bağlantının *Oryantalizm* kavramının kastettiğinden daha gevşek olduğunu iddia etmiştir.²⁸⁴ Benzer şekilde Suzanne L. Marchand, Said'den esinlenerek üretilen bilimsel çalışmaların çoğunda kullanılan söylem analizlerinin kusurlarını açıkça eleştirmiştir:

“Bana öyle geliyor ki, Said'in rehberliğini takip eden ve Foucault-vari bir yöntemle metinleri sadece zahiren inceleyen araştırmacıların çalışmaları, sıklıkla zaten bildiğimiz şeyleri tekrar ederek biter. Yani aslında insanlar kendi maksatları için temsiller üretir. Bu maksatların çeşitleri hakkında ya da orijinal kaynakların daha güçlü veya daha zayıf yorumlarına bakarak bu temsillerin köklülüğüne dair çok nadiren sorular. Hayli sıklıkla, söylemler apayrı metinlerden seçmeciler olarak toparlanmış satır ve cümlelerle betimlenir, güç ilişkilerinin altı özel bir çabayla çizilir, ve böylece yazarın orijinal fikirlerinden ziyade esasında bizim kendi ilgilerimize hitab eden genelleme ve metaforların, modern yorumcu tarafından kolayca ayırt edilebilmesi sağlanır. Hakikatte bu, Foucault'nun suçu değildir. Onun öncelikli amacı, düşüncesizce varsaydığımız kimliklerin felsefi bir yapışökümünü önermekti; ve çalışmaları geçmiş ve şimdide ait düşünce

282 Prokosch tarafından yapılan eleştirel bir değerlendirme için bkz. Erich Prokosch, “Johann Wilhelm Zinkeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa,” *Österreichische Osthefte*, 2004, sy. 3, s. 433-451.

283 Nicolae Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches: Nach den Quellen dargestellt*, 5 Cilt, Gotha: Pertes, 1908-1913, c. 3, s. v.

284 Wokoeck, *German Orientalism*, s. 219.

yapıları, kurumlar ve bilimler hakkında eleştirel bir kavrayış kazanmamıza yardımcı oldu. Ancak onun felsefi eleştirilerinin tarih metodolojisi olarak yeniden işlenmesi, devamlı surette tarafgir bir yaptakçılıkla neticelenmekte ve bu yöntem gelişigüzel uygulandığında tıpkı 'Oryantalizm' gibi farazi varlıkların çarpıtılmış ve bugüne endeksli temsillerini üretmektedir."²⁸⁵

Marchand da benzer şekilde, Oryantalizm eleştirisini "Doğu" ve "Batı" şeklinde kategorik çatallaşmalara mahkum edilmiş analizlerle sınırlandırmanın tarihi, aşırı basitleştirme ve tahrif gibi ciddi neticeler doğurduğuna dikkatleri çekmektedir.²⁸⁶ Şarkiyatçıların buldukları akademik kurumlarda kendi gündemleri zaten vardı ve diğer dallardaki şarkiyatçılarla da karşılıklı rekabet içindelerdi. Son olarak bir de kişisel düzlemden bahsedilebilir. Unutulmamalıdır ki, şarkiyatçıların sayısı azdı; bundan dolayı kişisel husumet ve bireysel düşünceler arasındaki farklar, sayısal bakımdan öyle kolayca gözardı edilemez. Georg Jacob'un Alman söylemindeki Yunan ve Latin kültürünün egemenliğine olan garezi, tıpkı Martin Hartmann'ın Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında Türk dostluğuna ani dönüşü gibi Oryantalizm'le pek alakalı değildi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Brockelmann gibi Alman şarkiyatçılar (Türklerin klasik İslam tarihindeki rolünü pek önemsememelerine rağmen)²⁸⁷ Kemalist hareket ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı sempati duymaktaydılar. Bu sempatinin altında, onların sadece Batılı tarzda milliyetçi bir devlet anlayışını temsil etmeleri değil aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı'nda galip devletlere karşı verdikleri başarılı mücadele de yatmaktadır. Bu şarkiyatçılar, savaş sonrasında kurulan dünya düzenine derinden içerlemişlerdi. Süßheim'in günlüklerine bakılırsa, Babinger Birinci Dünya Savaşı'ndan Türklere oldukça kızgın dönmesine rağmen,²⁸⁸ "Türklerin kültürsüzlüğü (*Kulturlosigkeit*) efsanesine" şiddetle karşı çıkmaktaydı.²⁸⁹ Türkiyat çalışmaları alanında uzmanlaşan Babinger ve Kissling gibi ilim adamları, Şarkiyat çalışmalarının filolojik Arap-merkezciliğiyle sorunluydular. Türkiyat çalışmalarını gayretkeş savunuları, onları dolaylı olarak Türklerin tarihsel önem ve başarılarını da savunmaya sevk etmişti.²⁹⁰

Bu, Alman Şarkiyatçı ya da Türkologların yazılarında Oryantalizm, Avrupa-merkezcilik ve ırkçılık olmadığı anlamına gelmez; ancak Oryantalizm, Avrupa-merkezcilik ve ırkçılığın yapılan ilmî çalışmaların özünü ve yegâne muhtevasını teşkil etmediği anlamına gelir. Martin Hartmann'ın "Doğulu" halk ve kişiliklere sövdüğü, çoğunlukla saldırgan, sinir bozucu ve bunaltıcı yazılarında bile sadece Oryantalist söylem incelemeleri için değil, aynı zamanda Doğu'nun tarihini kurmak için de hâlâ faydalı ve ilginç malumat bulabilmek mümkündür. Bu müphemlik ve çelişkilere katlanılmalıdır.

285 Marchand, *German Orientalism*, s. xxi.

286 *A.g.e.*

287 Hatta Brockelmann, Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* başlıklı kitabına bir önsözle katkıda bulunmuştu. Bkz. Laut, "Carl Brockelmann".

288 Bkz. Flemming ve Schmidt (eds.), *Diary*, s. 139.

289 Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1927, s. v.

290 Bkz. *a.g.e.*; Kissling, "Die türkischen Studien."

Çeşitli Zaviyeler

Almanya'daki Türkiyat çalışmalarının şayet kendini Şarkiyat çalışmalarından kurtarabilseydi daha iyi bir durumda olup olmayacağı sorusu üzerine tartışılabilir. Benzer şekilde, Şarkiyat çalışmalarının Alman üniversitelerinden tasfiyesine, kaldırılıp kaldırılmamasına dair sorular da sorulabilir. Tarihî açıdan bakıldığında, iki argüman da böylesi bir çözümü makul gösterebilmektedir. Birincisine ilişkin Babinger ve Kissling'in de şikayet ettiği üzere, Şarkiyatçı Filoloji geleneği Türkçeyi, Arapça ve Farsçaya nispetle daha aşağı bir konuma itmişti. Bu durum, ideolojik olmaktan ziyade artık kurumsal bir sorun olarak görülmesine rağmen, bugün bile hâlâ tamamen düzeltilememiştir. İkinci olarak, Alman üniversitelerinde yapılan Şarkiyat çalışmalarının bizzat kendisinin kurumsal mevcudiyeti bakımından, ilahiyatçı ve tarihselci paradigmalardan geçmişteki hakimiyetlerinden tarihî bir kalıntı olduğu söylenebilir. Şarkiyatçı gelenekten kalma bu sorunlu mirasın üstesinden gelebilmek için ya örneğin Osmanlı çalışmaları Tarih bölümlerine ve İslam çalışmaları da Din çalışmaları bölümlerine entegre edilmeli ya da hepsi birden alan çalışmalarına (*area studies*) dahil edilmelidir.

Ancak, bu işe bir de maliyet yönünden bakmak gerekir. Şarkiyat çalışmaları, bugün Almanya'da belli bir akademik kurumsallaşmaya sahiptir. Ancak üniversitelerin, Beşerî Bilimler bölümleri üzerinde, serbest piyasa fundamentalistlerince kurulan neo-liberal baskılar ve kısıtlı halk bütçesinin çıkardığı zorlukların olduğu böylesi bir zamanda, Şarkiyat çalışmalarını daha geniş bir disiplinin ya da "uygulamalı alan çalışmalarının" içinde eritmeye çalışmak hem Şarkiyat hem de Türkiyat çalışmalarının niteliksel ve niceliksel bir erozyona uğramasına neden olabilir. Pratik manada, tarih bölümlerinin böylesi büyük bir başlangıcı kaldırabileceğini düşünmek de güçtür. Mesela Tarih bölümlerinin, iş hayatı Türkçesinin doğal olarak Osmanlıca'nın yerini alacak olması hasebiyle, Osmanlıca paleografyası öğretmek için fazladan maliyet hesaplarına girişeceğini düşünmek kolay değildir. Benzeri bir tablo, dilbilimsel Türkî diller çalışmaları için de geçerlidir. Bu şartlar altında, üniversitelerdeki Şarkiyat ve Türkiyat çalışmalarının mevcut kurumsal varlıklarını -mecazi manada söylersek- "olumlayıcı eylemsel siyaset" uyarınca sürdürmeleri daha anlamlıdır. Varlığı tehlikede olan bir akademik bilgi-üretim alanı, böylece tamamen marjinalleşmekten kurtulabilir. Bu zaviyeden bakıldığında, Almanya'daki Türkiyat çalışmalarının Şarkiyatçı mirasın çıkardığı zorluklarla başa çıkma çabasına devam etmesi daha tercihe şayan görünmektedir.

Ek

Almanya'da Şarkiyat Çalışmaları geleneği içerisinde özellikle Türkiyat/Osmanlı Araştırmaları yapılan bölüm veya kürsüler (2010).

Üniversite	Kurum	URL	Temel İlgili Alanları
Bamberg	Institut für Orientalistik: Turkologie	http://www.uni-bamberg.de/turkologie/	Oİ, TR, T
Berlin, Freie Universitesi	Institut für Turkologie	http://www.geschkult.fu-berlin.de/e/turkologie/institut/index.html	OA, DB, T
Berlin, Humboldt Üniversitesi	Institut für Asien- und Afrikawissenschaften: Zentralasien-Seminar	http://www2.hu-berlin.de/zentralasien/index.php	OA, TR, DB, T, ED
Bonn	Institut für Asien- und Orientwissenschaften: Orientalische und Asiatische Sprachen, Arbeitsbereich Nahost	http://www.ioa.uni-bonn.de/abteilungen/orientalische-und-asiatische-sprachen/arbeitsbereich-nahost	TR, DB
Frankfurt/Main	Institut für Orientalische und Ostasiatische Philologien: Turkologie	http://www.uni-frankfurt.de/fb/fb09/ophil/turkologie/index.html	OA, TR, DB, T, ED
Freiburg/ Breisgau	Orientalisches Seminar: Islamwissenschaft	http://www.orient.uni-freiburg.de/islam	Oİ, TR, T
Gießen	Professur für Turkologie	http://www.uni-giessen.de/cms/fbz/fb04/institute/turkologie	OA, Oİ, TR, ED, DB
Göttingen	Seminar für Turkologie und Zentralasienkunde	http://www.uni-goettingen.de/de/60858.html	OA, TR, T, DB
Hamburg	Asien-Afrika-Institut: Abteilung Geschichte und Kultur des Vorderen Orients	http://www.aai.uni-hamburg.de/voror/	TR, Oİ, T, ED
Heidelberg	Seminar für Sprachen und Kulturen des Vorderen Orients: Islamwissenschaft	http://islamwissenschaft.uni-hd.de/index.html	Oİ, T
Kiel	Seminar für Orientalistik: Islamwissenschaft	http://www.uni-kiel.de/fakultas/philosophie/orientalistik/index.php?x=http://www.uni-kiel.de/islam/welcome.htm&menu=islamwiss	TR, D
Mainz	Seminar für Orientkunde: Turkologie	http://www.orientalistik.uni-mainz.de/turkologie.html	OA, TR, T, DB
Münih	Institut für den Nahen und Mittleren Osten: Turkologie	http://www.naher-osten.uni-muenchen.de/ueber_uns/turkologie/index.html	Oİ, TR, T, ED

Kısaltmalar: Oİ = Osmanlı İmparatorluğu, TR = Türkiye, OA = Orta Asya, T = Tarih, DB = dilbilimi, ED = edebiyat, D = din.

Kaynakça

Kapsamlı bir kaynakça bu çalışmanın sınırları dışındadır. Aşağıda verilen başlıklar, sadece daha ileri okumalar için yardımcı olabilir.

a. Genel

- Adıgüzel, M. Sanı, "Avusturya'da Türkoloji ve Türkçe Öğretimi," *Türk Dili*, 2000, sy. 578, s. 142-151.
- Babinger, Franz, "Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Josef von Hammer-Purgstalls," *Welt des Islams*, 1919, sy. 7, s. 103-129.
- Babinger, Franz, "Ein Jahrhundert morgenländischer Studien an der Münchner Universität," *ZDMG*, 1957, sy. 107, s. 241-269.
- Benfey, Theodor, *Geschichte der Sprachwissenschaft und der orientalischen Philologie in Deutschland seit dem Anfange des 19. Jahrhunderts mit einem Rückblick auf die früheren Zeiten*, München, Cotta, 1869 (Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Neuere Zeit 8).
- Bihl, Wolfdieter, *Orientalistik an der Universität Wien: Forschungen zwischen Maghreb und Ost- und Südasiens*. Vienna etc., Böhlau, 2009.
- Brockelmann, Carl, "Die morgenländischen Studien in Deutschland," *ZDMG*, 1922, sy. 76, s. 1-17.
- Demir, Nurettin ve Erika Taube, *Türkologie heute: Tradition und Perspektive*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1998.
- Ellinger, Ekkehard, *Deutsche Orientalistik zur Zeit des Nationalsozialismus 1933-1945*, Edingen, Neckarhausen: deux mondes, 2006.
- Ess, Josef van, "From Wellhausen to Becker, The Emergence of Kulturgeschichte in Islamic Studies," *Islamic Studies: A Tradition and its Problems*, (ed.) Malcolm H. Kerr, Malibu, CA: Undena Publications, 1980, s. 27-51 (Giorgio Levi Della Vida Conferences 7).
- Fragner, Bert G., *Oriental Studies: Middle Eastern and Islamic Studies in Germany (An Overview)*, Tokyo: University of Tokyo, 2001 (Islamic Area Studies Working Paper Series 24).
- Fück, Johann, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, Leipzig: Harrassowitz, 1955.
- Haarmann, Ulrich, "Die islamische Moderne bei den Deutschen Orientalisten," *Araber und Deutsche: Begegnungen in einem Jahrtausend*, (ed.) Friedrich H. Kochwasser ve Hans R. Roemer, Tübingen-Basel: Host Erdmann, 1974, s. 56-91.
- Hagen, Gottfried, "German Heralds of Holy War, Orientalists and Applied Oriental Studies," *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 2004, sy. 24.2, s. 145-162.
- Hanisch, Ludmila, "Arabistik, Semistik und Islamwissenschaft," *Kulturwissenschaften und Nationalsozialismus*, (eds.) Jürgen Elvert ve Jürgen Nielsen-Sikora, Stuttgart: Steiner, 2008, s. 503-525.
- Hanisch, Ludmila, *Die Nachfolger der Exegeten: Deutschsprachige Erforschung des Vorderen Orients in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Wiesbaden: Harrassowitz, 2003.

- Hanisch, Ludmila (ed.), *Der Orient in akademischer Optik: Beiträge zur Genese einer Wissenschaftsdisziplin*, (Orientwissenschaftliche Hefte 20), Halle: OWZ, 2006.
- Heine, Peter, "Berliner Islamwissenschaft: Ein wissenschaftsgeschichtlicher Überblick," *Berlin für Orientalisten: Ein Stadtführer*. (eds.) Gerhard Hös ve Norbert Mattes, Berlin: Das arabisch Buch, 2001, s. 43-56.
- Heywood, Colin, "Between Historical Myth and 'Mythohistory', the Limits of Ottoman History," *Byzantine and Modern Greek Studies*, 1988, sy. 12, s. 315-345.
- İleri, Esin, "Turkologie in der Bundesrepublik Deutschland-Argumente für einen Strukturwandel," *Türkische Sprachen und Literaturen: Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz Bamberg, 3.-6. Juli 1987*, (eds.) Ingeborg Baldauf, Klaus Kreiser ve Semih Tezcan, Wiesbaden: Harrassowitz, 1991, s. 181-197.
- Johansen, Baber, "Politics and Scholarship: The Development of Islamic Studies in the Federal Republic of Germany," *Middle East Studies: International Perspectives on the State of the Art*, (ed.) Tareq Y. Ismael. New York etc., Praeger, 1990, s. 71-130.
- Majer, Hans Georg, "Das Münchner Institut, Tradition und Perspektiven," *Turkologie heute-Tradition und Perspektive: Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz. Leipzig, 4.-7. Oktober 1994*, (ed.) Nurettin Demir ve Erika Taube, Wiesbaden: Harrassowitz, 1998, s. 195-203.
- Mangold, Sabine, *Eine «weltbürgerliche Wissenschaft»-Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart: Franz Steiner, 2004.
- Marchand, Suzanne L., *German Orientalism in the Age of Empire, Religion, Race and Scholarship*, Washington, DC etc.: German Historical Institute, 2009.
- Kissling, Hans Joachim, "Die türkischen Studien in der Orientalistik," *Zeitschrift für Kulturaustausch*, 1962, sy. 12.2-3, s. 218-221.
- Kreiser, Klaus, "Clio's poor Relation, Betrachtungen zur osmanischen Historiographie von Hammer-Purgstall bis Stanford Shaw," *Das Osmanische Reich und Europa 1683-1789: Entspannung und Austausch*, (eds.) Gernot Heiss ve Grete Klingenstein, München: Oldenbourg, 1983, s. 24-43.
- Kreiser, Klaus (ed.), *Germano-Turcica: Zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den Deutschsprachigen Ländern, Ausstellung des Lehrstuhls für Türkische Sprache, Geschichte und Kultur der Universität Bamberg in Zusammenarbeit mit der Universitätsbibliothek Bamberg*, Bamberg: Universitätsbibliothek, 1987.
- Kreiser, Klaus, *Türkische Studien in Europa*, Istanbul: Isis, 1997 (Analecta Isisiana 31).
- Littmann, Enno, *Der deutsche Beitrag zur Wissenschaft vom Orient*, Stuttgart, Berlin: Kohlhammer, 1942.
- Osterhammel, Jürgen, *Die Entzauberung Asiens: Europa und die asiatischen Reiche im 18. Jahrhundert*, [Yeni Edisyon]. München: C. H. Beck, 2010.
- Paret, Rudi, *Arabistik und Islamkunde an deutschen Universitäten: Deutsche Orientalistik seit Theodor Nöldeke*, Wiesbaden: Franz Steiner, 1966.
- Paul, Ludwig (ed.), *Vom Kolonialinstitut zum Asien-Afrika-Institut: 100 Jahre Asien- und Afrikawissenschaften in Hamburg*, Gossenberg: Ostasien Verlag, 2008.
- Polaschegg, Andrea, *Der andere Orientalismus: Regeln deutsch-morgenländischer Imagination im 19. Jahrhundert*, Berlin, New York: De Gruyter, 2005.

- Poya, Abbas ve Maurus Reinkowski (eds.), *Das Unbehagen in der Islamwissenschaft: Ein klassisches Fach im Scheinwerferlicht der Politik und der Medien*, Bielefeld: transcript Verlag, 2008.
- Preißler, Holger, "Die Anfänge der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft," *ZDMG*, 1995, sy. 145, s. 241-327.
- Preißler, Holger, "Deutsche Orientalisten und die Öffentlichkeit um die Mitte des 19. Jahrhunderts," *Akten des 27. Deutschen Orientalistentages (Bonn-28. September bis 2. Oktober 1998): Norm und Abweichung*, (eds.) Stefan Wild ve Hartmut Schild, Würzburg: Ergon, 2001, s. 777-784.
- Roemer, Hans Robert, "Spezialisierung, Integration und Innovation in der deutschen Orientalistik," *Welt des Islams*, 1988, sy. 28.1/4, s. 475-495.
- Schaendlinger, Anton Cornelius, "Die Turkologie und Iranistik in Österreich," *Bustan*, 1963-1964, sy. 4/5, s. 8-11.
- Schwab, Raymond, *The Oriental Renaissance: Europe's Discovery of India and the East, 1680-1880*, çev. Gene Patterson-Black ve Victor Reinking, önsöz Edward Said, New York: Columbia Univ. Press, 1984.
- Schulze, Reinhard, "Orientalistik und Orientalismus," *Der Islam in der Gegenwart*, (eds.) Werner Ende ve Udo Steinbach, 5. Edisyon, Munich: Beck, 2005, s. 755-767.
- Sidikov, Bahodir, "Eine unermessliche Region," *Deutsche Bilder und Zerrbilder von Mittelasien 1852-1914*, Berlin: Logos, 2003.
- Sidikov, Bahodir, "Deutsche Mittelasienstudien (1852-1914) im Lichte der Orientalismus-Diskussion," *Der Orient in akademischer Optik*, (ed.) Ludmila Hanisch, Halle: OWZ, 2006, s. 19-27. [Esas itibariyle "Eine unermessliche Region" çalışmasının özetidir.]
- Stauth, Georg, "Civilizing the Soul, German Orientalists," *Kaškül: Festschrift zum 25. Jahrestag der Wiederbegründung des Instituts für Orientalistik an der Justus-Liebig-Universität Gießen*, Wiesbaden: Harrassowitz, 1989, s. 157-169.
- Tietze, Andreas, "Mit dem Leben gewachsen. Zur osmanischen Geschichtsschreibung in den letzten fünfzig Jahren," *Das Osmanische Reich und Europa 1683 bis 1789: Entspannung und Austausch*, (eds.) Gernot Heiss ve Grete Klingenstein, München: Oldenbourg, 1983, s. 15-23.
- Waardenburg, Jacques, "The Study of Islam in German Scholarship," *Masing Islamic Studies: Genealogy, Continuity and Change*, (ed.) Azim Nanji, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1997, s. 1-32.
- Westendorf, Wolfhart, "Zur Geschichte der Göttinger Orientalistik," *Die Geschichte der Verfassung und der Fachbereiche der Georg-August-Universität zu Göttingen*, (ed.) Hans-Günther Schlotter, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994, s. 111-120.
- Wirth, Eugen, "Orientalistik und Orientforschung. Aufgaben und Probleme aus der Sicht der Nachbarwissenschaften," *ZDMG*, Supplement III.1. XIX. Deutscher Orientalistentag vom 28. September bis 4. Oktober 1975 in Freiburg im Breisgau, (ed.) Wolfgang Voigt, Wiesbaden: Franz Steiner, 1977, s. lv-lxxxii.
- Wokoec, Ursula, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, New York etc.: Routledge, 2009.

a. Biyografi²⁹¹

Deutsche Biographie, <http://www.deutsche-biographie.de> (Son erişim: 01.05.2010). [Allgemeine Deutsche Biographie, 56 cilt (1875-1912) ve Neue Deutsche Biographie, 24 cilt. (1953-2010)'den 28 cilt için hazırlanan dijitalize edilmiş ortak bir internet portalı.]

Hanisch, Ludmila, "Ausgegrenzte Kompetenz: Porträts vertriebener Orientalisten und Orientalistinnen 1933-1945," *Orientwissenschaftliche Hefte*, 2001, sy. 1, [Halle], s. 15-141.

Hanisch, Ludmila, *Verzeichnis der Orientalistennachlässe in deutschen Bibliotheken und Archiven*, Halle: Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, 1997 (Hallesche Beiträge zur Orientwissenschaft 23).

Littmann, Enno, *Ein Jahrhundert Orientalistik: Lebensbilder aus der Feder von Enno Littmann und Verzeichnis seiner Schriften*, (ed.) Rudi Paret ve Anton Schall, Wiesbaden: Harrassowitz, 1957.

Österreichisches biographisches Lexikon, 1815-1950

Anhegger, Robert (1911-2001)

Hanisch, "Ausgegrenzte Kompetenz," s. 20-21.

Ortaylı, İlber, "Yaşayan Türkologlar, XVII. İçimizden Biri Robert Anhegger," *Tarih ve Toplum*, 1987, sy. 8.46, s. 245-246.

Zürcher, Erik-Jan, "Two Young Ottomanists Discover Kemalist Turkey, The Travel Diaries of Robert Anhegger and Andreas Tietze," *Journal of Turkish Studies*, 2002, sy. 26.2, s. 359-369.

Babinger, Franz (1891-1967)

Duda, Herbert Wilhelm, "Franz Babinger," *Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*, 1968, sy. 118. Jahrgang, s. 317-323.

Grimm, Gerhard, "Franz Babinger (1891-1967): Ein lebensgeschichtlicher Essay," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38.3, s. 286-333.

Kissling, Hans Joachim, "Franz Babinger (1891-1967)," *Südost-Forschungen*, 1967, sy. 26, s. 375-379 [Yeniden baskısı için bkz. Franz Babinger, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, c. 3, München: Trofenik, 1976, s. 338-342; aynı eserin ikinci cildi Babinger'in 1910-1961 arasındaki yayınlarını ihtiva etmektedir (s. 1-51); üçüncü cilde yapılan bir ekleme ise 1961-1968 yılları arasını içermektedir (s. ix-xvii)].

Tras, Erich, "Plagiat in der Geschichtsschreibung Mehmeds II.? Byzantinische Tradition in moderner Zeit," *Byzantios: Festschrift für Herbert Hunger zum 70. Geburtstag*, (eds.) W. Hörandner, J. Koder, O. Kresten ve E. Tras, Vienna: Ernst Becvar, 1984, s. 321-332.

Bang-Kaup, Willy (1869-1934)

Çağatay, Saadet, "Ölümünün 40. Yıldönümünde Prof. Willy Bang-Kaup'u Anarken (9.8.1869-8.10.1934)," *Türk Dili*, 1974, sy. 278, s. 911-914.

291 Ayrıca şarkiyatçıların bibliyografik notları için bkz. Hanisch, *Nachfolger*, s. 177-212; Ellinger, *Orientalistik*, s. 461-542.

- Gabain, Annemarie von, "Johannes Wilhelm Max Julius Bang Kaup," *Neue Deutsche Biographie*, 1953, sy. 1, s. 576.
- Koşay, Hamit Z., "Büyük bir Türkoloğun Ölümü: Wilhelm Bang Kaup (1869-1934)," *Türk Kültürü*, 1994, sy. 32.378, s. 597-600.
- Schaeder, H. H., "Willy Bang Kaup. 9. August 1869-8. Oktober 1934," *ZDMG*, 1934, sy. 88, s. 200-203.
- Sertkaya, Osman F., "Willy Bang-Kaup, 1869-1934," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1984*, 1987, s. 285-304.
- Tangerloo, Alois van, "Willi Bang (1869-1934). Die Löwener Tage," *Germano-Turcica*, (ed). Klaus Kreiser, s. 79-86.

Becker, Carl Heinrich (1876-1933)

- Essner, Cornelia ve Gerd Winkelhane, "Carl Heinrich Becker (1876-1933): Orientalist und Kulturpolitiker," *Welt des Islams*, 1988, sy. 28, s. 154-177.
- Hanisch, Ludmila, "Einführung," *Islamlunde und Islamwissenschaft im Deutschen Kaiserreich. Der Briefwechsel zwischen Carl Heinrich Becker und Martin Hartmann (1900-1918)*, (ed.) a.mlf., Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1992, s. 11-27 [Yayınlarının Şarkiyat Çalışmalarıyla ilgili kaynakçası için bkz. s. 149-155].
- Schaeder, H. H., "Carl Heinrich Becker 12. April 1876 bis 10. Februar 1933," *Iranistische Mitteilungen*, 1997, sy. 27.1, s. 97-106.
- Wende, Erich ve C. H. Becker, *Mensch und Politiker: Ein biographischer Beitrag zur Kulturgeschichte der Weimarer Republik*, Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1959.

Benzing, Johannes (1909-2001)

- Johanson, Lars, "Johannes Benzing (1913-2001)," *Turkic Languages*, 2001, sy. 5, s. 165-168.
- Johanson, Lars, ve Claus Schönig (eds.), "Zum Geleit," *Kritische Beiträge zur Altaistik und Turkologie: Festschrift für Johannes Benzing*, Wiesbaden, Harrassowitz: 1988, s. vii-ix.
- Johanson, Lars, "Johannes Benzing und die vergleichende Turkologie," *Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt: Materialien der 5. Deutschen Turkologenkonferenz Universität Mainz*, (eds.) H. Boeschoten ve H. Stein, Wiesbaden: Harrassowitz, 2007, s. 1-5.

Bittner, Maximilian (1869-1918)

- Kraus, Fritz Rudolf, "Bittner, Max," *Neue Deutsche Biographie*, 1955, sy. 2, s. 282.

Björkman, Walther (1896-1996)

- Johanson, Lars, "In Memoriam Walt[h]er Björkman," *Orientalia Suecana*, 1996-1997, sy. 45-46, s. 5-7.

Doerfer, Gerhard (1920-2003)

- Johanson, Lars, "Gerhard Doerfer (1920-2003)," *Turkic Languages*, 2004, sy. 8, s. 3-6.
- Knüsel, Michael, "In Memoriam Gerhard Doerfer, (8.III.1920-27.XII.2003)," *Materialia Turcica*, 2005, sy. 25, s. 352-358.

Duda, Herbert Wilhelm (1900-1975)

Gottschalk, Hans L., "Herbert W. Duda," *Österreichische Akademie der Wissenschaften: Almanach für das Jahr 1975, 125. Jahrgang*, Wien: Verlag der Österr. Akad. d. Wiss., 1976, s. 578-581.

Güzel, Abdurrahman, "Ord. Prof. Dr. Herbert W. Duda (18 Ocak 1900-16 Şubat 1975)," *Türk Kültürü Araştırmaları*, 1976, sy. 15.1/2, s. 227-252.

Heinz, Wilhelm, "Herbert Wilhelm Duda (1900-1975)," *ZDMG*, 1978, sy. 128, s. 1-4.

Káldy-Nagy, Gyula, "In memoriam. Herbert W. Duda 1900-1975," *Acta Orientalia (Academiae Scientiarum Hungaricae)*, 1976, sy. 30, s. 133-135.

[Schriftenverzeichnis] *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1960, sy. 56, s. xiii-xvi; ve 1975, sy. 67, s. vii-viii.

Foy, Karl (1856-1907)

Hartmann, Martin, "Dem Andenken Karl Foys," *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, 1907, sy. 10, s. 299-305 [305. sayfada Foy'un yayınlarının bir listesi de bulunmaktadır].

Gabain, Annemarie von (1901-1993)

Eren, Hasan, "Annemarie von Gabain (1901-1993)," *Türk Dili*, 1993, sy. 495, s. 213-215.

Fedakâr, Durdu, "Maryam Apa'nın Ardından, Annemarie von Gabain (4.07.1901-15.01.1993)," *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1993*, 1995, s. 135-139.

Laut, Jens Peter, "Annemarie von Gabain, 1901-1993," *Finnisch-Ugrische Forschungen*, 1995, sy. 52, s. 367-374.

Laut, Jens Peter, "Annemarie von Gabain (4.7.1901-15.1.1993)," *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1994, sy. 4, s. 5-10.

Ölmez, Mehmet, "Yitirdiklerimiz, Annemarie von Gabain," *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1993, sy. 3, s. 289-292.

Temir, Ahmet, "Ünlü Alman Türkologu Meryem Apa'nın Ardından," *Türk Kültürü*, 1993, sy. 31.359, s. 129-134.

Zieme, Peter, "In memoriam Annemarie von Gabain (4.7.1901-15.1.1993)," *ZDMG*, 1994, sy. 144, s. 239-244.

Giese, Friedrich (1870-1944)

Jäschke, G., "Friedrich Giese," *ZDMG*, 1945-1949, sy. 99, s. 7-10.

Hammer-Purgstall, Joseph von (1774-1856)

Baum, Wilhelm, "Josef von Hammer-Purgstall: Ein österreichischer Pionier der Orientalistik," *Zwischen Euphrat und Tigris: Österreichische Forschungen zum Alten Orient*, (ed.) Friedrich Schiser, Münster: Lit, 2004, s. 3-18.

Bietak, Wilhelm, *Gottes ist der Orient, Gottes ist der Okzident: Eine Studie über Joseph von Hammer-Purgstall*, Vienna etc.: Europa-Verl., 1948.

Efe, Peri, "Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall Nam-ı Diğer 'Üç Dilin Tercümanı'. Yusuf bin Hammer'in Avusturya'da Biraktığı İzleri Takip Ederek," *Toplumsal Tarih*, Haziran 2008, sy. 174, s. 48-54.

Elgohary, Baher M., *Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, 1774-1856: Ein Dichter und Vermittler orientalischer Literatur*, Stuttgart: Akad. Verl. Heinz, 1979.

- Eyice, Semavi, "J. von Hammer-Purgstall ve Seyahatnâmeleri," *Belleten*, 1982, sy. 182, s. 535-550.
- Fragner, Bert G., "Der Orient in der Pupille des Westens: Der Fall Hammer-Purgstall," *Zwischen Orient und Okzident: Studien zu Mobilität von Wissen, Konzepten und Praktiken. Festschrift für Peter Heine*, (esd.) Anke Bentzin, Henner Fürtig ve Thomas Krüsner, Freiburg: Brsg., Herder, 2010, s. 28-38.
- Hammer-Purgstall in Klosterneuburg-Weidling: Ein Führer durch d. Hammer-Purgstall-Gedenkstätten in Klosterneuburg-Weidling* Der Islam Österreichische Osthefte Hammer-Purgstall und Goethe

Hartmann, Martin (1851-1918)

- Becker, C.H., "Martin Hartmann," *Islamstudien*, Leipzig: Quelle & Meyer, 1932, c. 2, s. 481-490. [Yeni bir baskısı için Hildesheim: Olms, 1967].
- Haarmann, Ulrich, "Die islamische Moderne bei den Deutschen Orientalisten", *Araber und Deutsche: Begegnungen in einem Jahrtausend*, (ed.) Friedrich H. Kochwasser ve Hans R. Roemer, Tübingen-Basel: Host Erdmann, 1974, s. 56-91.
- Hanisch, Ludmila, "Einführung," *Islamkunde und Islamwissenschaft im Deutschen Kaiserreich. Der Briefwechsel zwischen Carl Heinrich Becker und Martin Hartmann (1900-1918)*, (ed.) a.mlf., Leiden: Rijksuniversiteit Leiden, 1992, s. 11-27. [Bu cilt, sayfa 129-148 arasında Martin Hartmann'ın yayınlarının bir bibliyografyasını da içermektedir].
- Hanisch, Ludmila, "Bericht über den Nachlaß Martin Hartmanns (1851-1918)," *Welt des Islams*, 1993, sy. 32, s. 113-114.
- Hanisch, Ludmila, "Einführung," "Machen Sie doch unseren Islam nicht gar zu schlecht," *Der Briefwechsel der Islamwissenschaftler Ignaz Goldziher und Martin Hartmann 1894-1914*, (ed.) a.mlf., Wiesbaden: Harrassowitz, 2000, s. ix-xxvii.
- Jäschke, Gotthard, "Islamforschung der Gegenwart. Martin Hartmann zum Gedächtnis," *Welt des Islams*, 1941, sy. 23, s. 111-121.
- Kramer, Martin, "Arabistik and Arabism, The Passions of Martin Hartmann," *Middle Eastern Studies*, Temmuz 1989, sy. 25.3, s. 283-300.

Jacob, Georg (1862- 1937)

- Becker, C.H., "Georg Jacob als Orientalist," *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932 gewidmet von Freunden und Schülern*, (ed.) Theodor Menzel, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1932, s. 1-8.
- Dammann, Ernst, "Erinnerungen an Georg Jacob," *Germano-Turcica-Zur Geschichte des Türkischlernens in den deutschsprachigen Ländern*, (ed.) Klaus Kreiser, Universitätsbibliothek Bamberg, s. 113-118.
- Diekmann, Norbert, "Ein Werkstattbericht, Die Sammlung der Briefe Georg Jacobs (1862-1937)," *Der Orient in akademischer Optik*, (ed.) Ludmila Hanisch, Halle: OWZ, 2006, s. 155-165.
- Littmann, Enno, "Georg Jacob (1862-1937)," *ZDMG*, 1937, sy. 91, s. 486-500, [Yeniden baskısını için bkz. Littmann, *Ein Jahrhundert Orientalistik*, s. 96-109, a.g.e.;

1932'den beri Jacob'un müsvedde halinde kalan yayınlanmamış makalelerinin başlıkları için bkz. s. 107-108].

Menzel, Theodor, "Versuch einer Jacob-Bibliographie," *Festschrift Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag 26. Mai 1932 gewidmet von Freunden und Schülern*, (ed.) Theodor Menzel, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1932, s. 369-381.

Jansky, Herbert (1898-1981)

Duda, Herbert Wilhelm, "Herbert Jansky ein Siebziger," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1969, sy. 62, s. 1-6.

Eisenstein, Herbert, "Herbert Jansky (25. Juni 1898 bis 12. März 1981)," *Archiv für Orientforschung*, 1981/82, sy. 28, s. 278-279.

Esin, Emel, "Profesör Herbert Jansky, 1898-1981," *Türk Kültürü*, 1982, sy. 21.236, s. 895-897.

Güzel, Abdurrahman, "Avusturya'lı Türkolog Prof. Dr. Herbert Jansky," *Türk Kültürü*, 1978, sy. 16.185, s. 298-302.

Schaendlinger, A.C., "Herbert Jansky (1898-1981)," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1982, sy. 74, s. 11-13.

Jäschke, Gotthard Friedrich Comenius (1894-1983)

Benzing, Johannes, "Gotthard Jäschke (1894-1983)," *Der Islam*, 1985, sy. 62.1, s. 1-2.

Kreiser, Klaus, "Gotthard Jäschke (1894-1983): Von der Islamkunde zur Auslandswissenschaft," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38.3, s. 406-423.

Kreiser, Klaus, "Gotthard Jäschke (1894-1983): Zur Entstehung der türkischen Zeitgeschichtsforschung," *Turkologie heute-Tradition und Perspektive. Materialien der dritten Deutschen Turkologen -Konferenz. Leipzig, 4.-7. Oktober 1994*, (eds.) Nurettin Demir ve Erika Taube, Wiesbaden: Harrassowitz, 1998, s. 185-194.

Spuler, Bertold, "Gedenkwort, Gotthard Jäschke (1894-1983)," *Welt des Islams*, 1984, sy. 23-24, s. 498.

Spuler, Bertold, "Gotthard Jäschke," çev. Mihin Lugal, *Bulleten*, 1984, sy. 189-190, s. 309-338.

"Schriftenverzeichnis Gotthard Jäschke," *Welt des Islams*, 1974, sy. 15.1-4, s. 5-25.

Schwartz, Werner, "Ergänzung zum Schriftenverzeichnis Gotthard Jäschke seit 1973. Nachtrag zu WI N.S. Bd. 15 (1974)," *Welt des Islams*, 1984, sy. 23-24, s. 499-502.

Kasert, Petra (1945-2004)

Fenz, Hendrik, "Zum Wirken Petra Kaserts," *Strukturelle Zwänge-Persönliche Freiheiten*, (ed.) a.mlf., Berlin, New York: de Gruyter, 2009, s. 25-30 [bir kaynakça içermektedir].

Knüsel, Michael, "In Memoriam Prof. Dr. Petra Kasert, (3.4.1945-23.5.2004)," *Materia- lia Turcica*, 2005, sy. 25, s. 349-350.

Karabaček, Joseph (1845-1918)

Becker, C.H., "Joseph von Karabacek," *Der Islam*, 1920, sy. 10, s. 235-238 [Yeniden baskısı için bkz. Becker, *Islamstudien*, c. 2, s. 491-498].

Fück, Johann, *Arabische Studien*, s. 254-255.

Rhodokanakis, Nikolaus, "Josef v. Karabacek," *Almanach der Akademie der Wissenschaften in Wien für das Jahr 1919. 69. Jahrgang*, Wien: Alfred Hölder, 1919, s. 188-198.

Kissling, Hans Joachim (1912-1985)

Akpınar, Turgut, "Prof. Kissling'in Ardından," *Tarih ve Toplum*, Şubat 1989, sy. 11.62, s. 41-43.

Atsız, Bedriye, "Yaşayan Türkologlar-VIII. Hans Joachim Kissling," *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1985, sy. 4.20, s. 55-61.

Kretzenbacher, L., "Hans-Joachim Kissling (8.IX.1912-10.X.1985)," *Südost-Forschungen*, 1986, sy. 45, s. 237-239.

Krüger, Eberhard, "In memoriam Hans-Joachim Kissling," *Zeitschrift für Balkanologie*, 1986, sy. 22, s. 2-3.

Majer, Hans Georg, "Hans Joachim Kießling (1912-1985)," *Der Islam*, 1988, sy. 65, s. 190-199.

Moser-Weithmann, Brigitte, "Hans Joachim Kissling-eine persönliche Erinnerung," *Münchener Zeitschrift für Balkankunde*, 1983-1984, sy. 5, s. 183-185.

Trofenik, Rudolf [başlıksız kısa not] *Kissling, Hans Joachim, Dissertationes Orientales et Balcanicae Collectae. I. Das Derwischtum*, München: Trofenik, 1986.

Kraelitz-Greifenhorst, Friedrich (1876-1932)

"Kraelitz von Greifenhorst, Friedrich Joh," *Österreichisches biographisches Lexikon, 1815-1950*, c. 4, s. 185 (Grohmann) [http://www.biographien.ac.at/oebl_4/185.pdf].

Rhodokanakis, Nikolaus, "Friedrich Kraelitz," *Almanach der Akademie der Wissenschaften in Wien für das Jahr 1932, 82. Jahrgang*, Wien: Hölder-Pichler -Tempisky, 1932, s. 239-242.

Seif, Theodor, "Friedrich Kraelitz Edler von Greifenhorst," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1932, sy. 39, s. 1-5.

Kreutel, Richard F. (1916-1981)

Kreiser, Klaus, "Richard F. Kreutel (2.V.1916-28./29.X.1981)," *Südost-Forschungen*, 1982, sy. 41, s. 353-354.

Schaendlinger, Anton C., "Richard F. Kreutel (1916-1981)," *Archiv für Orientforschung*, 1982, sy. 28, s. 280.

Teply, Karl, "Richard F. Kreutel (1916-1981)," *Der Islam*, 1982, sy. 59, s.191-194.

Matuz, Josef Eugen (1927-1992)

Géza, David, "Josef Matuz und seine Festschrift: Im ehrenden Gedenken an den Freiburger Wissenschaftler," *Philologia Fennou-Ugrica*, 1996/1997, sy. 2/3, s. 39-51.

Ivanics, Mária, "Josef Matuz. Budapest, 25. Oktober 1927-Freiburg, 20. Dezember 1992," *Turkish Linguistics Post*, 1993, sy. 6, s. 2-3.

Ursinus, Michael, "Josef Matuz zum Gedenken," *Freiburger Universitätsblätter*, 1993, sy. 120.2, s. 7-8.

Menges, Karl Heinrich (1908-1999)

Doerfer, Gerhard, "Nachruf für Karl Heinrich Menges," *Turkic Languages*, 2000, sy. 4.2, s. 151-152.

Hanisch, "Ausgegrenzte Kompetenz", s. 76-77.

Knüsel, Michael, *Schriftenverzeichnis Karl Heinrich Menges: Nebst Index in den Werken behandelter Lexeme und Morpheme*, Wien: Lit, 2006 (Neue Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 1) [sayfa 7-43 arasında Menges'in biyografisi bulunmaktadır].

Tietze, Andreas, "Karl Heinrich Menges (1908-1999)," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 2001, sy. 91, s. 7-8.

Menzel, Theodor (1878-1939)

Dammann, Ernst, "Erinnerungen an Georg Jacob (1862-1937)," *Germano-Turcica-Zur Geschichte des Türkischlernens in den deutschsprachigen Ländern*, (ed.) Klaus Kreiser, Universitätsbibliothek Bamberg, s. 113-118 [hakkındaki bazı mülâhazalar için s. 113].

Hanisch, "Ausgegrenzte Kompetenz," s. 78-79.

Rypka, Jan, "In Memoriam Theodor Menzel," *Theodor Menzel, Meddâh, Schattentheater und Orta Ojunu. Eine kritische Übersicht über die Ergebnisse der jüngeren Forschung nebst neuen Beiträgen. Aus dem Nachlaß hgg. von Ottokar Menzel*, Prag: Orientalisches Institut, 1941 (Monographien des Archiv Orientální 10), s. xi-xiv [Menzel'in yayınlarının bir kaynakçası için bkz. *a.g.e.*, s. xvii-xx].

Mordtmann, Andreas David (1811-1879)

Babinger, Franz, "Andreas David Mordtmann's Leben und Schriften," *Mordtmann, A. D. d. Ä., Anatolien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1959)*, (ed.) Franz Babinger, Osnabrück: Biblio, 1972 [Bu edisyonun yeniden basımı için, Hannover: Heinz Lafaire, 1925], s. vii-xxxiv [yayınlarının bir listesi için bkz. *a.g.e.* s. xxi-xxxiii].

Eyice, Semavi, "Mordtmann, Andreas David (Baba)," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, s. 489-490.

Majer, Hans Georg, "Mordtmann, Andreas David", *Neue Deutsche Biographie*, 1997, sy. 18, s. 92-93.

Mordtmann, Johann Heinrich (1852-1932)

Babinger, Franz, "J.H. Mordtmann zum Gedächtnis," *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen, 2. Abt., Westasiatische Studien*, 1932, sy. 35, s. 1-16 [7-16. sayfalar arasında bir kaynakça bulunmaktadır].

Majer, Hans Georg, "Mordtmann, Johann Heinrich," *Neue Deutsche Biographie*, 1997, sy. 18, s. 93-94.

Rachmati, G.R., "Prof. Dr. Johannes H. Mordtmann (1852-1932)," *Ungarische Jahrbücher*, 1932, sy. 12, s. 304.

Pritsak, Omeljan (1919-2006)

Hajda, Lubomyr A., "Omeljan Pritsak, A Biographical Sketch," *Harvard Ukrainian Studies*, 1979-1980, sy. 3-4, [özel sayı, *Eucharisterion, Essays Presented to Omeljan Pritsak on His Sixtieth Birthday by His Colleagues and Students*, (eds.) Ihor Ševčenko ve Frank E. Sysyn], s. 1-6.

Hajda, Lubomyr A., "The Bibliography of Omeljan Pritsak," *a.g.e.*, s. 7-50.

Keenan, Edward L., "In Memoriam Omeljan Pritsak (1919-2006)," *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, Sonbahar 2006, sy. 7.4, s. 931-936.

Radloff, Wilhelm (1837-1918)

Ercilasun, A.B., "Wilhelm Radloff and Turkish Eternal Stones," *Eurasian Studies*, 1998, sy. 13, s. 93-103.

Hummel, Siegbert, "Wilhelm Radloff zum 75. Todestag, Würdigung seines opus magnum zur Orchon-Expedition, zugleich als Weg- und Sachweiser durch das Werk," *Zentralasiatische Studien*, 1994, sy. 24, s. 26-34.

Laut, Jens Peter, "Radloff, Friedrich Wilhelm," *Neue Deutsche Biographie*, 2003, sy. 21, s. 96-97.

Meyer, Iben Raphael, "Der Briefwechsel Thomsen-Radloff," *Materialia Turcica*, 2002, sy. 23, s. 1-43.

Temir, Ahmet, "Leben und Schaffen von Friedrich Wilhelm Radloff (1837-1918). Ein Beitrag zur Geschichte der Türkologie," *Oriens*, 1955, sy. 8.1, s. 51-93.

Temir, Ahmet, *Türkoloji Tarihinde Wilhelm Radloff Devri: Hayatı, İlmî Kişiliği, Eserleri*, Ankara: TDK, 1991.

Temir, Ahmet, "Wilhelm Radloff"un Hayatı (1837-1918)," *Türk Dili*, 1988, sy. 56.444, s. 293-302.

Yıldız, Naciye, "Wilhelm Radloff. Hayatı, Eserleri, Manas Destanı," *Türk Kültürü*, 1995, sy. 384.33, s. 205-223.

Rescher, Oskar (1883-1971)

Auer-Faraut, Susanne, "Oskar Rescher-Osman Reşer (1883-1972): Biographie, liste des publications, préparée sous la direction de Monsieur le professeur Toufic Fahd", Yüksek Lisans tezi, Strasbourg, 1982.

Busse, Heribert, "Introduction," *Rescher, Oskar, Abriss der arabischen Literaturgeschichte: Neudruck der Originalausgabe Stuttgart 1925-1933, Mit Nachträgen aus dem Handexemplar des Verfassers, Indices der Personen und arabischer Titel sowie einem Literaturverzeichnis*, Osnabrück: Biblio Verlag, 1983. (Osman Reşer, Gesammelte Werke Bd. 1), s. vii-ix.

Hanisch, "Ausgegrenzte Kompetenz", s. 98-99.

Spuler, Bertold, "Oskar Rescher/Osman Reşer zum 100. Geburtstag-1. Okt. 1883/1983," *Der Islam*, 1984, sy. 61, s. 12-13.

Ritter, Hellmut (1892-1970)

- Gruber, E. A., "Verzeichnis der Schriften von Hellmut Ritter," *Oriens*, 1965-1966, sy. 18-19, s. 5-32.
- Gruber, E. A. "Nachtrag zum Verzeichnis der Schriften von Hellmut Ritter," *Oriens*, 1981, sy. 27-28, s. 66-69.
- Lier, Thomas, "Hellmut Ritter in Istanbul 1926-1949," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38.3, s. 334-385.
- Meier, Fritz, "Hellmut Ritter," *Der Islam*, 1972, sy. 48, s. 193-205.
- Neuwirth, Angelika, A. Bassarak (eds.), *Hellmut Ritter und die DMG in Istanbul: Orient-Institut der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Istanbul 1997.
- Plessner, Martin, "Hellmut Ritter (1892-1971)," *ZDMG*, 1972, sy. 122, s. 6-18.
- Walzer, Richard, "Hellmut Ritter 27. 2. 1892-19. 5. 1971," *Oriens*, 1974, sy. 23-24, s. 1-6.

Roemer, Hans Robert (1915-1997)

- Glassen, Erika, "Hans Robert Roemer zum Gedenken," *ZDMG*, 1998, sy. 148, s. 1-6.
- Haarmann, Ulrich, "Zum Gedenken, Hans Robert Roemer (18.2.1915-15.7.1997)," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38.1, s. 1-8.
- Hoffmann, Birgitt, "Hans R. Roemer (1915-1997)," *Iranian Studies*, 1997, sy. 30.3/4 s. 417-419.

Schaeder, Hans Heinrich (1896-1957)

- Eilers, W., "H. H. Schaeder. (Nekrolog)-Schriftenverzeichnis Hans Heinrich Schaeder 1920-1957," *Kratylos*, 1958, sy. 3, s. 82-93.
- Pritsak, Omeljan, "Hans Heinrich Schaeder (31. Januar 1896-13. März 1957)," *ZDMG*, 1958, sy. 108, s. 21-40.

Schaendlinger, Anton Cornelius (1931-1991)

- "Ein Nachruf auf den Rotarier Anton Cornelius Schaendlinger," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1992, sy. 82, s. 5-6.
- Köhbach, Markus; Römer, Claudia, "Anton C. Schaendlinger (1931-1991)," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1992, sy. 82, s. 5-14 [yayınlarının bir listesi için bkz. *a.g.e.*, s. 9-14]

Scheel, Helmuth (1895-1967)

- Pareja, F.M., "In memoriam Helmuth Scheel," *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, 1968, sy. 4, s. 7.
- Wagner, Ewald, "Helmuth Scheel (1895-1967)," *ZDMG*, 1968, sy. 118, s. 1-13 [6-13. sayfalar arasında yayınlarının bir listesi bulunmaktadır].

Schimmel, Annemarie (1922-2003)

- Conrad, Lawrence I., "Nachruf, Annemarie Schimmel," *Der Islam*, 2003, sy. 80, s. 213-223.
- Heine, P., "Annemarie Schimmel und die Berliner Universität," *Spektrum Iran*, 2004, sy. 17.1, s. 5-14.

Wild, Stefan, "In Memoriam Annemarie Schimmel (7. April 1922-26. Januar 2003)," *Welt des Islams*, sy. 43.2, s. 131-142.

Schwarz, Klaus (1943-1989)

Roemer, H.R., "Klaus Schwarz (1943-1989)," *ZDMG*, 1991, sy. 141, s. 8-11.

Göyünç, Nejat, "Yaşayan Türkologlar, X. Dr. Klaus Schwarz (Batı Berlin Prusya Kültür Varlığı Devlet Kütüphanesi'ndeki Türk Beratları)," *Tarih ve Toplum*, Ekim 1985, sy. 4.22, s. 29-31.

Tunçay, Mete, "Klaus Schwarz Ardından," *Tarih ve Toplum*, Ağustos 1989, sy. 12.68, s. 19-21.

Sohrweide, Hanna (1919-1984)

Braun, Hellmut, "Hanna Sohrweide (1919-1984)," *ZDMG*, 1987, sy. 137, s. 1-5.

Flemming, Barbara, "Hanna Sohrweide (1919-1984)," *Der Islam*, 1986, sy. 63, s. 1-4.

Spies, Otto (1901-1981)

Heissig, Walther, "Otto Spies (5.4.1901-29.10.1981) als Märchen- und Erzählforscher," *Fabula*, 1982, sy. 23, s. 301-302.

Nagel, Tilman, "Otto Spies. Ein Nachruf," *Welt des Islams*, 1981, sy. 21.1/4, s. 1-4.

Noth, Albrecht, "Otto Spies (1901-1981)," *Der Islam*, 1982, sy. 59, s. 185-188.

Schützinger, Heinrich, "Otto Spies (1901-1981)," *ZDMG*, 1983, sy. 133, s. 11-17.

Spuler, Bertold (1911-1990)

Busse, Heribert, "Bertold Spuler (1911-1990)," *Der Islam*, 1990, sy. 67, s. 199-205.

Ende, Werner, "Bertold Spuler 1911-1990," *Orient (Opladen)*, 1990, sy. 31.2, s. 171-172.

Ende, Werner, ve Bert Fragner, Dagmer Riedel, "Spuler, Berthold," *Encyclopaedia Iranica*, 20.10.2010, <http://www.iranica.com/articles/spuler-bertold>.

Göckenjahn, Hansgerd, "Bertold Spuler (1911-1990)," *ZDMG*, 1992, sy. 142, s. 1-2.

Süssheim, Karl (1878-1947)

Flemming, Barbara, "Karl Süssheim (1878-1947) zum 100. Geburtstag," *Der Islam*, 1979, sy. 56, s. 1-8.

Flemming, Barbara ve Schmidt, Jan (eds.), *The Diary of Karl Süssheim (1878-1947): Orientalist Between Munich and Istanbul*. Stuttgart: Steiner, 2002.

Hanisch, "Ausgegrenzte Kompetenz," s. 120-121.

Kreiser, Klaus, "Karl Süssheim (1878-1947)," *Turkish Studies Association Bulletin*, 2001, sy. 25.1, s. 61-66.

Taeschner, Franz (1888-1967)

Kissling, Hans-Joachim, "Franz Taeschner (1896-1967)," *ZDMG*, 1968, sy. 118, s. 14-18.

"Schriftenverzeichnis Franz Taeschner," *Der Islam*, 1964, sy. 39, s. 261-270.

Tietze, Andreas (1914-2003)

Anetshofer, Helga, "'Long live Ottoman studies', Erinnerungen an Andreas Tietze (1914-2003)," *Journal of Turkish Studies*, 2005, sy. 30.1, s. 323-334.

Faroqhi, Suraiya, "In memoriam Andreas Tietze (1914-2003)," *Turcica*, 2004, sy. 36, s.

5-11.

Griswold, William J., "In memoriam, Andreas Tietze (1914-2003)," *Middle East Studies Association Bulletin*, 2004, sy. 38.1, s. 142-143.

Hanisch, "Ausgegrenzte Kompetenz," s. 122-123.

Hazai, György, "Abschied von Andreas Tietze," *Archivum Ottomanicum*, 2005, sy. 22.2004, s. 9-22.

Hazai, György, "Versuch einer Bibliographie von Andreas Tietze," *Archivum Ottomanicum*, 2005, sy. 22.2004, s. 23-54.

Johanson, Lars, "Andreas Tietze (26.04.1914-23.12.2003)," *Turkic Languages*, 2003, sy. 7.2, s. 151-156.

Köhbach, Markus, "In memoriam Andreas Tietze (1914-2003)," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 2004, sy. 94, s. viii-xxiii [Tietze'nin 1985-2002 yılları arasındaki yayınlarının bir listesi için bkz. *a.g.e.*, s. xxv-xxix. Tietze'nin 1985 yılına kadarki yayınları için bkz. *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1986, sy. 76, s. 5-9.]

Ortaylı, İlber, "Yaşayan Türkologlar II. Andreas Tietze," *Tarih ve Toplum*, Şubat 1985, sy. 3.14, s. 44-45.

Sezer, Engin, "Andreas Tietze (1914-2003)," *Journal of Turkish Literature*, 2004, sy. 1, s. 145-147.

Tschudi, Rudolf (1884-1960)

Meier, Fritz, "Rudolf Tschudi (1884-1960)," *Der Islam*, 1963, sy. 38, s. 138-141.

Taeschner, Franz, "Rudolf Tschudi (1884-1960)," *ZDMG*, 1961, sy. 111, s. 4-6.

Vambéry, Arminius (1832-1913)

Alder, Lory ve Richard Dalby, *The Dervish of Windsor Castle: The Life of Arminius Vambéry*, London: Bachmann & Turner, 1979.

Conrad, Lawrence I., "The Dervish's Disciple, On the Personality and Intellectual Milieu of the Young Ignaz Goldziher," *Journal of the Royal Asiatic Society Great Britain and Ireland*, 1990, sy. 2, s. 225-266 [Vambéry hakkında bkz. s. 243 ve devamı; ayrıca kısa bibliyografik bir değerlendirme için bkz. s. 264, dipnot 68.].

Kreiser, Klaus, "Hermann Bamberger und die Turkologie," *Türkische Studien in Europa*, (ed.) a.mlf., s. 111-119.

Landau, Jacob M., "Arminius Vambéry, Identities in Conflict," *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis*, (ed.) M. Kramer, Tel Aviv: Tel Aviv Univ., 1999, s. 95-102.

Tschudi, R., "Hermann Vambéry," *Der Islam*, 1914, sy. 5, s. 107-108.

Weil, Gotthold Eljakim (1882-1960)

George, D., "Gotthold Weil, der erste Direktor der Orientalischen Abteilung der Preussischen Staatsbibliothek 1918-31," *Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz: Mitteilungen*, 1982, sy. 14, s. 59-61.

Landau, Jacob M., "Gotthold Eljakim Weil (Berlin, 1882-Jerusalem, 1960)," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38.3, s. 280-285.

Wittek, Paul (1894-1978)

Heywood, Colin, "A Subterranean History, Paul Wittek (1894-1978) and the Early Ottoman State," *Welt des Islams*, 1998, sy. 38.3, s. 386-405.

Heywood, Colin, "'Boundless Dreams of the Levant', Paul Wittek, the George-'Kreis', and the Writing of Ottoman History," *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1989, sy. 1, s. 32- 50.

Heywood, Colin, "Wittek and the Austrian Tradition," *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1988, sy. 1, s. 7-25.

Shaw, Stanford J., "In memoriam, Professor Paul Wittek, 1894-1978," *International Journal of Middle East Studies*, 1979, sy. 10.1, s. 139-141.

Schaendlinger, Anton, "Paul Wittek 1899-1978," *Der Islam*, 1979, sy. 56, s. 9-10.

Wansbrough, John, "Paul Wittek," *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1979, sy. 42, s. 137-139.

Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar

Christoph HERZOG

Özet

Bu makale XIX. yüzyılın başlarından itibaren Almanca konuşulan ülkelerde yürütülmekte olan Türkiyat çalışmalarını, kurumsal Şarkiyat çalışmaları bağlamında ele almakta ve onun hakkında genel bir bakış sunmaktadır. Makalede Şarkiyat çalışmalarının İlahiyattan ayrılması ve uzmanlaşılması süreçlerinin görece yavaş bir şekilde geliştiği ve bu sürecin XIX. yüzyılda hala tamamlanmamış olduğu iddia edilmektedir. Şarkiyat çalışmalarının akademik kurumsallaşması da benzer şekilde zayıf kalmıştır. Bilhassa Türkoloji ve Türkiyat çalışmalarının her ikisi de hem kurumsal hem de kişisel anlamda Şarkiyat çalışmaları çerçevesine bağlı kalmıştır. Bu makale, Alman Şarkiyat çalışmalarındaki Oryantalizm meselesini tartışmakta ve Şarkiyat çalışmalarının, alan çalışmaları içinde eritilmekten yada sosyoloji veya tarih gibi diğer ilgili alanlara bağlanmaktansa, müstakil bir disiplinler kümesi halinde cari akademik yapı içerisinde kalmasını savunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiyat çalışmaları, Şarkiyat çalışmaları, Almanya, Avusturya, Oryantalizm